కథాసంగ్రహము

కథానాయకుఁడు జీమూతవాహనుఁడు. ఈయన విద్యాధరచక్రవర్తియైన జీమూతకేతువుయొక్క కుమారుఁడు. మలయపర్వతములో సిద్ధరాజకూఁతురు మలయవతి ఈయనను భర్తఁగాఁ గోరి గౌరిఁగూర్చి వ్రత మాచరించి, విద్యాధరచక్రవర్తి తనకు భర్త కాగలఁడని వరము పొందినది. వెంటనే జీమూతవాహనుఁడు ఆమెను మలయపర్వతములో వివాహ మాడెను. ఈయన ధీరోదాత్తులలోను ఉత్తమోత్తముఁడు, మహాసత్త్వుఁడు, బోధిసత్త్వుడు, దానవీరుఁడు, దయావీరుఁడు, సర్వదా పరోపకారదీక్షితుఁడు. అట్టి యీ మహాపురుషుఁడు వివాహమయిన పది దినములలోపలనే ఒకనాఁడు మలయపర్వతమునకు తగులుచున్న సముద్రవేలను చూడఁబోయి అక్కడ, పూర్వమెప్పుడో గరుత్మంతునికిని శేషునికిని జరిగిన నిబంధన ప్రకారము ఆదినము గరుడునికి ఆహారముగా అక్కడికి పంపఁబడిన నాగకుమారునికి బదులుగా తనదేహ మర్పించి వానిని రక్షించెను. ఈలోపల ఇతనిని వెదకుకొనివచ్చి యాస్థితిలోనుండఁగాఁ జూచి తల్లిదండ్రులును భార్యయు మిక్కిలి పరిదేవింపసాగిరి. అంతట, నాగుఁడే అను భ్రాంతిచేత ఇతనిని అల్పావశిష్టముగా భక్షించిన గరుడుఁడు, ఇతఁడు మహాపురుషుఁడు జీమూతవాహనుఁడని తెలిసికొని పశ్చాత్తప్తుఁడై, ఇతనిని అంతవఱకు తాకు తిన్న

పాముల కంకాళరాసులను బ్రదికించుటకై అమృతవర్షము గురియింప స్వర్గమునకు పోయెను. ఈలోపల ఇతనిభార్య ఇతఁడు అప్పటికి చక్రవర్తి కానందున గౌరినిగూర్చి "ఓగౌరీ, నామంద భాగ్యతచేత నీవరము కూడ మాయ అయిపోయినది" అని పరిదేవించెను. అంతట గౌరి ప్రత్యక్షమై ఇతనిని బ్రదికించి చక్రవర్తిగా తానేపట్టాభిషేకముచేసి తనవరమును నెఱవేర్చెను. ఆ యవసరములోనే గరుత్మంతుఁడు స్వర్గమునుండి అమృతవర్షము గురియించెను. దానిచేత పాములు బ్రదికి జీమూతవాహనుని కొనియాడుచు పాతాళమునకుఁ బోయినవి. ఇట్లు ఈనాటకమునకు నాగానందసంజ్ఞ అన్వర్థమై యున్నది.

శ్రీరస్తు.

నా గా నం ద ము

నాంది.

ఉ. "ధ్యానమిషంబు వాల్చి యెవ
తెం దలపోసెద వాసమై? మమున్
గానవె సుంత కన్దెఱచి
కామశరార్తులం, బ్రాతవయ్యుచున్
బూనవు కావ, నీకరుణ
పూజ్యము, యుండునె యింతకూళ యెం
దేనియు!" నం చనూయ మరు
నింతులు దూఱుజినుండు బ్రోచుతన్.

మఱియు,

చ. విలు తెగ గొంచు మారుఁడును,
బెల్లుగఁ గొట్టుచు ఢక్కఁ దద్భటుల్,
కులుకుచుఁ జూపు జంకెనలు
గొల్పుచు లేనగ వొప్ప నచ్చరల్,
తెలచుచు సిద్ధు, లబ్బురము
తీఱక మై గరుపాఱ నింద్రుఁడున్,
గలఁగని ధ్యాయి నేయమిని
గన్గొని రా మునిరాజు గాచుతన్.

ప్రస్తావన

నాంద్యంతమున

సూత్రధారుఁడు.—ఏల యతివిస్తరము ? ఈదినము ఇంద్రోత్సవములో నానాదిగ్దేశాగతులు శ్రీహర్ష మహారాజ పాద పద్మోపజీవులైన రాజులు నన్ను రావించి సబహుమానముగా నిట్లు సెలవిచ్చినారు:—"మాయేలినవారు శ్రీహర్ష మహారాజు గారు అపూర్వవస్తురచనాలంకృతముగా చేసిన నాగానంద నాటకమును విద్యాధర చక్రవర్తికథను మేము కర్ణపరంపరగా విన్నారమేగాని ఆడఁగాఁ జూడమైతిమి; దానిని నీవు సకలజన హృదయాహ్లాదకరులైన యేలినవారియందలి గౌరవముచేతను మాయందలి యనుగ్రహబుద్ధిచేతను చక్కఁగా ఆడించి మమ్ము కృతార్థులను చేయవలయును" అని. కనుక నేను పోయి వేషము వేసికొని వచ్చి వారియభిలాషను నెఱవేర్చెదను. (పరిక్రమించి చూచి) ఎల్ల సామాజికుల మనస్సులును అప్పుడే ఆకర్షింపఁబడి యున్నవని నిశ్చయముగా తలఁచుచున్నాను. ఏల యనఁగా,

శా. శ్రీ హర్షుండు కృతిప్రణేత, సభయుం
జేరె న్గుణగ్రాహి, యెం
తో హృద్యం బగు సిద్ధరాజుకథ, మా
తో సాటి లే రాటలో,
నీహాసిద్ధి నొసంగు నొక్కఁ డొకఁడే
యిం, దేమి భాగ్యంబొ నేఁ

డాహా! సర్వ గుణంబులుం గలిగె నా
కానందరాజ్యంబు గాఁగ!

కనుక నేను క్షణములో ఇంటికి పోయి ఇల్లాలిని పిలుచుకొనివచ్చి సంగీతక మారంభించెదను. (పరిక్రమించి తెరవైపు చూచి) ఇదిగో నాయిల్లు, ప్రవేశించెదను. (ప్రవేశించి) ఆర్యా, కొంచెము ఇటు రా.

నటి.—(ప్రవేశించి, కన్నీళ్లతో,) ఎందుకండి? ఇదుగో వచ్చినానండి అదృష్టహీనురాలిని; ఏమిపనో చెప్పండి.

సూత్ర.—(నటిని చూచి) ఆర్యా, నాగానందము ఆడవలసియుండఁగా ఏమి యిట్లు నిష్కారణముగా ఏడ్చుచున్నావు?

నటి.—ఏమండీ, ఏడవక యేలాగుండగలను? ఏమంటే ఇప్పుడే మామగారు అత్తగారితో కూడా తమ ముసలితనాన్ని తలుచుకొని వైరాగ్యం పొంది ఇంటిభారం మోయడానికి మీకు సామర్థ్యం వచ్చింది గదా అని ఆలోచించుకొని తపోవనానికి వెళ్లిపోయినారు.

సూత్ర.—(నిర్వేదముతో) ఏమీ! నన్ను వదలిపెట్టి తపోవనమునకు పోనే పోయినారా నాతల్లిదండ్రులు! కనుక ఇప్పుడు నేనేమి చేయఁదగును? (ఆలోచించి) ఇఁకేమి? గురుచరణ శుశ్రూషా సుఖమును పోఁగొట్టుకొని నేను మాత్రము ఇంట నెట్లుందును?

క. జననిన్ జనకుం గొలిచెద
వనముఁ నకుం బోయి, యిదిగో, వంశాగతమౌ
తనవిభవ మెల్ల వీడ్కొని,
యనఘుత జీమూతవాహనభ్యాసముఁ నన్.

[నిష్క్రమింతురు.

ప్రథమాంకము

[అంతట నాయకుఁడును విదూషకుఁడును ప్రవేశింతురు.]

నాయ.—(నిర్వేదముతో) వయస్యా ఆత్రేయా,

ఆ. ఆఱురిపులమనికి, యాసన్న నాశంబు,
బాగు నోఁగుఁ దేటపడఁగనీదు;
ఇట్టిదయ్యు నాకు హితమ లేఁబ్రాయంబు
పితృసపర్యయంద వెలయు నేని. ౧

విదూషకుఁడు.—(రోషముతో) వయస్యా, నీవు ఇంత కాలం ఈజీవన్మృతులకోసం ఈవనవాసదుఃఖాన్ని అనుభవిస్తూ విరక్తుడవే అయిపోయినావు. ఇకనైనా దయచేసి నామాటవిని యీగురుశుశ్రూషానిర్బంధం వదలించుకొని యథేచ్ఛభోగాల చేత రమణీయమయిన రాజ్యసుఖం అనుభవింతువు రా.

నాయ.—వయస్యా, నీమాట సరి గాదోయి.

చ. జనకుని మ్రోల నేలఁ గల
సంపద గద్దియయెక్కఁ గల్గునే?
యొనరునె తత్పదాంబుజము
లొత్తఁగ నౌధృతి రాజకంబులో?
నెనయె త్రిలోకభోగము త
దీప్సితభుక్త్యవశిష్టభుక్తికిన్?
వనటయ గాక యాత్మపితృ
వర్జికి రాజ్యము మేలొసంగునే? ౨

ప్రథమాంకము

విదూ.—(స్వగతము) ఆహా ఇతనిగురుశుశ్రూషానురాగం! (ఆలోచించి) కానీ ఈలాగైనా చెప్పి చూస్తాను. (ప్రకాశము) వయస్యా, నేను రాజ్యసుఖాన్నిమాత్రం ఉద్దేశించి ఈలాగు చెప్పలేదు, నీకు ఇంకా వేఱేపనికూడా ఉన్నది.

నాయ.—(చిఱునవ్వుతో) వయస్యా, చేయవలసినదంతయు చేయనే చేసితిని గదవోయి. చూడు,

ఉ. నాయమునం బ్రజన్ నిలిపి,
నాసరి బంధులఁ జేసి, పెద్దలన్
హాయిగనుండఁ జేసి, తన
నాటను రక్షణ పాదుఁకొల్పితిన్;
బాయనికోర్కి మీఱ నిడు
పాదపరాజము నర్థి కిచ్చితిన్;
జేయఁగ నేమి గల్గు నిఁక?
జెప్పుము మిత్రమ, నీకుఁ దోఁచినన్. 3

విదూ.—వయస్యా, మహాసాహసికుడు మతంగహాతకుడు నీకు శత్రువు. వాడు సమీపమం దున్నంతకాలం నీరాజ్యం పెద్దమంత్రివిచారణలోనే ఉన్నా నీవు లేక స్థిరమని నాకు తోచదు.

నాయ.—చీ మూర్ఖుఁడా! మతంగహాతకుఁడు నా రాజ్యమును హరించు నని భయపడెదవు!

విదూ.—అవును.

నాయ — అట్లగునేని ఇఁక కాని దేమున్నది! విను, నేను నాశరీరము మొదలుకొని సర్వమును పరులకొఱకే కాపాడుచున్నాను; స్వయముగానే ఏల ఇచ్చివేయ ననఁగా, నాయనగారికొఱకు. కనుక అసత్తయిన యీచింతవలన నేమిప్రయోజనము? నాయనగారియాజ్ఞను నెఱవేర్చుటయే మేలు. నాయనగారు ఇట్లు ఆజ్ఞాపించియున్నారు:—"నాయనా, జీమూతవాహనా, బహుదివసానుభవము చేత ఇక్కడ కందమూలఫలనీవారములు సమిధలు పుష్పములును ప్రాయికముగా అయిపోయినవి. కనుక మలయపర్వతమునకు పోయి అక్కడ నివాసయోగ్యమయిన యాశ్రమస్థాన మొకటి చూచుకొనిరా" అని.—కనుక మలయ పర్వతమునకే పోదము రా.

విదూ.—నీచిత్తం. రా మఱి.

[ఇద్దఱును పరిక్రమింతురు.]

విదూ.—(ఎదుట చూచి) వయస్యా, చూడు చూడు, ఇదిగో సరసములయిన గంధపుచెట్లవీధులలో విసరడంచేత పరిమళవంతమై, యెత్తయిన కొండచరియల నుండి పడి పాయలై చీలి రేగి చెదురుతూఉన్న సెలయేళ్లతుంపురులను మోసుకొని వచ్చి, యీమలయమారుతం తొలిసంగమానికై గుటకలు మింగుతూ ఉన్న ప్రియభామ కంఠపుకౌగిలింతవలెనే మార్గశ్రమను పోగొట్టుతూ నాప్రియవయస్యుని గగుర్కొ నేలాగు చేస్తూ ఉన్నది.

నాయ.—(చూచి ఆశ్చర్యముతో) ఓహో మనము అప్పుడే మలయపర్వతమునకు రానే వచ్చినారము! (అన్నివైపులను చూచి) ఆహా! దీనిసొంపు!

చ. ఘనముగ రేఁగి దిక్కరులు
గండము రాయఁగఁ బాలుగారు చం
దనముల, నబ్ధివీచికర
తాడనచే రొదవెట్టు పెన్గుహల్,
దనపయి నాదు సిద్ధవని
తానివహంబులపాదలాక్షచే
ననయము కందుము త్రైముల,
నాత్మకు నీనగ మిచ్చు మోదముల్. ౮

కనుక దీనిమీఁద నెక్కి వాసయోగ్యమయిన యాశ్రమస్థాన మొకటి నిరూపింతము.

విదూ.—అలాగే చేతాం. (ముందునిలిచి) రా మరి.

[ఆరోహణమును అభినయింతురు.

నాయ—(కుడికన్నదరుటను సూచించి) ఓహో!

క. వలకన్నదరెను, నాకే
వలనను ఫలకాంక్ష లేదు, వరమునివచనం
బు లళీకము గానోపవు
కలిగించునో నాకి దేమికల్యాణంబుల్? ౯

విదూ.—వయస్యా, అవశ్యంగా నీకు దగ్గరనేవున్న శుభాన్ని తెలుపుచున్నది,

నాయ.—నీ వన్నట్లే అగునుగాక.

విదూ.—(చూచి) వయస్యా, చూడు చూడు. ఇక్కడ చెట్లు మిక్కిలిదట్టమై మెఱుఁగెక్కి యున్నవి; హవిస్సుయొక్క పరిమళాన్ని వెదచల్లుతూ హోమ ధూమం లేస్తున్నది; లేడిపిల్లల మంద నిర్భయంగా సుఖంగా పరుండే యున్నది. ఇది యొకతపో వనం గాబోలు.

నాయ.—బాగుగానే గ్రహించినాఁడవు. తపోవనమే యిది, కనుకనే యిక్కడ.

మ. తరులం దించుకె చీరకై కరుణచే
త న్నార యొల్వంబడెన్;
ఝరి నచ్ఛాంబువుక్రింద జీర్ణకరకాం
శవ్రాతము గ్లాన నౌఁ;
బురి ద్రెవ్వన్ వటువుల్ త్యజించిన వివే
ముంజావళీ మేఖలల్;
నిరతంబున్ వినికిన్ శుకం బమృతవా
ణిం బాడు సామంబులన్. ౬

రా లోపలికి పోయి చూతము. [ప్రవేశము నభినయింతురు.

నాయ.—(చూచి ఆశ్చర్యముతో) ఆహా! ఇచ్చట మునిజనులు సంతోషముతో వేదవాక్యములయందలి సందేహములను విచారించుకొనుచున్నారు. వటువులు వేదమును చదువుచునే తడి సమిధలను విఱుచుచున్నారు. ఆహా యీతపోవనము ఎంతప్రశాంతముగాను ఎంతరమణీయముగాను ఉన్నది! మఱియు నిక్కడ,

మాలి. అభిలమధురగీతిఁ గ్రాగతంబుఁ బంచించుఁ,
ఫలభరనతమౌళిఁ భక్తి జోహా రొనర్చుఁ,
గలయఁ గుసుమవృష్టిఁ గామితార్ఘ్యం బొసంగుఁ,
జెలి యతిథిసపర్యఁ జెట్టునుఁ జేయు నౌరా! ౭

కనుక ఈచోటు నివాసయోగ్యము: ఇక్కడ వసింతు
మేని మనకు సుఖముగలుగు నని తలఁచెదను.

విదూ.—వయస్యుఁడా, ఇ దేమిటి? ఈలేళ్లు మెడ
కొంచెం తిప్పి నోరుమెదపక, కసిగాట్లు పడియున్న దర్భకబళాలు
జాఱి పడిపోతూ ఉండగా, ఎట్టనిచెవి ఒకటిమాత్రము నిక్క
బెట్టుకొని, సుఖంచేత కళ్లు మూసుకొని, ఏమిటో వింటూ
ఉన్నట్టు అవుపడుతున్నవి?

నాయ.—(చెవియొగ్గి) మిత్రమా చక్కఁగా కనుఁ
గొంటివి. అట్లేసుమా,

స్రగ్ధ. స్థానప్రాప్తిఁ స్ఫుటం బై తనరఁగ
సమతాతారమంద్రవ్యవస్థల్,
స్థాన శ్రీమద్విపంచీస్వరమున నళినీ
ఝుంకృతిం బోలెఁ జేరఁ,
కానఁ బై మె వంచి, దంతాగ్రగతృణ
కబళగ్రాసశబ్దంబు మాయఁ,
వీనొండే నిక్క లేడు ల్విశదపదమధు
స్ఫీతి నాలించు గీతిఁ.

విదూ.—వయస్యా, ఎవరు వారు, తపోవనంలో పాడుతున్నారు?

నాయ.—కోమలములయిన వ్రేళ్లతో వాయింపఁబడు చున్నవై తంత్రులు స్ఫుటముగా ధ్వనించుట చూడఁగా కాకలీ ప్రధానముగా గానము జరుగుచున్నదని తోఁచుచున్నది. (వ్రేలితో ఎదుటచూపుచు) ఈదేవాలయమందు ఎవతయో ఒకదివ్యకన్య దేవతను ఆరాధించునదై వీణాసేవ చేయుచున్నది.

విదూ.—వయస్యుడా, మనముకూడా దేవాలయం చూతాం.

నాయ.—వయస్యా, చక్కఁగా చెప్పితివోయి. దేవతలను నమస్కరింప వలసినది గదా. (పోవుచు, తటాలున నిలిచి,) మిత్రమా, ఒకవేళ ఆదివ్యాంగనను మనము చూచుట తప్పిద మగు నేమో? గనుక మనము ఈచీఁకటిచెట్లగుబురుచాటున నిలిచి సమయము నెదురుచూచుచుందము. [అట్లు చేయుదురు.

[అంతట నేలఁ గూర్చుండి వీణ వాయించుచున్నదై మలయవతియు చేటియు ప్రవేశింతురు. నాయిక పాడును.]

మత్త. కోర రానిది కోరితిన్, సమకూరు నం చెదఁ గేరఁగా
నేర; నీకరుణారసంబున నేరుతున్ దరి సేరఁగా;
నీరజోదరభూరజంబున నేర మెంచెదుసారు చె
న్నారుమే గలగౌరి, గైకొనుమా రయంబున నారతిన్.

నాయ.—(చెవియొగ్గి) వయస్యా, ఆహా! ఏమిగానము! ఏమివాద్యము!

శా. ప్రాపై వ్యంజనధాతువుల్ పదియు సం
పాదించె వ్యక్తిం గడుఁ,
వ్యాపించెన్ లయ మధ్యమద్రుతవిలం
బచ్ఛిన్నమై తెల్లమై,
గోపుచ్ఛప్రముఖంబు లౌయతులు నే
ర్పూర్చెన్ రహిన్ మూఁడునున్,
జూపంగాఁబడెఁ దత్త్వపూర్వకములై
సొంపొందువాద్యక్రియల్. ౧౦

చేటి.—(చనవుతో) భర్తృదారికా, శానా సేపట్నుంచి వాయిస్తూ ఉన్నావుగదా, నీవేళ్లు ఎందుచేత నొప్పి పెట్టడం లేదు?

నాయిక.—(అధిక్షేపముతో) ఒసే, దేవియెదట వీణ వాయిస్తున్న నావేళ్లకు నొప్పిఎందుకు కలుగునే?

చేటి.—భర్తృదారికా, నేను చెప్తాను కదా, కనికరము లేని యీ అమ్మవారియెదుట ఎంత వాయించినా యేమి ప్రయోజనం? ఈమెను కన్యలకు సాధ్యంగాని నీమాలతోటిన్ని ఉపోష్యాలతోటిన్ని కొలిచినావుగదా ఇప్పటికైనా ప్రసన్నం అయిందా?

విదూ.—కన్యకసుమీ ఈవిడ. మనం చూడడానికి ఏమీ ఆక్షేపం లేదు.

నాయ.—దోషమేమి. కన్యలను చూచుటయందు దోష మేమియు లేదు. అయినను ఒకవేళ మనలను చూచి వాల్లు

స్వభావమువలనిభయముచేత ఇక్కడ చాల సేపు నిలువక పోయినను పోవును. కనుక ఈచీకటిచెట్లచాటునుండియే చూచుచుందము.

విదూ.—(చూచి ఆశ్చర్యపడి) వయస్యుడా, చూడు చూడు. ఆహా ఆశ్చర్యం! వీణావిజ్ఞానంచేతమాత్రమే ఆనందం గలిగించడంగాదు, వీణావిజ్ఞానానికి అనురూపమయిన యీరూపం చేతకూడా కళ్లకు పండగచేస్తూఉన్నది! ఈమె యెవతె? దేవకన్యా? కాక నాగకన్యా? అదీ గాకపోతే విద్యాధరకన్యా? లేక సిద్ధకన్యకా?

నా య.-(కాంక్షతో చూచుచు) మిత్రమా, ఈమోహ నాంగి ఎవరో ఎఱుఁగనుగాని ఇదిమాత్రము ఎఱుఁగుదును.

శా. దేవస్త్రీయగునేని ధన్యము లగుఁ
దేవేంద్రువేగన్నులుఁ;
గ్లావర్జంబె భుజంగియేని బలిలో
కం బీముఖం బుండఁగాఁ?
మావిద్యాధరి యేని జాతివితతిఁ
మాజాతియే లెస్స యౌ;
శ్రీవిఖ్యాతులు సిద్ధభామ యయినఁ
సిద్ధుల్జగన్మండలిఁ. ౧౧

విదూ.—(నాయకుని చూచి హర్షముతో స్వగతము) భళీ! ఎట్టకాలానికి ఇతడు ఇప్పటికి మన్మథునికి గోచరంలో పడ్డాడు (తన్నే నిర్దేశించి భోజన మభినయించి) కాదుకాదు బ్రాహ్మణ్ణయిన నా ఒక్కనికే.

చేటి.—(చనవుతో) భర్తృదారికా, నేను చెప్తాను గదా, కనికరం లేని యీ మె ముందర వాయించి యేమిఫలం ?

[అని వీణను పట్టిలాగును.

నాయిక.—(రోషముతో) ఒసే, అమ్మవారిని ఆక్షేపించకు; ఇప్పుడే నాకు అమ్మవారు ప్రసాదం చేసింది.

చేటి.—(హర్షముతో) భర్తృదారికా, అయితే చెప్పవచ్చా ఏమి ప్రసాదమో.

నాయిక.—వినవే చెప్తాను. ఇప్పుడే కలలో ఈవీణనే నేను వాయిస్తూ ఉండగా అమ్మవారు ఈలాగు సెలవిచ్చింది;— ఒసే వత్సా మలయవతీ, నీయీవీణావిజ్ఞానాతిశయానికిన్ని బాలాజనదుష్కరమయిన యీ నామీఁది భక్తికిన్ని మెచ్చుకొన్నాను. నీకు విద్యాధరచక్రవర్తి శీఘ్రుంగా భర్త కాగలడులే" అని.

చేటి.—(హర్షముతో) భర్తృదారికా, ఆలాగైతే దీన్ని కల అనడ మెందుకు ? నీమనస్సులోని వరదానమేగదా దేవి చేసింది.

విదూ.—(విని) ఇదే నోయి మనకు అమ్మవారిదర్శనానికి సమయం, వెళ్దాంరా,

నాయ.— నేను ఇప్పు డప్పుడే రాను.

విదూ.—(నాయకునికి ఇష్టము కాకపోయినను అతనిని బలవంతముగా లాగుకొని పోయి) అమ్మా, నీకు స్వస్తి, అమ్మా, చతురిక చెప్పినమాటనిజమే, దేవిచేసింది వరధానమేను.

నాయిక.—(భయముతో లేచుచు నాయకుని ఉద్దేశించి) ఒసే, ఈయన ఎవరే?

చేటి.—(నాయకుని చక్కఁగా చూచి అపవారించి) పాటువలేని ఈయాకారం చేత అమ్మవారు దయచేసినవరుడు ఈయనే అని నాకు తోస్తుంది.

[నాయిక కాంక్షతోను లజ్జతోను
నాయకుని చూచుచుండును.]

నాయ.—

ద్రుత. బిసరుహాయతవీక్షణ, నీదుమై
విసివె నెంతయు వేఁడితపంబుచే;
శ్వసితకంపితసాంద్రఘనస్తనీ,
కొసరి యేఁచెదు కోమలి యే మిఁకన్? ౧౨

నాయిక.—(అపవారించి) ఒసే, అతిభయంచేత ఈయన యెదట నిలవడానికి కూడా నావల్ల గాలేదే.

[నాయకుని క్రేగంట లజ్జతో చూచుచు
కొంచెము పెడమొగముగా నిలుచును.

చేటి.—భర్తృదారికా, ఏమిటి ఇది ?

నాయిక.—ఒసే, ఈయనదగ్గిర నేను నిలువను కూడా లేనే. రావే అవతలికి పోదాం. [పోఁబోవును.

విదూ.—ఓహో! ఈవిడ భయపడుతూవుంది సుమా. నేను చదివిన చదువులాగు ఈవిడను రవంత సేపు నిలుపుతాను.

నాయ.—దోష మేమి ?

విదూ.—ఏ మమ్మా ఏమి మీ తపోవనంలో ఇదేనా ఆచారం, వచ్చిన అతిథిని మాటమాత్రంచేత నయినా ఆదరించరు ?

చేటి.—(నాయికను చూచి స్వగతము) ఈయనమీద ఈవిడచూపు మసలుకొన్నట్లు ఉన్నది. ఈలాగు చెప్పి చూస్తాను:—(ప్రకాశము) భర్తృదారికా, అయ్యవారు చెప్పిన మాట సరిగానే ఉన్నది. అతిథిమర్యాద నీవు చెయ్యవలసిందే గదా. ఆలా గుండగా ఇటువంటి గొప్పవారివిషయంలో ఏమి తోచక నిర్ఘాంతపోయి ఉన్నావేమి ? పోనీ నీవు ఊరుకో, నేనే వారిని మర్యాద చేస్తాను. (నాయకుని ఉద్దేశించి) అయ్యా, విజయంచేయండి. ఈ ఆసనంమీద కూర్చుండి అయ్యగారు ఈ చోటిని అలంకరింతురుగాక.

నాయిక.—(చేటిని ఉద్దేశించి) ఒసే, వేళాకోళపుమనిషీ, ఈలాగుచేయకు; ఒకవేళ ఎవరయినా తాపసులు చూచేరు, అంతటితో నన్ను అయోగ్యురాలినిగా తలచేరు.

[అంతట తాపసుఁడు ప్రవేశించును.]

తాప.—కులపతులు కౌశికులవారు ఆజ్ఞాపించినారు. ఏమనఁగా,—"వత్సా శాండిల్యా, భవిష్యద్విద్యాధరచక్రవర్తి కుమారజీమూతవాహనుఁడు ఈమలయపర్వతమునకు వచ్చియున్నాఁడు. ఆతనిని సిద్ధయువరాజు మిత్రావసువు తండ్రియాజ్ఞమీఁద తనచెల్లెలు మలయవతికి వరునిఁగాఁ వేడుటకు చూడఁబోయియున్నాఁడు. అతనిని ఎదురుచూచుచు మలయవతి

ఒకవేళ మధ్యాహ్నసవనకాలమును అతిక్రమించినను అతిక్రమించును. కనుక ఆమెను పిలుచుకొనిరా" అని. కనుక తపోవనమందలి గౌరిగృహమునకే పోయెదను. (పరిక్రమించి భూమిని నిరూపించి ఆశ్చర్యముతో) ఓహో! ఎవనిది ఇది, ధూళీమయమైన యీప్రదేశములో స్పష్టమైన చక్రరేఖగల పదపంక్తి? (ఎదుట జీమూతవాహనుని నిర్దేశించి) నిశ్చయముగా ఈమహాపురుషునిదే. అట్లే గదా;

శా. శ్రీ వీవఁ విలసిల్లు మూర్ధమున ను
ష్ణీషంబు; భ్రూమధ్య మూ
ర్ణావర్తాంకము, కన్ను తమ్మి, యురమా
హార్యక్షమే, చక్రరే
ఖావిభ్రాజి పదద్వయం బిదియు, వీఁ
కం జూడ నీతం డెవం
డో విద్యాధరచక్రవర్తి పదవీ
యుక్తుండు గాకుండునే? ౧౩

సరి! ఇఁక సందేహ మేమి? తెలిసినది, ఇతఁడే జీమూతవాహనుఁడు గావలయును. (మలయవతిని చూచి) ఆహా ఈ రాజపుత్త్రికూడ ఇక్కడనే యున్నది! (ఇద్దఱిం జూచి) అన్యోన్యానురూపులయిన యీయిద్దఱును కూర్చునెడల, బ్రహ్మదేవుఁడు చిరకాలమునకుఁజుమా ఉచితము చేయువాఁ డగును, (సమీపించి నాయకుని నిర్దేశించి) అయ్యా, నీకు స్వస్తి.

నాయ.—స్వామీ, జీమూతవాహనుఁడు నమస్కారము చేయుచున్నాఁడు. [అని లేవఁబోవును.

తాప.—లేవ వలదు లేవ వలదు. అభ్యాగతుఁడు అంద ఱకును గురువు, నీవే మాకు పూజ్యుఁడవు, కనుక యథాసుఖ ముగా నుండుము.

నాయిక.—ఆర్యా, నమస్కారము.

తాప.—(నాయికను నిర్దేశించి) వత్సా, అనురూపుఁ డగుభర్తను పొందుదువుగాక. రాజపుత్రీ, కులపతులు కౌశికుల వారు చెప్పుచున్నారు, మధ్యందిన సవనవేళ అతిక్రమించు చున్నది త్వరగా రమ్మని.

నాయిక.—గురువుగారి యాజ్ఞ. (స్వగతము) ఒకవైపున గుర్వాజ్ఞ, ఒకవైపున ప్రియదర్శనసుఖం, అని రాకపోకల నవలంబించి ఇప్పటికిన్నీ నా హృదయం నన్ను ఉయ్యాల ఊస్తున్నది. [లేచి నిశ్వసించి లజ్జతోను అనురాగముతోను నాయకుని చూచుచు తాపసునితోఁగూడ నిష్క్రమించును.

నాయ.-(ఉత్కంఠతో నిశ్వసించి, నాయికను చూచుచు,)

క. ఘనజఘనాభోగభరం
బున నీపూఁబోఁడి మందముగ నవ్వాలికిఁ
ననుఁ బాసి యేఁగినది య
య్యును నాహృదయమునఁ బదము నుంచెఁ దిరముగాఁ.

విదూ.—చూడవలిసినదాన్ని చూచినావు గదా, ఇకను ఇప్పుడు మధ్యాహ్న సూర్యకిరణసంతాపంచేత కెట్టింపైనట్టు నాజఠరాగ్ని భగ భగ మండుతున్నది. గనుక వెళ్దాం రా, నేను

బ్రాహ్మణ్ణి అతిథినై మునీశ్వరులవల్ల దొరికే కందమూలఫలాల చేత నైనా ప్రాణాలు నిలుపుకొంటాను.

నాయ.—(పైని చూచి) వేయికిరణముల వేలుపు ఆకాశములో నట్టనడుమ నున్నాఁడు. కనుక నే ఎండ చేత.

శా. గాసిన్ సైఁపక ఘృష్టచందనరసౌ
ఘ శ్వేతగండాద్రిమై,
యాసక్త శ్రుతితాళవృంత పవమా
నావీజ్యమానాస్య మై,
నాసాప్రోక్షితశీకరంపుజడివా
నన్ ఱొమ్మునన్ గ్రమ్ముచున్,
వాసిం బాసిన వాడుసల్లకము తే
వన్ హాస్తిరా జొప్పెదున్. ౧౫

[అందఱు నిష్క్రమింతురు.

ప్రవేశకము

[అంతట చేటి ప్రవేశించును.]

చేటి.—భర్తృదారిక మలయవతి ఆజ్ఞాపించినది; ఏమంటే,—"ఒసే మనోహరికా, ఈవేళ మాఅన్నయ్యమిత్రా వసువు ఆలస్యంచేస్తున్నాడు. నీవు వెళ్లి తెలుసుకొని రావే వచ్చినాడో లేదో" అని. (పరిక్రమించి తెరవైపు చూచి,) ఎవ రీమనిషి, త్వరత్వరగా ఇక్కడికే వస్తూఉంది? ఎవరూ? (నిరూపించి) చతురిక గదా.

[అంతట రెండవచేటి ప్రవేశించును.]

మొదటిది.—(సమీపించి) ఒసే చతురికా, ఎందుచేతనే నాకేసిచూడనైనా చూడకుండా ఈలాగు త్వరత్వరగా వెళ్తూ వున్నావు?

రెండవది.—(సమీపించి) ఒసే మనోహరికా, భర్తృదారిక మలయవతి ఆజ్ఞాపించినది:—"ఒసే చతురికా, పువ్వులు కోసి కోసీ అలిసిపోయినాను, మబ్బువిడిచినయెండలాగు తాపం నాఒళ్లంతా వేయిస్తున్నది. నీవు వెళ్లి లేతఅరిటాకులు చుట్టూ కమ్ముకొనివున్న గంధపుతీగయింట చంద్రకాంతపు అరుగును బాగుచెయ్యవే" అని. నేనున్ను ఆపని చేసివేసినాను. వెళ్లి ఆమాట భర్తృదారికతో చెప్తాను.

[నిష్క్రమింతురు.

ద్వితీయాంకము

[అంతట ఉత్కంఠితురాలై మలయవతియు, చేటియు, ప్రవేశింతురు.]

మలయ.—(నిశ్వసించి స్వగతము) ఓమనసా, అప్రకారం ఆయనయొద్దినుండి నాముఖాన్ని లజ్జచేత మళ్లించివేసి, నీవు మాత్రం ఆయనదగ్గిరికే స్వయంగా వెళ్లినావు గదా! ఆహా నీ ఒంటెత్తుతనము ! (ప్రకాశము) ఓసేచతురికా, దేవాలయానికి దోవచూపవే.

చేటి.—(స్వగతము) గంధపుతీగయింటికిబైలుదేరిన యీ విడ ఇప్పుడు దేవళ మంటూవున్నది! (ప్రకాశము) భర్తృదారిక గంధపుతీగయింటికి బైలుదేరినది.

నాయిక.—(లజ్జతో) ఓసే బాగా నే జ్ఞాపకం చేసినావు. అక్కడికే వెళ్దాంపద.

చేటి.—రావమ్మా భర్తృదారికా.

[నాయిక పెడదారిని పోవుచున్నది.

చేటి.—(వెనుకకు తిరిగిచూచి భయముతో ఆత్మగతము) ఆహా యీవిడకు ఎంత పరధ్యానం! ఏమీ! మళ్ళీ అదే దేవళానికే వెళ్తూవుంది! (ప్రకాశము) భర్తృదారికా, ఇటుకేసి గదా గంధపుతీగయిల్లు, ఇటుకేసి రావమ్మా.

[నాయిక మందముగా వెడవెడనవ్వుచు అట్లే చేయుచున్నది.

చేటి.— ఇదుగో నమ్మా గంధపుతీగయిల్లు, ఇందులోకి వెళ్లి చంద్రకాంతపరుగుమీదకూర్చుండి అలుపుతీర్చుకోవమ్మా.

[ఇద్దఱును కూర్చుందురు.

నాయిక.—(నిశ్వసించి ఆత్మగతము) ఓదేవా పుష్పబాణుడా, నిన్నెవరు రూపంచేత గెలిచివేసినారో ఆయనను నీవేమీ చేయలేకపోయినావు; నిరపరాధినినైన నన్ను అబల ననియెరిగి కొట్టుతూ లజ్జలేకుండా వున్నావు. (తన్నుచూచుకొని మదనావస్థను నటించుచు, ప్రకాశము) ఒసే, మునుపటిదే యీ గంధపుతీగయిల్లు దట్టమయిన చిగురుటాకులగుబురుచేత సూర్య కిరణాన్ని చొరనియ్యక ఉండిన్ని ఇప్పుడు నాసంతాపాన్ని పోగొట్టడం లేదేమి?

చేటి.—ఈసంతాపానికి కారణం నే నెరుగుదును; అయినా గాని, భర్తృదారిక ఆలాగు తలవదు గనక, నామాట నమ్మదు.

నాయిక.—(ఆత్మగతము) ఇది నాగుట్టు కనిపట్టినట్టున్నది. అయినా అడుగుతాను. (ప్రకాశము) ఒసే, ఏమిటే ఆనమ్మని మాట? దాన్ని రవంత చెప్పవే చూతాం; ఏమిటి ఆకారణం?

చేటి.—ఇదుగో నీమనస్సులోని వరుడు.

నాయిక.—(హర్షసంభ్రమములతో లేచి రెండుమూం డడుగులునడిచి) ఏరీ ఏరీ ఆయన ఎక్కడ?

చేటి.—(లేచి చిఱునవ్వుతో) భర్తృదారికా, ఆయ నెవరు ఆయన?

[నాయిక లజ్జపడి తలవంచుకొని కూర్చుండును.

చేటి.—భర్తృదారికా, ఈమాట విను; నీమనసులో నున్నవర్నే అమ్మవారు నీకు ప్రసాదంచేశింది, వెంటనే, ఆయ నను, పువ్వులవింటిని వదలివేసివచ్చిన మన్మథునిలాగ, భర్తృ దారిక స్వయంగానే ప్రత్యక్షంగానే చూశింది. ఆయనే యీవేడికి కారణం. అందుచేతనే స్వభావముగా చలవైన యీగంధపుతీగయిల్లు నీతాపాన్ని పోగొట్టలేకున్నది.

నాయిక.—(ఆత్మగతము) చతురిక నన్ను కనిపట్టి వేసి నది. (ప్రకాశము) ఒసే, నీమాట నిజమేనే, చతురికవు గదా నీవు. ఇక నీదగ్గిర దాచడ మెందుకు? చెప్తాను విను.

చేటి.—భర్తృదారికా, ఇప్పుడే తెలిసింది గదా, వేయేల? తొందరపడకు తొందరపడకు సంతాపపడకు. నేనే గనక చతురికనైతే, ఆయన కూడా భర్తృదారికమీాద మరులుచేత ఒకక్షణంసేపైనా వెతలబడకె ఉండలేడు. ఇది కూడా నేను కని పెట్టినాను.

నాయిక.—(కన్నీళ్లతో) నా కెక్కడిదే అంతటిపుణ్యం!

చేటి.—భర్తృదారికా, ఆలాగున అనకు; ఎదను లక్ష్మిని ధరింపక నారాయణమూర్తి సుఖపడునా?

నాయిక.—మంచివారు ప్రియం తప్ప మరియొకటి చెప్ప నేర్తురా? ఓచెలీ, ఇందుచేత కూడా నాసంతాపం నన్ను మరీ

యెక్కువగా బాధిస్తూఉన్నది; ఎందుచేత నంటే, ఆమహానుభావుని నేనుమాటమాత్రం చేతనైనా గౌరవింపకపోతిని గదా. ఆయన నన్ను మర్యాదయెఱగని పెడతనపుదాన్నిగా భావించక పోవునా!

[అని యేడ్చును.

చేటి.—భర్తృదారికా, ఏడవకు, ఏడవకు, (ఆత్మగతము) అయినాగానీ ఏలాగు ఏడవకుండా ఉండగలదు. ఈవిడకు మనసులో సంతాపం ఎక్కువౌతూ ఉంది. మరీ మరీ ఎక్కువగా బాధిస్తూ ఉంది. ఇందుకు ఇప్పుడు ఏమిచేతును? సర్యే ఈగంధపుచిగుళ్లపసరు రొమ్ముమీద పూస్తాను (లేచి చందనపుఁజిగుళ్లను తీసికొని పిడిచి హృదయమున పూయుచు, ప్రకాశము) భర్తృదారికా, నేను బతిమాలుకొంటున్నాను గదా, ఏడవకు, ఈగంధపుపసరు ఎడతెంపులేకుండా రాలుతూ ఉండే ఈ బాష్పాలచేత గనక వేడెక్కినా, నీహృదయంలోని సంతాపాన్ని పోగొట్టనేరదుసుమా.

[అరఁటియాకుతో విసరును.

నాయిక.—(చేతితో నివారించుచు) చెలీ; విసరకు విసరకు. ఈలేతరిటాకుగాలి వేండ్రంగా ఉన్నది.

చేటి—భర్తృదారికా, దీనిమీంద తప్పు చెప్పకు. నీవే గంధపుచిగుళ్ల సంపర్కంచేత చల్లనైన యీ లేతఅరిటాకువిసన కఱ్ఱగాలిని నీనిట్టూర్పులచేత విరివిచేసి ఉడికిస్తూఉన్నావు.

నాయిక.—(కన్నీళ్లతో) చెలియా, ఈదుఃఖానికి ఉపశమోపాయము ఏమయినా ఉండునా?

చేటి.—భర్తృదారికా, ఉన్నది. ఆయన ఇక్కడికి వస్తే.

[అంతట నాయకుఁడును విదూషకుఁడును ప్రవేశింతురు.]

నాయ.—

ఉ. నీలసితేక్షణప్రభల
నించి మునీంద్రవనీద్రుమంబులన్
వ్రేలుమృగాజినౌఘ మను
విభ్రమమున్ మొలపించి మించుచున్
బాలికవాలుఁచూపు ముని
వర్యుఁడు సాక్షిగ నొంచె నన్ను, నీ
వేల వృథా ఝషాంక యిటు
లేసెదు నాపయి నీ శరంబులన్? ౧౬

విదూ.—వయస్యా, నీధైర్యం ఏమయి పోయిందోయి?

నాయ.—వయస్యా, అట్లుగాదోయి, ధీరుఁడనే అగుదును. ఎట్లనగా:—

చ. సలుపనె చంద్రికాధవళ
శర్వరులన్? దొగతావిఁ గ్రోలనే?
నిలువనె జాజిసౌరభము
నించునిశాస్యసమీరణంబులో?
నళులు మదించి మ్రోయఁ గమ
లాకరపుందటి నాలకింపనే?

చెలి, యెటు నన్నధీరుఁ డనఁ
జెల్లుదు నీ విట లాఁతికై వడిన్? ౧౭

(ఆలోచించి) అయినను నీమాట అబద్ధము గాదు. వయస్యా, ఆత్రేయా, అవునోయి అధీరుఁడనే అగుదును:—

క. ఏసినవీరుఁ డనంగుం
డేసినబాణంబు లలరు, లెలనాగయొ నా
నే సైఁపక డస్సితి, నీ
వే సాత్త్విక, ధీరుఁడ నని యెట్లు వచింతున్? ౧౮

విదూ.— (ఆత్మగతము) ఈలాగు తనయధీరత్వాన్ని చెప్పుకొని యితను తనహృదయంలోని మహత్తరమయిన సంతాపాన్ని బైలుపెట్టినాడు. కాని, ఇతనిమనస్సును ఈ విషయం నుంచి మరియొకవిషయంమీాదికి మళ్లిస్తాను. (ప్రకాశము) వయస్యా, ఏమి నీవు ఈదినం ఇంతత్వరగా గురుశుశ్రూష ముగించి ఇక్కడికి వచ్చినావు?

నాయ.—ఆత్రేయా, నీప్రశ్న ఉచితమే, నీతోఁ గాక మఱియెవరితో చెప్పుదును? నిన్న రాత్రి స్వప్నములో చూచితిని—ఆప్రియనే, (వ్రేలితో చూపుచు) ఈచందనలతాగృహమందే, చంద్రకాంతవేదికమీాఁద కూర్చున్నదై పొలయలుకచేత నన్నేమో దూఱునదియుంబోలె ఏడ్చుచుండఁగా—చూచితిని. కనుక స్వప్నానుభూతప్రియాసమాగమముచే రమణీయమయిన యీచందనలతాగృహమందు ఈదినశేషమును గడుపఁ గోరియున్నాను. కనుక అక్కడికే పోదము పద. [పరిక్రమింతురు.

చేటి.—(చెవి యొగ్గి సంభ్రమముతో) భర్తృదారికా, అడుగులచప్పుడులాగు వినబడుతున్నది.

నాయిక.—(సంభ్రమముతో తన్ను చూచుకొనుచు) ఒసే, ఈయాకారం చూస్తే ఎవరైనా నాహృదయం కనిపెట్టివేస్తారు; కనుక లేవే ఈయెఱ్ఱఅశోకంచాటున నిలిచి ఈయన యెవరో చూతాం. [అట్లు చేయుదురు.

విదూ.—వయస్యా, ఇదుగో చందనలతాగృహం. రా ప్రవేశింతాం. [నాట్యముతో ప్రవేశింతురు.

నాయ.—

క. చందనలతాగృహం బిది
చంద్రశిలాసహిత మయ్యు సౌరు గులుక, దా
చంద్రానన లేకునికిఁ
జంద్రిక లేకిరులుకొను నిశాముఖమువలెన్. ౧౯

చేటి.—(చూచి) భర్తృదారికా. భళీ! నీ అదృష్టమే అదృష్టం! నీమనోవల్లభుడే ఈవచ్చినాయన.

నాయిక.—(చూచి హర్షముతోను భయముతోను) ఒసే, ఈయనను చూచి అతిభయంచేత ఈయనదగ్గిర ఇక్కడ నిలువ జాలకున్నాను. ఈయన నన్ను ఒకవేళ చూచినా చూచును. అవతలికి పోదాం రా. (ఉత్కంఠతో ఒకయడుగు నడిచి) ఒసే, ఒసే, ఇ దేమిటే నాయెడమతొడ అదురుతూఉన్నది!

చేటి.—(నవ్వి) ఎంతజెలితనమమ్మా! ఇక్కడుంటే నిన్నెవరు చూడగలరు? ఈయెఱ్ఱ అశోకాన్ని మఱచిపోయినావుగా? ఇక్కడనే కూర్చుందాం. [అట్లు చేయుదురు.

విదూ.—(చూచి) వయస్యా, ఇదే ఆచంద్రకాంతవేదిక.

[నాయకుఁడు కన్నీళ్లు విడుచుచు నిశ్వసించును.

చేటి.—భర్తృదారికా, కలలోఁ సంగతని తోస్తుంది, శ్రద్ధగా విందాంగానీ. [ఇద్దఱును ఆలకింతురు.

విదూ.—(చేతితో కదపుచు) ఓవయస్యా, చెపుతున్నానుగదా 'ఇదే ఆచంద్రకాంతవేదిక' అని.

నాయ.—(కన్నీళ్లతో, నిశ్వసించి,) చక్కఁగా కనిపట్టితివి; (చేతితో చూపి)

చ. విను, మిదె యాశశాంకమణి
వేదిక, యిం దతిమాత్రపాండురా
ననమును వామపాణినలి
నంబునఁ జేరిచి వెచ్చ నూర్చి, నేఁ
జన నెడ గాఁగ గుట్టు విడి,
చక్కెరమోవి నటింప నేడ్చునా
వనజదళాయతాక్షిఁ గనఁ,
బాసెను నావెత లెల్ల నొక్కటన్. ౨౦

కనుక ఆచంద్రకాంతవేదికయందే కూర్చుందము.

[ఇద్దఱును కూర్చుందురు.

నాయిక.—(ఆలోచించి) ఆమె ఎవరై యుండును ?

చేటి.—భర్తృదారికా, మనం చాటున ఉండి ఈయనను ఏలాగు చూస్తున్నామో ఆలాగే ఈయన నిన్నే చూచి యుండును సుమా.

నాయిక.—బాగానే ఉన్నది ఆమాట. అయినా, పాల యలుక వహించిన ప్రాణనాయికను గురించి చెప్పుతూ ఉన్నాడే?

చేటి.—భర్తృదారికా, ఈయనుమాన మెందుకులే? కానీ వల్లీవిందాం.

విదూ.—(ఆత్మగతము) ఈప్రస్తావం ఇతనికి ప్రియంగా ఉన్నది. దీన్నే సాగిస్తాను. (ప్రకాశము) వయస్యా, ఏడుస్తూ ఉన్న ఆవిడతో నీ వే మన్నావు?

నాయ.—వయస్యా, ఇట్లన్నాఁడను,

క. 'నీమోము నెలపొడఁపుచేఁ
దామరసారాతిమణివితర్ది జిలజిలఁగ
దేమగిలుచున్నదో యనఁ
గోమలి, నీబాష్పవారిఁగొను రొప్పారుఁగ.' ౨౧

నాయిక.—(రోషముతో) చతురికా, ఇకనుకూడా వినవలిసినదేనా? రావే రా, ఇక్కడినుండి లేచి పోదాం.

చేటి.—(చేయిపట్టుకొని నిలిపి) భర్తృదారికా, ఆలాగు అనకు; నీవే కలలో అవుపడ్డావు. ఈయనకన్ను మరొకచోట తగులుకోదు.

నాయిక.—ఆలా గని నాహృదయానికి నమ్మకం లేదు. గనక కథముగిసినదాకా విందాం.

నాయ.—వయస్యా, ఆప్రియనే ఈశిలయందు వ్రాసి చిత్రగతతోనేనియు ఆనందమనుభవింపఁ గోరుచున్నాను. ఇదిగో ఈకొండచఱియనుండి మనఃశిలముక్కలను తీసికొని రా

విదూ.—సీయాజ్ఞ. (పరిక్రమించి తీసికొనివచ్చి) వయస్యా, నీవు ఒక్క రంగే చెప్పినావు, నేను ఇవిగో ఇక్కడనే సులభంగా దొరికిన అయిదురంగులను తెచ్చినాను. ఇక వ్రాయి.

[అని ఇచ్చును.

నాయ.—వయస్యా, మంచిపని చేసితివి. (పుచ్చుకొని శిలయందు వ్రాయుచు గగుర్పాటుతో) చెలీ, చూడు:—

క. పరిపూర్ణబింబశోభా
ధరమున్ గనుపండువు నగుదయిత మొగముదై
పరగుతొలిరేఖయు న్మది
నెరజాబిల్లిదియుఁ బోలె నించును ముదమున్. ౨౨

[వ్రాయును.

విదూ.—(కుతూహలముతో చూచి) ఆహా అప్రత్యక్షవస్తువుదయినా రూపం ఎంతసరిగా వచ్చింది? ఏమి ఈయాశ్చర్యం!

నాయ.—(చిఱునవ్వుతో) వయస్యా.

క. ఇదిగో, ప్రాణేశ్వరి నా
యెదురనె దా వెలసియున్న దిచ్ఛాకృతయై
కొదలేక సారెకుం గని
పదపడి వ్రాసితిని; వింతపడ నేమిటికిన్? ౨౩

నాయిక.—(కన్నీళ్లతో) చతురికా, తెలిసినదిగదా కథావసానం. ఇక లేచి రా, అన్నయ్య నైనా చూతాం.

చేటి.—(విషాదముతో ఆత్మగతము) ఈ తెగించిన మాటవల్ల చూడగా ఈవిడ ప్రాణాలమీద ఆస వదలుకొన్నట్టు

చొపడుతూవుంది. అక్కడికి మనోహారిక వెళ్లింది గదా, ఒకవేళ దొర మిత్రావసువు ఇక్కడికే వచ్చినావచ్చును.

[అంతట మిత్రావసువు ప్రవేశించును.]

మిత్రా.—నాయనగారు ఆజ్ఞాపించినారు:—"వత్సా, మిత్రావసూ, జీమూతవాహానుని ఇక్కడనే మనకు సమీపమందున్నందున చక్కఁగా పరీక్షించినానను. ఇంతకన్న యోగ్యుఁడైనవరుఁ డెక్కడ నుండును? కనుక ఇతనికి అమ్మాయిని మలయవతిని ఇయ్యవలయును" అని. మఱి నేను స్నేహపారవశ్యముచేత అనిర్వచనీయమైనదశావిశేషము ననుభవించుచున్నాను. ఏల యనఁగా;—

శా. ఆవిద్యాధరరాజవంశమణి వి
ద్యాంభోధి, సద్వంద్యుఁడుర్
ధీ విశ్రాంతి వినీతి రూప ఘనుఁడుర్,
దీప్తాదృతిర్ బ్రాణులర్
గావర్ బ్రాణము లైన నీఁగడఁగు వే
డ్కర్ దాన; యమ్మేటికిర్
శీవిర్ సోదరి నీ మనం బతులతు
ష్టిం జెందు జాలిం బడుర్. ౨౪

వింటినిగదా జీమూతవాహానుఁడు గౌర్యాశ్రమము చెంగటిచందనలతాగృహములో నున్నాఁడని. కనుక ఆయీ చందనలతాగృహములోనికి పోయెదను. [ప్రవేశించును.

విదూ.—(సంభ్రమముతో చూచి) వయస్యుఁడా, ఈయరిటాకుతో చిత్రకన్యకను కప్పిపెట్టు ఇదుగో సిద్ధయువరాజు మిత్త్రావసువు ఇక్కడికి వస్తున్నాడు, ఒకవేళ దీన్ని చూచి నా చూస్తాడు. [నాయకుఁడు అరఁటియాకుతో మూయును.

మిత్త్రా.—(ప్రవేశించి) కుమార, మిత్త్రావసువు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

నాయ.—(చూచి) మిత్త్రావసూ స్వాగతము. ఇక్కడ కూర్చుండుము.

చేటి.—భర్తృదారికా, మిత్త్రావసువు వచ్చినాడు.

నాయిక.—ఒసే, ఇప్పుడు సంతోషమే నాకు.

నాయ.—మిత్త్రావసూ, సిద్ధరాజు విశ్వావసువుగారికి కుశలమా?

మిత్త్రా.—కుశలమే వారియాజ్ఞమీఁదనే నీయొద్దకు వచ్చినాఁడను.

నాయ.—పూజ్యులు ఏమి సెలవిచ్చినారు?

నాయి.—విందాంగాక నాయనగారు ఏమికుశలవార్త పంపినారో.

మిత్త్రా.—(బాష్పముతో) నాయనగారు నీకుఈవార్త పంపినారు:—"నాకు ఈసిద్ధరాజవంశమున కంతటికి ప్రాణమయినది మలయవతియనునొకకూఁతురు గలదు. దానిని నీకు ఇచ్చుచున్నాను; గ్రహింపుము" అని.

చేటి.—(నవ్వి) భర్తృదారికా, ఇప్పుడు కోపగించ వేమి?

నాయిక.—(చిఱునవ్వుతోను లజ్జతోను తల వంచుకొని) ఓసే, నవ్వేకు, మరిచిపోయినావా అప్పుడే ఇతనియన్యాస క్తతను?

నాయ.—(అపవారించి) వయస్యా, చిక్కులో పడితి మోయి.

విదూ.—(అపవారించి) ఓహో, నే నెరుగుదును. ఆకన్య యందు తప్ప మరియొకచోట నీమనసు ఆమోదించదు. ఏలాగో ఒకలాగు ఏదో ఒకటి చెప్పి ఇతణ్ణి పంపివేయి.

నాయ.—మిత్రా ఇట్టిశ్లాఘ్యసంబంధమును ఎవరు కోరరు? అయినను ఒకచోట ఆస క్తమైనమనస్సును మఱియొక చోటికి త్రిప్పుట శక్యముగాదు, కనుక నే నీమెను గ్రహింపను.

[నాయిక మూర్ఛను నటించును.

చేటి.—నిబ్బరం తెచ్చుకో భ ర్తృదారికా నిబ్బరం తెచ్చుకో.

విదూ.—అయ్యా, ఈయన పరాధీనుడు, ఈయనను అడిగి ఏమి ప్రయోజనం? వెళ్లి ఇతనితల్లిదండ్రులను అడుగు.

మిత్రా.—(ఆత్మగతము) చక్కఁగా చెప్పినాఁడు. ఇతఁడు గురువచనమును జవదాఁటఁడు. ఇతనితండ్రి కూడ ఈగౌర్యా శ్రమమందే ఉన్నాఁడు; కనుక అక్కడికేపోయి ఆయనచేతనే మలయవతిని గ్రహింపించెదను. [నాయిక సమాశ్వసిల్లును.

మిత్రా.—ఇట్లు తెలియఁబఱుచుకొన్నమమ్ము నిరసించిన కుమారునికే విశేషము తెలియును.

నాయిక.—(రోషముతో, నవ్వి,) ఏమీ, నికారముచేత చులకనై పోయిన్ని అన్నయ్య మళ్లీ ఇతనితో మాట్లాడు తున్నాడు? [మిత్రావసువు నిష్క్రమించును.

నాయిక.—(కన్నీళ్లతో, తన్ను చూచుకొనుచు, ఆత్మ గతము,) ఇక నాకు దౌర్భాగ్యకళంకితమై అత్యంతదుఃఖభాజన మయిన యీ శరీరాన్ని ధరించి ఏమి ప్రయోజనం? ఇక్కడనే ఈయశోకవృక్షానికే ఈబండిగురిగింజతీగను ఉరిబోసుకొని ప్రాణం వదలివేస్తాను. (ప్రకాశము, వెడనవ్వుతో,) ఒసే అన్నయ్య వెళ్లినాడో లేదో చూచిరావే, నేను కూడా ఇక్కడ నుంచి ఇంటికి వెళ్లిపోతాను.

చేటి.—(కొన్నియడుగులు నడిచి, మరలి చూచి, ఆత్మ గతము,) ఈవిడమనసు వేరేవిధంగా వుంది. గనక నేను వెళ్లను. ఇక్కడనే చాటున ఉండి, ఈవిడ ఏమిచేస్తుందో చూస్తాను.

నాయిక.—(దిక్కులు పాఱఁజూచి ఉరితీఁగ చేతఁ బట్టుకొని) భగవతీ గౌరీ, ఈజన్మంలో చేయకపోతివిగాని జన్మాంతరంలో నైనా ఇట్టిదుఃఖభాజనం కాకుండేలాగు చేతువుగాక ఓతల్లీ. [అని ఉరిని మెడకు తగిలించుకొనును.

చేటి.—(చూచి సంభ్రమమున వచ్చి) అయ్యా! రక్షించండయ్యా! రక్షించండయ్యా! ఇదిగో భర్తృదారిక ఉరిబోసు కొంటూ ఉన్నది!

నాయ.—(తటాలున వచ్చి) ఏదీ? ఏదీ? ఎక్కడ? ఎక్కడ?

చేటి.—ఇదుగో ఈయశోకవృక్షంలో !

నాయ.—(చూచి సంతోషముతో) ఈచెల్వయే ఆ దివ్యాంగన నామనోరథ భూమి.

[నాయికను చేతఁ బట్టుకొని తీఁగను తప్పించును.

మాలి. వలదు ! వలదు! చేయకు బాల, యీసాహసంబుకు !

దోలఁపుము ననయో నాఁ దోఁచు కెంగేలు వల్లిక,

దలిరు నయిన గిల్లకు దాళ దం చెంతు నీకేల్,

వెలఁది యెటులు తీవకు వ్రేల్చు నుద్బంధనేచ్ఛకు! ౨౫

నాయిక.—(భయముతో) ఓసే, ఇతడెవరే ? (చూచి రోషముతో చేయిలాగుకొనఁ జూచుచు) వదలు, వదలు నా చెయ్యి. నీవెవరు నివారించడానికి ? మరణానికి కూడా నిన్నే ప్రార్థించవలెనా ఏమి ?

నాయ.—.

క. ఉరి యిడె హారలతాలం
కరణార్హంబైననీదుకంఠంబున నీ
కర; మటు తా నపరాధియ
వరవర్ణిని, పట్టినాఁడ వదలుదునెయిఁకన్ ? ౨౬

విదూ.—కాని, అమ్మా, ఈ మెకు ఈయురిప్రయత్నానికి కారణమేమిటి ?

చేటి—ఈయనే మీప్రియస్నేహితుడే.

నాయ.—ఏమీ ! నేనా ఈసుందరాంగికి మరణకారణము ! ఎట్లో ఎఱుఁగఁజాలను !

విదూ.—అమ్మో, అది ఏలాగో, చెప్పు.

చేటి.—(సాభిప్రాయముగా) ఈసీ ప్రియస్నేహితుడు అరుగుమీద ఏ ప్రియను వ్రాసినాడో ఆమెమీద పక్షపాతం కలవాడై, మిత్రావసువు ఇచ్చినా గాని తన్ను అంగీకరించక పోయినాడు గదా, అని ప్రాణాలమీద విసుక్కొని యీవిడ ఈయారంభం చేసింది.

నాయ.—(సంతోషముతో ఆత్మగతము) ఓహో ఈత న్వియే విశ్వావసువుగారి కుమారిత మలయవతి! కాక, రత్నా కరమునఁగాని చంద్రరేఖ మఱియెక్కడ ఉదయించును? ఆహాహా! ఏమీ! మోసపోయితిని గదా ఈతరుణి చేత!

విదూ.—అమ్మా, అలైతే నా ప్రియస్నేహితునిమీద తప్పులేదు. నామాట నమ్మకం లేకపోతే స్వయంగానే వెళ్లి అరుగును చూచుకో.

[నాయిక హర్షముతోను లజ్జతోను నాయకుని చూచుచు చేయిలాగుకొనును.

నాయ.—(చిఱునవ్వుతో) శిలయందు వ్రాయబడియున్న నాహృదయవల్లభను చూచువఱకు నీచేయి విడువను.

[అందఱు పరిక్రమింతురు.

విదూ.— (అరఁటియాకును తీసివేసి) చూడవమ్మా చూడవమ్మా ఈయనగారి ప్రియను.

నాయిక.—(చూచి, అపవారించి, చిఱునవ్వుతో,) చతురికా, నన్నే వ్రాసినట్టున్నది.

చేటి.—(చిత్రాకృతిని చూచి) భర్తృదారికా, ఏమీ! నన్నే వ్రాసినట్టున్నది అంటావు! ఈనెరపోలిక ఎలాగంటిదంటే ఇది రాతిలో తగులుకొన్న నీప్రతిబింబమో కాకపోతే వ్రాసిన నీప్రతిమో తెలియకుండా ఉంది;

నాయిక.—(నవ్వి) ఒసే, చిత్రంలో ఉన్న నన్ను నాకు చూపి ఈయన నన్నే చెడ్డదాన్ని చేసినాఁడు.

విదూ.—నీ కిప్పుడు గాంధర్వవివాహ మయింది! ఇక ఈమెచెయ్యి వదులు. ఇటువైపునుంచి ఎవతో వడివడిగా ఇక్కడికే వస్తూ ఉంది, [నాయకుఁడు వదలును.

[అంతట చేటి ప్రవేశించును.]

చేటి.—(హర్షముతో) భర్తృదారికా, ఆహా! నీ పుణ్యం! పుచ్చుకొన్నారు లే నిన్ను ప్రభువుజీమూతవాహనుని తల్లిదండ్రులు.

విదూ.—(నృత్యము చేయుచు) హీ! హీ! ప్రియ వయస్యుని కోరికలు నిండినవి! ఆహా! ఆలాగాదు, మలయ వతివి. వీరిద్దరివీగావు [భోజనమభినయించుచు] బ్రాహ్మణ్ణయిన నాఒక్కనివే.

చేటి.—(నాయిక నుద్దేశించి) నాకు యువరాజు మిత్రావసువుయొక్క ఆజ్ఞ అయియున్నది. ఏమనంటే—"ఈదినమే మలయవతికి పెళ్లి కనక తక్షణం వెళ్లి ఆమెను తీసుకొరా" అని. వెళ్దాంరా.

విదూ.—పోతివిగదవే లంజకూతరా ఈమెను తీసుకోని. వయస్యుడుమాత్ర మిక్కడ గుటకలు మింగుతూవుండడ మెందుకు ?

చేటి.—చెడిబతికినబాపడా, తొందరపడకు, తొందర పడకు. మీకు కూడా వివాహస్నానవేళ రానే వచ్చిందిలే.

[నాయిక అనురాగముతోను లజ్జతోను నాయకుని చూచుచు పరివారముతో నిష్క్రమించును.

[తెరలో వైతాళికుఁడు పాడును.]

స్రగ్ధ. ఒక్కొవాన న్సురాద్రిస్ఫురణము నిడి
యీభూధరేంద్రంబునం దే
చక్కన్సిందూరధూళి స్సలుపుచు రహిఁ దో
ల్పంజలేయొండశోభ
అక్కాంతోద్దీతి సంవాద్యరుణమణిరణ
ద్ధంసకస్వానసక్తిః
దక్కన్నికు న్వివాహస్నపనక మనుచు
న్నాటు సిద్ధాళి వింటే. ౨౭

విదూ.—(ఆలకించి) వయస్యా. భళిభళీ! స్నపనకం వచ్చింది!

నాయ.—(హర్షముతో) అట్లయిన ఇఁక నిక్కడ నుండ నేల ? రా, నాయనగారికి నమస్కరించి స్నానభూమికే పోదము.

[అందఱు నిష్క్రమింతురు.

తృతీయాంకము

[అంతట కైపెక్కి సోలుచు చేత సారాయిగిన్నెను పట్టుకొని విటుఁడును, బుజముమీఁద సారాయికుండను మోయుచు చేటుఁడును ప్రవేశింతురు]

విటుఁడు —

క. కలు దాగు నిత్య మెవఁడో
సలుపును చెలికి చెలువుడికి సంగమ మెవఁడో,
అలయిద రే దేవుళ్లుర
బలదేవుఁ డొకడుర చిత్తభవుఁ డొక్కఁడురా. ౨౧
(సోలుచు) శేఖరకుఁ జ్ఞాయిన నాజన్మం సఫలం గదా.

క. హృదయస్థలాన దైతయు
వదనంలో నల్లగలవవాసనసారా
ముద మొప్ప సిగని శేఖర
పదాన చేటిన్ని యెవనిభాగ్యమొ యెపుడుఁ౯. ౨౯
(కాళ్లు తడఁబడుచు) అరే! ఎవడు నన్ను కదుపుతాడు? (హర్షముతో) అవశ్యంగా నవమాలిక నన్ను కదుపుతున్నది.

చేటుఁడు.—అయ్యా, ఆ మింకా ఈడకి రానే లేదయ్యా!

విటుఁడు.—(రోషముతో) తొలిజాములోనే మలయవతి పెళ్లి అయిపోయింది. ఎందుచేత ఇది తెల్లవారినాగానీ రాకుండా ఉన్నది? (ఆలోచించి, హర్షముతో,) కానీ, అయినా,

పెళ్లిసంభరంలో సిద్ధవిద్యాధరు లంతా తమతమ ప్రియులతోటిన్ని ప్రియురాళ్లతోటిన్ని కూడుకొని కుసుమాకరోద్యానంలో పానోత్సవం అనుభవిస్తూ వున్నారు. అక్కణ్ణే నవమాలిక నన్ను ఎదురుచూస్తూ కనిపెట్టుకొని ఉండును. అక్కడికే వెళ్తాను. నవమాలిక లేక ఏమి శేఖరకుడు !

[తడఁబడుచు పరిక్రమించును.

చేటుఁడు.—రా అయ్యా, రా, ఇల్లిదుగో షుకుమాఖరోథ్యానం. లోని కెల్లవయ్యా.

[ఇద్దఱును ప్రవేశమును నటింతురు.

[అంతట బుజముమీఁద దోవతులచాపు పెట్టుకొని విదూషకుఁడు ప్రవేశించును.]

విదూ.—నా ప్రియవయస్యుడి కోరికలు నెరవేరినవి. విన్నానుగదా ప్రియవయస్యుడు కుసుమాకరోద్యానానికి వెళ్తాడని, గనక నేనుకూడా అక్కడికేవెళ్తాను. (పరిక్రమించి చూచి) ఇదే కుసుమాకరోద్యానం. ఇందులోపలికి వెళ్తాను. (ప్రవేశించి తుమ్మెదలవలని బాధను నటించుచు) అరేరేరే! ఏమి యీపాడుతుమ్మెదలు నన్ను ఇలా బాధించ సాగినాయి! (తనదేహమును ఆఘ్రాణించి) సరి సరి తెలిశింది. ఏమంటే, అల్లుడి వయస్యుణ్ణిగదా అని మలయవతిబంధువులు నన్ను గౌరవంగా మైపూతలు పూశి చిత్రించినారు, సంతానపుష్ప శేఖరం ఒకటి నాజుట్టుకు చుట్టినారు; అల్ల ఆ అతిమర్యాద అంతా నాకు అనర్థమైనది. అందు కిప్పుడు ఏంచేతును ? పెళ్లికూతురివారివల్ల

దొరికినయీ యెత్తుభోవతులచాపుతో ఆడవేషంవేసుకొని ఉత్త రీయం బురఖావేసుకొని వెళ్తాను. చూస్తానుగదా ఈలంజా కొడుకుతుమ్మెదలు ఏంచేస్తాయో. [అట్లు చేయును.

విటుఁడు.—(చూచి, హర్షముతో) ఒరే, చేటా, (వ్రేలితో నిర్దేశించి, నవ్వుచు) ఇల్లిదిగో నవమాలిక వచ్చిందిరోయి. నన్ను చూసి శానా సేపటికి వచ్చినానని కోపగించుకొని బురఖా వేసుకొని అవతలికివెళ్తున్నది. గనక దీన్ని మెడపట్టికౌగిలించుకొని బతిమాలుకొంటాను.

[తటాలున దగ్గఱకు వచ్చి కంఠము కౌఁగిలించుకొని విదూషకునికి నోట తమ్మలము పెట్టఁబోవును.

విదూ.—(సారాయిగంధమును ఆఘ్రాణించి, ముక్కు పట్టుకొని పెడమొగమై) ఏమి యీ గ్రహచారం! ఆమధుపాల నుంచి తప్పించుకొన్నా ఇప్పుడు ఈమధుపుడి మొఖంలో పడి పోయినాను!

విటుఁడు.—ఏమిటే! కోపంచేత మొఘం తిప్పుతున్నది! (సాగిలఁబడి మ్రొక్కుచు విదూషకుని పాదమును నెత్తిమీఁద పెట్టుకొని) మన్నించు, నవమాలికా, మన్నించు.

[అంతట చేటి ప్రవేశించును.]

చేటి.—భర్తృదారిక ఆజ్ఞాపించింది.—"ఒసే, నవమాలికా, కుసుమాకరోద్యానానికి వెళ్లి ఉద్యానపాలికపల్లవికతో ఇప్పుడే చక్కగా తమాలవీధిని అలంకారం చెయ్యమని చెప్పవే" అని. నేనున్ను పల్లవికతో చెప్పివేశినాను. ఇంకను రాతి యెడబాపు

చేత మరీ మరీ గుటకలుమింగుతూవుండే నానేస్తం శేఖరకుణ్ణి వెతుకుతాను. (చూచి) ఇదుగో శేఖరకుడు. (రోషముతో) ఏమిటీ! ఎవతెనో ఒకదాన్ని బతిమాలుకొంటున్నాడు! కానీ ఇక్కణ్ణే ఉండి ఇదెవతో తెలుసుకొంటాను.

విటుఁడు.—(హర్షముతో)

క. హరిహరపితామహాలకే
గరువం తల కెక్క మొక్కగా నేనని శే
ఖరకుడు నవమాలిక నీ
చరణాల్లో రాలె యిడుగో క్షమియించగదే. 30

విదూ.—లంజకొడకా, తాగుబోతా, నవమాలి కేదిరా ఇక్కడ?

చేటి.—(చూచి, చిఱునవ్వుతో,) ఏమిటీ! నన్ననుకొని కైపుచేత ఒళ్లెరక్క శేఖరకుఁడు అయ్యను ఆత్రేయ్యను బతిమాలుకొంటున్నాఁడు. కానీ, అబద్ధపుకోపం తెచ్చుకొని ఇద్దరినీ వేళాకోళం చేస్తాను.

చేటుఁడు.—(చేటిని చూచి శేఖరకుని చేతితో కదపుచు) అయ్యా, ఈవిణ్ణి ఒదిలెయ్యి. ఈవిడ నొవమాలిగమ్మ గాదు. ఇల్లిదుగో నొవమాలిగమ్మ రోసంతో కళ్లెఱ్ఱ శేసుకొని వొస్తావుంది.

చేటి.—(వచ్చి,) శేఖరకా, ఎవతిని బతిమాలుకొంటున్నావు?

విదూ.—(ముసుఁగు తీసి) అమ్మా, నేను బ్రాంహ్మణ్ణి, దౌర్భాగ్యుణ్ణి.

విటుఁడు.—(విదూషకుని చూచి) ఒరే నల్లకోతీ, నీవు కూడా శేఖరకుణ్ణి మోసంచేస్తావట్రా! ఓరే! చేటా. వీణ్ణి పట్టుకోరా, ఇదుగో నవమాలికను బతిమాలుకొని వచ్చిందాకా.

చేటుఁడు.—అయ్యగారి శిత్తం.

విటుఁడు.—(విదూషకుని వదలి చేటిపాదములమీఁద పడి) నామీద కనికరించవే, నవమాలికా, కనికరించవే.

విదూ.—(ఆత్మగతము) ఇదే నాకు పారిపోవడానికి మంచిసమయం. [పాఱిపోఁజూచును.

చేటుఁడు.—(విదూషకునిజందెము పట్టుకొనును, అది పుటుక్కున తెగును.) ఎలాగా! ఎలాగా! నల్లకోతీ? పారిపోతావుగా! [అని అతనియుత్తరీయమునే అతని మెడకు కట్టి లాగును.

విదూ.—అమ్మా, నవమాలికా, కరుణించు, నన్ను విడిపించు.

చేటి.—(నవ్వి) భూమిమీద తల పెట్టి నాపాదాల మీద పడితే.

విదూ.—(రోషముతోను, కంపముతోను,) ఏమిటే! గంధర్వరాజుస్నేహితుణ్ణి బ్రాంహ్మణ్ణి, లంజకూతురా, నీకాళ్ల మీద పడతానూ?

చేటి.—(వ్రేలితో బెదరించుచు చిఱునవ్వుతో) ఇదుగో, ఇప్పుడే నిన్ను పడేలాగ చేస్తాను చూచుకో. శేఖరకా, నిన్ను మన్నించివాను లే, (కంఠము కౌఁగిలించుకొనుచు) ఈయన

గారు అల్లుడుగారి ప్రియస్నేహితుడు, ఈయన్ని నీవు శానా తంటాలు పెట్టినావు, ఒకవేళ ఈమాట తెలిస్తే దొర మిత్రావసువు నీమీద కోపం చేసును. అందుచేత ఈయన్ని ఆదరంతోటి మర్యాదచెయ్యి.

విటుఁడు.—నవమాలిక చిత్తం. (విదూషకునికంఠము కౌఁగిలించుకొని) అయ్యా, నీవు సంబంధికుడవుగదా అని వేళాకోళం చేసినాను. (సోలుచు) నిజమేనా? శేఖరకుడు ఎంతపరిహాసం చేసినాడూ! (ఉత్తరీయమును చుట్టచుట్టి ఆసనముగా పెట్టి) ఇక్కడ కూర్చోవయ్యా సంబంధికా. ఇక్కడ కూర్చో.

విదూ.—(తనలో) భళీ, వీడికైపు దిగినట్టుంది.

[కూర్చుండును.

విటుఁడు.—నవమాలికా, ఈయనపక్కను ఈయన్నంటుకొని నూవుకూడా కూర్చో, మిమ్మలిని ఇద్దరినీకూడా ఒకమాటే సన్మానిస్తా. [చేటి నవ్వి కూర్చుండును.

విటుఁడు.—(గిన్నెపట్టుకొని) చేటా, దీన్నిండా సారా పొయ్యరా.

[చేటుఁడు నాట్యముతో గిన్నెను నిండించును.

విటుఁడు—(తనసిగనుండి పువ్వులుతీసి గిన్నెలోవేసి మోఁకాళ్లమీఁద నిలిచి నవమాలికకు ఇచ్చుచు) నవమాలికా, దీన్ని రుచిచూచి అయ్యవారికి ఇయ్యవే.

చేటి.—(చిరునవ్వుతో) శేఖరకుడి చిత్తం.

[అట్లేచేసి విటునికి ఇచ్చును.

విటుఁడు.—(విదూషకునికి గిన్నెను ఇచ్చుచు) ఇది నవమాలిక నోటియెంగిలిచేత ఘుమఘుమాయమానంగా వాసన కొడుతూఉండే రుచిగలది, శేఖరకుడికన్నా మరియెవరున్నూ ఇంతకుముందు ఆస్వాదించనిది, దీన్ని తాగవయ్యా. నీకు ఇంతకన్నా సమ్మానం నేనేమి చేయగలను ?

విదూ.—(వెడవెడ నవ్వి) శేఖరకా, ఒరే, బ్రాహ్మణ్ణిరా.

విటుఁడు.— బ్రాంహడవైతే నీ జందెమేదీ ?

విదూ.—అది చేటుడు పట్టుకొని లాగేటప్పటికి తెగిపోయిందిరా.

చేటి.—అలాగయితే, వేదాక్షరాలయినా కొన్ని చెప్పు

విదూ.—ఏమే అమ్మా, నన్నుమీరు ఈలాగు తంటాలు పెడుతున్నారు ? ఈసారాయికంపెక్కడ వేదాక్షరాలెక్కడ ? కానీ నీతో వాదంనాకెందుకు ? ఇదుగో బ్రాహ్మణ్ణి నీపాదాలమీద పడుతున్నాను.

[అని చేటిపాదములలో పడఁబోవును.

చేటి.-(చేతులతో నివారించి) వొద్దయ్యా, వొద్దయ్యా, ఆలా చెయ్యకయ్యా నీపుణ్యం ! శేఖరకా, అవతలికివెళ్లు, బ్రాంహడు గదా యీయన. (విదూషకునిపాదములవ్రాలి)

స్వామీ, మీరు కోపంచెయ్యకండి, సంబంధికుడివి గనుక యీలాగ పరిహాసంచేసినాను.

విటుఁడు.—నేనుకూడా ఈయన్ని బతిమాలుకొంటా. (విదూషకుని పాదములలోపడి) స్వామీ, మన్నించండి మన్నించండి నేను కైపుచేత చేసిననేరాన్ని. నేను నవమాలికతో కూడా కల్లుసారాయిబువ్వానికి వెళ్లిపోతాను.

విదూ.—క్షమించాను. మీరిద్దరూ పొండి. నేనున్ను వెళ్తాను నాప్రియవయస్యుణ్ణి చూడడానికి.

[చేటితో విటుఁడును, చేటుఁడును, నిష్క్రమింతురు.

విదూ.—తప్పిపోయిందిరా బ్రాహ్మడికి అపమృత్యువు! ఈ తాగుబోతుసంపర్కంచేత మైలపడ్డాను. ఈదిగుడుబావిలో స్నానంచేస్తాను. (అట్లుచేసి తెరవైపుచూచి) ఇదుగో నాప్రియవయస్యుడు రుక్మిణిని హరిలాగు మలయవతిని తోడ్కొని వస్తున్నాడు. సరి, ఇతని పార్శ్వవర్తి నౌతాను.

[అంతట పెండ్లివేషముతో నాయకుఁడును, మలయవతియు, విభవముగా పరివారమును ప్రవేశింతురు.]

నాయ.—(మలయవతిని చూచుచు, హర్షముతో),

ఉ. నీను దనుం గనం గను మ
హీన్, బదు లాడదు పల్కరించినన్,
బానుపుపైఁ బరాఙ్ముఖతఁ
బండు, వడంకుఁ గవుంగిలించినన్,

పానుపుటింటినుండి చెలు
వ ల్పనఁ దానుఁ జనంగడంగు, నె
ట్లేనియు నాకు వామతనె
యింపులుగుల్కు నవోఢ యెంతయున్. 31

(మలయవతిని చూచుచు) ప్రాణేశ్వరీ, మలయవతీ,

శా. మానంబాలనిదీక్ష నూఁకొనుటయే
మార్పల్కు గా మానినై,
భానూప్మాతిగ చంద్రికాభిధమహా
పంచాగ్నితప్తుండనై
ధ్యానం బొప్పఁగ నేకతానముగ ని
త్యం బేతపం బొందితిన్,
దానం గంటి వరంబు నీవదనమున్
దర్శింపఁ బ్రాణేశ్వరీ. 32

నాయిక.—(అపవారించి) ఒసే, చతురికా, అందగాడు మాత్రమే గాక ప్రియములాడడానికికూడా నేర్చియున్నాడే.

చేటి.—(నవ్వి) ఏమిపక్షపాతమమ్మా! నిజముచెప్పితే అందులో ప్రియమేమున్నది?

నాయ.—చతురికా, కుసుమాకరోద్యానమునకు దారి చూపు.

చేటి.—రండి ప్రభూ రండి.

నాయ.—(పరిక్రమించి నాయికను నిర్దేశించి) మెల్లఁగా, మెల్లఁగా రా.

శా. గాసిం బెట్టు సురోజభార మిదె లేఁ
గౌఁదీఁగఁ, బైహార మే
లా? సోలించు నితంబమూరువుల, నే
లా కాంచి దియొం డాపయిన్?
దాసైరింపద యూరుయుగ్మమును బా
దద్వంద్వ, మేలందియల్?
కై సేఁతల్ చెలి నీకు నంగములె, యే
లా మోఁచె దీభూషలన్? 33

చేటి.—ఇదే కుసుమాకరోద్యానం. ఏలినవారు ప్రవేశింతురుగాక.

[అందఱు ప్రవేశింతురు.

నాయ.—(చూచి) ఓహోహో! కుసుమాకరోద్యానము యొక్క. ఉత్కృష్ట లక్ష్మి! ఇక్కడ.

స్రగ్ధ. శీతస్వచ్ఛందనాళీశిశిరితతలముల్
శ్రీలతామండపంబుల్;
ధారాగేహంపుఁదారధ్వని కనుగుణతం
దాండవం బాడుఁ గేకుల్;
వారివ్యూహంబు యంత్రోత్పతిత మయి పత
త్పృష్వధూళీవృతంబై
పూరించున్ క్షుద్రకుల్యల్ పాదుల రయమున
న్భూరుహావాలపంక్తిన్. 34

మఱియు.

మ. కలగీతంబులు తీవమ్రోడువులు మ్రో
గం బాడుచుం బుష్పధా
ళిలఁ బిష్టాతకవిభ్రమం బొనర నా
లు స్గండుఁ గాఁ గూడి, యే
వలనం జూచినఁ దామయై మధువులం
బర్యాప్తిమైఁ గ్రోలుచుఁ,
జెలియా, పానమహంబు నీమధుపముల్
సేవించుచుండెన్ బలెన్. 3ని

విదూ.—(వచ్చి) జయం జయం వయస్యునికి. స్వస్తి పెళ్లికొమార్తెకు.

నాయ.—వయస్యా, చాలసేపటికి అగపడితి వోయి.

విదూ.—వయస్యా, నేను త్వరగానే బైలుదేరినాను. అయినా, వివాహమహోత్సవంలో కూడిన సిద్ధవిద్యాధరుల పానోత్సవాన్ని చూస్తూ ఇంత ఆలశ్యం అయినది. నీవుకూడా చూడు.

నాయ.—ఆలాగే, నీవుచెప్పినట్లు. (అంతటను కలయఁ జూచుచు) వయస్యా,

మ. కలయం గంద మలంది, తాలిచి మెయిన్
గల్పప్రగాకల్పముల్,
వెలిపుట్టంబులు భూషణాబ్జమణిరు
గ్రుచ్చి తెఁ గెంపారఁగాఁ.

గలపై, చందనవీథులన్ సురఁ బ్రియా
గండూషశేషంబుఁ బే
రెలమిన్ సిద్ధులఁ గూడి త్రావుదురు వీ
రే కంటె విద్యాధరుల్.

కనుక, రా, మనముకూడ ఆ తమాలవీథికే పోదము.

[పరిక్రమింతురు.

విదూ.—ఇదుగో తమాలవీథి. ఈపాటి యిక్కడి తిప్పటకే వెళ్లికొమార్తె చాలా అలిసిపోయినట్టున్నది. గనక ఇక్కడన్నే ఈ స్ఫటికశిలమీద కూర్చుండి విశ్రమింతాము.

నాయ.—వయస్యా, చక్కఁగానే గ్రహించితివి.

క. వ్యాపించు గండకాంతులఁ
జీపొమ్మని శశిని ద్రోచి, చెలియమొగము వే
తాపానురక్తమై, యిపు
డేపునఁ గమలంబుఁ గెలువ నిచ్ఛ వహించెన్. 32

(నాయికచేతిని పట్టుకొని) ప్రియా, ఇక్కడకూర్చుందము.

నాయిక.—ఆర్యపుత్రుని చిత్తం.

[అందఱు కూర్చుందురు.

నాయ.—(నాయికముఖమును ఎత్తిచూచుచు) ప్రియా, మేము నిన్ను కుసుమాకరోద్యానదర్శన కుతూహలముచేత వృథాగా ఆయాసపెట్టితిమి. ఏలయనఁగా :

క. మానుగ సుభ్రూలతమై
భానవదరుణాధరోష్ఠ పల్లవమగుచీ

యాననమె సంపనమును

ద్యానము నగు; లాఁతి కేవలారణ్య మగుఁ 30

చేటి.—(చిరునవ్వుతో విదూషకుని నిర్దేశించి) విన్నా వటయ్యా భర్తృదారికను ఏలాఁగ వర్ణిస్తున్నాడో? నేను నిన్ను వర్ణిస్తాను చూడు.

విదూ.—(హర్షముతో) అమ్మా, బ్రతికినాను. నీవు ఏలాగవర్ణిస్తే, ఇతడు నన్ను మళ్లీ, నీ వెటువంటివాడవో కొండ ముచ్చుయొక్క ఆకారమున్ను అటువంటిదే అని అనడో, ఆలాగ వర్ణింతువని వేడుకొంటాను.

చేటి.—స్వామీ, నీవు పెళ్లి జాగారంలో నిద్రచేత కళ్లు మూసుకొని కునికిపాట్లు పడుతూ నాకు చాలా అందంగా అవుపడ్డావు. గనక ఇప్పుడు మళ్లీ ఆలాగే కూర్చో వర్ణిస్తాను.

[విదూషకుఁడు అట్లు చేయును.

చేటి.—(ఆత్మగతము) ఇతగాడు కళ్లు తెరవకమును పే సిరావన్నెగల యీ చీకటి చిగుళ్లపసరుతో ఇతడిముఖానికి నల్ల రంగు వేస్తాను.

[లేచి చీఁకటిచిగుళ్లను పిడిచి విదూషకుని ముఖమునకు నలుపు వేయును.

[నాయకుఁడును నాయికయు విదూషకుని చూచుచుందురు.]

నాయ.—వయస్యా, ధన్యుఁడవోయి నీవు. మే మిట్లే యుండఁగా నీ విట్లు వర్ణింపఁబడుచున్నావు.

[నాయిక నాయకునిముఖము చూచి చిఱునవ్వు నవ్వును

నాయ.—(నాయికముఖమును చూచి)

తే. మగువ, యీస్మితపుష్పోద్గమంబు నీదు
నధరపల్లవపుటముపై నవతరించె;
ఫలము మాత్రము వేఱొండుకజ్జ దానిఁ
బాయకయ గాంచునాకన్నుదోయిఁ బొడమె. 38

విదూ.—ఏం చేశావే నీవు?

చేటి.—వర్ణించినానయ్యా.

విదూ.—(చేతితో ముఖము తుడిచి చూచుకొని కోపముతో చేతికఱ్ఱయెత్తి) ఆ! లంజకూతురా! దివాణంసుమా యిది. చూడు నీకేం చేయిస్తానో. (నాయకుని నిర్దేశించి మీ యెట్టయెదటనే నన్ను ఈ లంజకూతురు ఈలాగ అవమానించింది గదా. ఇక నిక్కడఉండి నాకేమి ప్రయోజనం? నేనెక్కడికైనా లేచిపోతాను. [నిష్క్రమించును.

చేటి.—స్వామి ఆత్రయ్య నామీద కోపగించినాడు, నేను వెళ్లి ఆయన్ని బతిమాలుకొంటాను.

నాయిక.—చతురికా, ఏమి నన్ను ఒంటరిగా వదిలిపెట్టి పోతావు?

చేటి.—(నాయకుని నిర్దేశించి) ఈలాగే కలకాలం వొంటరిగావుండు. [అని నిష్క్రమించును.

నాయ.—(నాయిక ముఖమును చూచుచు)

ఆ. సూర్యకిరణములకు జొత్తిల్లియున్నది,
రదనకిరణకేసరములు గలవు,

తరుణీ, నీ మొగంబు తామరసము యేని,
మధువుఁ గ్రోలవలదె మధుపమందు ? ౪౦

[నాయిక నవ్వి ముఖమును అవలికి త్రిప్పును.
నాయకుఁడు మఱల అదే చదువును.

చేటి.—(అపటీక్షేపముగా ప్రవేశించి సమీపించి) ఇదుగో ప్రభువు మిత్రావసువు ఏదో పనిమీద కుమారుని చూడడానికి వస్తున్నాడు.

నాయ.—ప్రాణేశ్వరీ, నీవు ఇంటికిపొమ్ము. నేను మిత్రావసువును చూచి త్వరగా వచ్చినవాఁడనే.

[నాయిక చేటితోఁగూడ నిష్క్రమించును.

[అంతట మిత్రావసువు ప్రవేశించును.]

మిత్రా.—

క. ఆకంటకుఁ బరిమార్పక
యేకరణిం బావమఱఁది యెదుటికిఁ జని నే
వాక్రుత్తును 'నీరాజ్యము
నాక్రమణము చేసెశత్రుఁ డ'నుచు నలజ్జన్ ? ౪౧

చెప్పకపోవుట యుక్తముగాదు, కనుక చెప్పిపోయెదను. (సమీపించి) కుమారా, మిత్రావసువు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

నాయ.—(మిత్రావసువును చూచి) మిత్రావసూ, ఇక్కడ కూర్చుండుము. [మిత్రావసువు కూర్చుండును.

నాయ.—(చూచి) మిత్రావసూ, ఏమిసంరంభముతో అగపడుచున్నావు ?

మిత్రా.—మతంగహతకునివిషయమై సంరంభమనఁగా ఎటువంటిది ?

నాయ.—మతంగుఁ డేమి చేసినాఁడు ?

మిత్రా.—తననాశముకొఱకే నీరాజ్యము నాక్రమించినాఁడు.

నాయ.—(హర్షముతో ఆత్మగతము) అటయిన మంచిదే; ఇది సత్యమగునా.

మిత్రా.—వానిని వెలార్చుటకు కుమారుఁడు ఆజ్ఞయియ్యఁదగును. వేయేల ?

స్రగ్ధ. రుద్ధబ్రధ్నోఽస్త్రతా వర్షుకదినమతిక్ర
ద్రోదసీశ్యామతా సం
బద్ధ ద్యోయానధట్టామహిమకృతహరి
న్మధ్యమానాంబరం బై
సిద్ధానీకంబు సంప్రస్థిత మిదిగో భవ
చ్ఛిష్టి యుద్ధాదృతేప్సిన్,
సిద్ధం బిద్ధారినాశాచిరదరకరద
స్ఫీతరాజ్యంబు నీకున్. ౭౨

పోనీ, సైన్యము లేల ?

మదనము. ఏకాకి నై, యొంటఁగు మీా, విదె పోయి నేఁ గో
శాకృష్ట ఖడ్గ ఘృణిసంహతి కేసరాప్తిన్

ఆఁకొన్నసింహము హాళాహాళి హస్తిఁ బోలెన్
ఢాకన్ మతంగహతకున్ ధరఁ గూల్చినాఁడన్. 43

నాయ.—(చెవులుమూసికొని, ఆత్మగతము,) హా! ఏమి క్రూరమయినమాట! కానీ ఇట్లు చెప్పెదను. (ప్రకాశము) మిత్రావసూ, ఇది ఏపాటి? బాహుశాలివైన నీకు అసాధ్యమేమున్నది? అయినను,

క. ప్రాణము నయినఁ బరులకై
తా నొసఁగుదు నఁట యయాచితంబుగఁ గృప, నా
నేనే రాజ్యముకై యెటు
ప్రాణివధారంభమునకుఁ బనిచెద నొరులన్? 44

మఱియు, క్లేశములమీఁద తప్ప నాకుఁ మఱి దేని మీఁదను శత్రుబుద్ధి లేదు. నీవే గనుక నాకు ప్రియముఁ చేయ గోరెదవేని, రాజ్యలోభియై క్లేశములచే దాసీకృతుఁడైన యా దీనునియందు కనికరింపుము.

మిత్రా.—(కోపముతో) ఏమీ! మనకు ఇట్టియుపకారియు దీనుఁడు నగు వీఁడు కనికరమునకు ఎట్లు పాత్రము కాకపోవును?

నాయ.—(ఆత్మగతము) ఇతని సంరంభము నివారింప శక్యముగాకయున్నది. కోపావిష్టచిత్తుడైన యితనిని మఱలింప శక్యముగాదు. ఇట్లు చెప్పెదనుగాక (ప్రకాశము) మిత్రావసూ, లే, లోపలికేపోదము. అక్కడనే నీకు బోధించెదను. ఇప్పుడు ప్రొద్దుగ్రుంకుచున్నది. అట్లే గదా.

మ. స్ర. ప్రకటార్తిస్వాపముద్రావ్యపకలితమహా
పద్మకోశుండు సంస్థా
వికలాశాపూరణైక ప్రియనిజకరసం
ప్రీణితాశేషవిశ్వుం
డకలంకానందసిద్ధాళ్యభినుతిపదమై
యస్తముం బొందువాఁడీ
యొకఁడే మిత్త్రుండు కీర్త్యం డొరకొ అకె యి ట
న్యుండెవం డుద్భవిల్లున్. ౨౫

[అందఱును నిష్క్రమింతురు.

శుద్ధవిష్కంభము

[అంతట రక్తవస్త్రయుగ్మము చేతఁ బట్టుకొని కంచుకియు,
ప్రతీహారియు, ప్రవేశింతురు.]

కంచుకి.—

తే. భవ్యత నొనర్చు నంతఃపురవ్యవస్థఁ
గనుదుఁ బ్రతిపదమునను సంస్ఖలితములను,
దప్పకయ దండనీతిని దాల్చి నడతు,
మొనసె నృపవృత్త మెల్లను ముదిమి నాకు. ౨౫

ప్రతీ.—అయ్యా సుభద్రా, నీ వెక్కడి కయ్యా బయలు దేఱితివి ?

కంచుకి.—దేవి మిత్రావసుతల్లి ఆజ్ఞాపించినది: "కంచుకీ, పది దినముల దాఁక నీవు మలయవతికిని అల్లునికిని ఎఱ్ఱవస్త్రములు తీసికొనిపోవుచుండవలయును" అని. అమ్మాయి అత్తవారియింట నున్నది. జీమూతవాహనుఁడు యువరాజుతో కూడ సముద్రపుఁబోటును చూడఁ బోయినాఁడని వింటిని. కనుక ఇప్పుడు ఏమి చేయుదును, రాజపుత్త్రియొద్దకు పోదునా, లేక అల్లునియొద్దకు పోదునా ?

ప్రతీ.—అయ్యా రాజపుత్త్రియొద్దకు పోవుటయే మంచిది. అక్కడికి ఒకవేళ ఇప్పుడు అల్లుఁడు స్వాంతముగానే వచ్చినను వచ్చును.

కంచుకి.—చక్కఁగా చెప్పితి వయ్యా, సరే; మఱి, నీ వెక్కడికి బయలుదేఱితివి ?

ప్రతీ.—మహారాజవిశ్వావసువుగారు నన్ను ఆజ్ఞాపించి నారు; ఏమనఁగా.—"సునందా, పోయి మిత్రావసువుతో చెప్పు:—'ఈదీపప్రతిపదుత్సవమందు మలయవతికిని అల్లునికిని ఏమయిన ఇయ్యవలయునుగదా' అని ఉత్సవమునకు తగినట్లు కొంచెము వచ్చి ఆలోచింపు' "మని.

[ఇరువురు నిష్క్రమింతురు.

చతుర్థాంకము.

[అంతట జీమూతవాహనుఁడు మిత్త్రావసువును ప్రవేశింతురు.]

నాయ.—

ఉ. సానువు శాద్వలంబు, కలు
బల్ల లరంగులు, గేహము ల్గుహల్,
పానము నిర్ఝరోదకము,
భక్తము కందము, లేణము ల్చెలుల్
మానుగ నిట్లయత్నసుఖ
మండిత మౌవని దోష మే మనన్,
బ్రాణి కటా! పరార్థవిర
హార్తికదర్థిత మర్థిహీనతన్. ౪౬

మిత్త్రా.—(ఊర్ధ్వముచూచి) కుమార, త్వరగా రా, త్వరగా రా, ఇదే సముద్రపుఁబోటు వేళ.

నాయ.—(ఆలకించి) చక్కఁగా తెలిసికొంటివి.

చ. జలకరు లూర్మిపై కెగసి
చయ్యన మున్గుగభిల్గుభిల్లొదల్
దలపడఁ, గందరాస్యఘటి
త ప్రతిఘోష లతిస్ఫుటంబులై
మలఁగఁ, జెవుల్ చెవుడ్పడఁ గ్ర
మంబుగ రేఁగెడు నీరొదన్ననన్,
లలదతిసంఖ్యశంఖధవ
ళం బదె పోటరుదెంచెఁ బోవడిన్, ౪౭

మిత్రా.—ఇదిగో రానే వచ్చినది, చూడుము.

క. కవళించి లవంగపు లేఁ
జివురుఁ గరిమకరులు ద్రేఁపఁ జిక్కి వలుచునం
బువులు చెలువార రత్న
చ్ఛవితో నిదె కడలివేల చాల వెలుంగున్. 23

నాయ.—మిత్రావసూ, చూడుచూడుము, శరత్కాల మేఘంపుగుంపులచేత ఆవరింపఁబడినవై యీమలయసానువులు హిమాలయ శిఖరములయొప్పును విడంబించుచున్నవి.

మిత్రా.—ఓహో! ఇవి మలయసానువులుగావు, పాముల యొక్కయస్థిరాసులు సుమా ఇవి.

నాయ.—(ఉద్వేగముతో) కటకటా! ఇవి యేల యిట్లు సంఘాతమరణమును పొందినవి ?

మిత్రా.—కుమార, ఇవి సంఘాతమృత్యువులు గావు. ఇక్కడ పూర్వము గరుత్మంతుఁడు ప్రతిదినము తనరెక్కల గాలిచే సముద్రముయొక్క జల మంతయు ఎగురఁగొట్టి పాతాళమునుండి తన్నుకొని వచ్చి ఒక్కొక్కనాగమును ఆగ గించుచుండెను.

నాయ.—(ఉద్వేగముతో) అయ్యో! ఎంత క్రూర కృత్యము చేయుచుండెను! అటుపైన, అటుపైన.

మిత్రా.—అటుపైన సకలనాగవినాశభీతుఁడై వాసుకి గరుత్మంతునితో నిట్లు మనవిచేసికొనెను.

నాయ.—(ఆదరముతో) ఏమని? తన్ను మొదట భక్షింపు మనియా?

మిత్రా.—కాదు కాదు.

నాయ.—మఱే మని?

మిత్రా.—ఇట్లు చెప్పుకొన్నాఁడు.—"నీవు వచ్చి పడుదు వనుదిగులు చేత వేనవేలుగా నాగాంగనలగర్భములు స్రవించి పోవుచున్నవి. ఇందువలన మాకు వంశనాశము, నీకును స్వార్థ హాని. కనుక ఎందునిమిత్తము నీవు నాగలోకమునకు దిగుదువో ఆనాగమును దినమున కొక్కటి నేను నీకు పంపెదను" అని.

నాయ.—ఆహా ఎంతచక్కఁగా రక్షించినాఁడయ్యా నాగులను నాగరాజు?

తే. నాలుకలు గ్రాలు నొక రెండు వేలు, వాని
లోన లేదాయెనే యొక్కఁడే నతనికి,
'నోగరుఁడ, యారగించి న న్నొక్క పాముఁ
గావవే నేఁటి కనుచు వాపోవునాల్క! ౪౯

మిత్రా.—అందులకు పక్షిరాజు అంగీకరించినాఁడు.

తే. శేషుఁ డిటు వేఁడ, గరుడుండు చిత్తమిచ్చి
దిన మొకటిగాఁగఁ బాములఁ దినఁగ, వాని
యస్థికూటంబు లవియె హిమాద్రు లనఁగఁ
బొదలెఁ, బొదలుచునున్నవి, పొదలు నింక. ౫౦

నాయ.—ఆశ్చర్యము!

క. ఆపన్నిధాన మఠుచి
ప్రాపకము కృతఘ్ను మస్థిరము హేయము నా
నీపాడు దేహమునకై
పాపములం జేసికొండ్రు పామరు లకటా! ౫౧

అయ్యో! నాగులయీయాపదకు కష్టమే పర్యవసాన మైనది! (స్వగతము) నా దేహమర్పించి ఒకనాగముప్రాణమేని రక్షింప నానలన వగునేని బాగుగానుండును.

[అంతట ప్రతీహారుఁడు ప్రవేశించును.]

ప్రతీ.—కొండశిఖరము నెక్కితిని. ఇఁక మిత్రావసువును వెదకెదను. (పరిక్రమించి) వీఁడుగో మిత్రావసువు, అల్లునిచెంత నున్నాఁడు. (సమీపించి) జయము జయము కుమారులకు.

మిత్రా.—సునందా, యేమిపనిమీఁద వచ్చితివి ఇక్కడికి?

[ప్రతీహారి చెవిలో చెప్పును.

మిత్రా.—కుమార, నాయనగారు నన్ను పిలుచుచున్నారు.

నాయ.—మంచిది పొమ్ము.

మిత్రా.—కుమారుఁ డైనను బహ్వాపాయమైన యీ ప్రదేశమందు చాలసేపు ఉండఁగూడదు.

[అని నిష్క్రమించును.

నాయ.—నేనును ఈకొండశిఖరమునుండి దిగి చెలియలి కట్టను పోయిచూచెదను, [పరిక్రమించును.

(తెరలో)

అయ్యో పుత్రా! శంఖచూడా! అయ్యో! నిన్ను చంపుతూ ఉండగా గదరా నేను ఇప్పుడు చూడవలసివచ్చినది!

నాయ.—(ఆలకించి) ఓహో! స్త్రీయొక్క విలాపమువలె వినఁబడుచున్నది! ఈమె ఎవరు? ఈమెకు ఎందుకై భయమో కనుఁగొనియెద. [పరిక్రమించును.

[అంతట యేడ్చుచున్న ముసలిని వెంట వచ్చుచుండఁగా శంఖచూడుఁడును, గుడ్డలోపల రెండు ఎఱ్ఱవస్త్ర ములు పెట్టుకొని కింకరుఁడును ప్రవేశింతురు.]

వృద్ధ.—(కన్నీళ్లతో) హా! పుత్రా! శంఖచూడా ఇప్పుడు నిన్ను చంపుతూఉండగా గదరా నేను చూడవలిసివచ్చినది! (గడ్డముపట్టుకొని) ఈ ముఖచంద్రుడు లేనిది ఇకను పాతాళ లోకం అంధకారమై పోతుందిగా.

శంఖ.—అమ్మా, ఏల యీాదిగులు? నన్ను మిక్కిలి పీడించుచున్నావు.

వృద్ధ.—(చూచి, కొడుకుయొక్క అవయవములను తడవుచు) అయ్యోపుత్రా, ఎండపొడయెరగని నీసుకుమార శరీరాన్ని కనికరంలేక గరుత్మంతుడు ఏలాగ ఆరగిస్తాడురా?

[కంఠము కౌఁగిలించుకొని ఏడ్చును.

శంఖ.—అమ్మా ఏడువకు యేడువకు; చూడు.

ఆ. నిత్యమెత్తుకొను ననిత్యత తొలి, దాన
జనని యెూ యనంగ జాతమాత్రుఁ;
బిదపఁ దల్లి దాదివిధముగఁ గైకొనుఁ;
గతము గలదె యిందు మృతికివగవ? ౫౨

[పోఁబోవును.

వృద్ధ.—నాయనా, క్షణ ముండరా నీముఖం చూస్తాను.

కింకరుఁడు.—రావయ్యా అబ్బాయీ శంఖచూడయ్యా, కన్నకడుపు గనక మూఢురాలు గదా ఈమె, రాచకార్యమును ఎరగదు.

శంఖ.—ఇదిగో వచ్చితిని.

కింకరుఁడు.—(ఎదుటచూచి ఆత్మగతము) ఈయన గారిని వధ్యశిలకాడికి తీసుకొనివచ్చినాను. ఇక వధ్యచిహ్నాన్ని ఇస్తాను.

నాయ.—ఈమె ఆ స్త్రీ. (శంఖచూడుని చూచి) నిశ్చయముగా ఇతఁడు ఈమెకుమారుఁడు గావలయును. ఏల యేడ్చుచున్నది ? (అంతటను కలయఁజూచి) ఈమెభయకారణము కొంచెమయినను తెలియఁబడదు. ఈమెకు ఎందువలన భయము? సమీపించెదను. వీరికి సంభాషణ జరుగుచునే యున్నది. ఒకవేళ దానివలననే ఈవిషయము స్పష్టపడును. కనుక చెట్టుచాటునుండి వినియెదనుగాక.

కింకరుఁడు.—(చేతులు మోడ్చుకొని కన్నీళ్లతో) అబ్బాయీ శంఖచూడయ్యా, రాజాజ్ఞచేత ఈపాడుమాట నానోట చెప్పవలసియున్నది.

శంఖ.—భద్రా, చెప్పుము.

కింకరుఁడు.—నాగరాజు వాసుకి ఆజ్ఞాపిస్తున్నాడు.

శంఖ.—(శిరమున అంజలిచేర్చి ఆదరముతో) ఏలినవారు ఏమి యాజ్ఞాపించినారు ?

కింకరుఁడు.— "ఈయెఱ్ఱబట్టలను రెంటిని కట్టుకొని వధ్య శిల యెక్కు, ఎఱ్ఱబట్ట ఆనవాలుచేత గరుడయ్య నిన్ను ఆర గిస్తాడు," అని.

నాయ.—(విని) ఏమిా! ఇతనిని వాసుకి త్యజింపనే త్యజించెనా !

కింకరుఁడు.—అబ్బాయీ, పుచ్చుకో ఎఱ్ఱబట్టలను.

[ఇచ్చును.

శంఖ.—(ఆదరముతో) ఇమ్ము. (పుచ్చుకొని) శిరమున స్వామియాజ్ఞ.

వృద్ధ.—(కొడుకుచేతిలో రక్తవస్త్రములను చూచి జోమ్ము బాదుకొనుచు) హా! నాయనా! ఇది పిడుగుదెబ్బగా తగులుతున్నదిరా! [మూర్ఛపోవును.

కింకరుఁడు.—గరుత్మంతుడు వచ్చేవేళ అయినది. త్వరగా నేను వెళ్లిపోతాను. [నిష్క్రమించును.

శంఖ.—అమ్మా, సమాశ్వసిల్లుము.

వృద్ధ.—(సమాశ్వసిల్లి, కన్నీళ్లతో,) ఓరి నాయనా, లెక్కలేని కోరికలచేత, గలిగినవాఁడా. నిన్ను మళ్లీ నే నెక్కడ చూస్తానురా. [కంఠము కౌఁగిలించును.

నాయ.—హా! ఎంతక్రూరచిత్తుఁడు గరుత్మంతుఁడు! వినను;

చ. కనుఁగవ బాష్పధార లొలు
కన్ గడు నేడిచి మూర్ఛబొంది మే
ల్కని "యయొ! పుత్త్రకా! యెవరు
గాతురురా" యని దిక్కుదిక్కునున్
గని పలవించుతల్లి యెదఁ
గ్రాలెడుబాలు హరించి మేయుతా
ర్క్ష్యునిహృదయంబు వజ్రమున
రూఢిగ నిర్మితమయ్యెఁ జూడఁగాన్. ౫౩

శంఖ.—(కన్నీళ్ళను తుడుచుకొనుచు) అమ్మా, ఏల యీ యతివైక్లబ్యము? అమ్మా, సమాశ్వసిల్లుము.

వృద్ధ.—(కన్నీళ్లతో) ఏలాగు సమాశ్వసిల్లుదును? ఏమి? ఏక పుత్రుడవని కనికరంగలవాడై నాగరాజు పంపెనా నిన్ను? హా? కోటానకోట్లుప్రాణులుండగా నాపుత్రకుడే జ్ఞప్తికిరావలెనా? అన్నివిధాలను నేనే దౌర్భాగ్యురాలిని.

[మూర్ఛపోవును.

నాయ.—(కరుణతో)

క. దీనున్ శరణవిహీనుం
బ్రాణాపాయప్రసక్తుఁ బంధుత్యక్తున్
వీనిం గావనయేనిన్
మేనివలన నాకు నేమి మేలు ఘటిల్లెన్. ౫౪

దగ్గఱకు పోయెదను.

శంఖ.—అమ్మా, ధైర్యము తెచ్చుకో,

వృద్ధ.—హా! కుమార, నాగలోకరక్షకుడైన వాసుకే నిన్ను వదలి వేసినాడు గదా, ఇక నిన్ను రక్షించేవా రెవరు?

నాయ.—(దగ్గఱకు పోయి) నేను గదా.

వృద్ధ.—(నాయకుని చూచి సంభ్రమమున ఉత్తరీయ ముతో పుత్త్రుని కప్పివేసి, నాయకునియొద్దకు వచ్చి, మోఁకాళ్ల మీఁద నిలిచి) వినతానందనా, నన్ను చంపు, నన్నే నీకు ఆహా రార్థం నాగరాజు పంపినాడు.

నాయ.—(కన్నీళ్లతో) అహో! పుత్త్రవాత్సల్యము!

ఆ. పుత్త్రశోకమునను బొరలాడునీతల్లిఁ
గాంచె నేని, యెంతకఠినుఁ డైన,
నాగభోజియైన, నాగరత్నంతుని
తలఁపు గూడఁగరుణఁ దాల్చుఁజూవె. ౫౫

శంఖ.—అమ్మా, భయపడకు, నాగశత్రువు కాఁడు, చూడు.

భుజంగప్రయా. మహాహీంద్ర మస్తిష్క మాథోల్బణాసృగ్
బృహత్త్రోటి తీక్ష్ణుండహిద్వేషి యేడఁ!
మహాశాంతియుఁ జాలి మల్లాడుమోముఁ!
సహం బొప్పు నీశుద్ధసత్త్వాత్ముఁ డేడఁ! ౫౬

వృద్ధ.—నీమరణానికి భయపడుతూఉన్న నాకు లోక మంతా గరుడమయంగానే అవుపడుతున్నది.

నాయ.—అమ్మా, మాటచే నేమి ప్రయోజనము? ఇదిగో పనిచేతనే రక్షించెద.

వృద్ధ.—(శిరమున అంజలి చేర్చి) పుత్రకా, చిరకాలం బ్రతుకు.

నాయ.—

ఆ. తల్లి, వధ్యగుర్తు దయసేయుమా నాకు,
దానిఁ దాల్చి పోయి యేసునీదు
ననుఁగుఁబుత్త్రుఁగాతు, నతనికిమాఱుగాఁ
దార్క్ష్యుఁ డారగింపఁదన్నొసంగి. ౫౨

వృద్ధ.—(చెవులు మూసికొని) ఆలాగు అక్కఱలేదు. ఈయమంగళం తప్పిపోనుగాక. నీవు కూడ శంఖచూడునికన్న వేఱుగావు. శంఖచూడునికంటే నీవే అధికుడవు, ఎందుచేతనంటే బంధువులుకూడా వదిలివేసిన నాకుమారుణ్ణి నీశరీర మిచ్చి రక్షించగోరుతున్నావు.

శంఖ.—అహో! లోకవిపరీతము ఈమహానుభావుని మనస్సు! ఎట్లన.—

(ఇందిరావిలాసవృత్తము.)

మాలవలెఁ గౌశికుఁడు మాన కెందులకై
శ్వమాంసము న్మును మెక్కినాఁడో,
నాలి యయి గౌతముఁడు నమ్మి రా నుపకర్త
నాడిజంఘునిఁ జంపినాఁడో,

వేళ మిగుల క్షణము వేవ కీగరుడుండు
వేగ పాములఁ జంపువాఁడో,
హాళి నలప్రాణముల నట్టె పిల్లలు లీ
మహాత్ముఁ డన్యుల కిచ్చు నౌరా! ౫౮

(నాయకు నుద్దేశించి) ఓమహాసత్త్వుఁడా, నీస్వశరీరదాన ప్రయత్నముచేతనే నాయందలి కరుణ ప్రకటమైనది. కనుక యీనిర్బంధము మానుము, చూడు:

క. మావంటిక్షుద్రజంతువు
లేవలనం బుట్ట రెండ తెట నీల్గ రయా?
నీవలె నీగతి నొరులం
గావఁగ ధృతదీక్షుఁ లెచట గలుగుదురు ధరన్? ౫౯

నాయ.—శంఖచూడ, నాకు చిరకాంక్షితమై చిరకాలమునకు దొరకిన యీ పరార్థసంపాదనావసరమునకు విఘ్నము చేయుట నీకు న్యాయముగాదు. కనుక ఈవికల్పములు మాని వధ్యచిహ్నమును ఇచ్చివేయుము.

శంఖ.—ఓమహాసత్త్వా, ఈప్రయాసము నిష్ఫలము? శంఖమువలె తెల్లనైన శంఖపాలకులమును శంఖచూడుఁడు నలుపుచేయఁడుసుమా, నీకు నాయందు దయగలదేని, నా విపత్తుచే బెంబేలుపడునీమె ఎట్లు ప్రాణము వదలకుండునో ఆ యుపాయమును ఆలోచింపుము.

నాయ.—ఇక్కడ ఆలోచన కేమున్నది?

ఆ. నీవు చత్తు వేని నిజముగాఁ దాఁ జచ్చు,
నీవు బ్రదుకు దేని నెమ్మిఁ బ్రదుకు,
నట్టియమ్మబ్రదుక నాస గొందువయేని
నిన్నుఁ గాచికొనుము న న్నొసంగి. ౬౦

ఇదే యుపాయము. కనుక త్వరగా వధ్యచిహ్నమును ఇచ్చివేయుము. త్వరగా దానిని ధరించి వధ్యశిలను ఎక్కుదును గాక. నీవును అమ్మనుతీసికొని నీకు హితముగాని యీప్రదేశము నుండి పొమ్ము. ఒకవేళ చెంత నున్న యీ ఘాతస్థానమును జూచి, అమ్మ స్త్రీస్వభావసులభమయిన భయముచేత ప్రాణము వదలినను వదలును. నీవు చూడవా యేమి చచ్చినపాముల కంకాళములచే భయంకరమైన యీ మహాశ్మశానమును ? అట్లేగదా.

స్రగ్ధ. ప్రాంచద్వ్యాబద్ధపక్షద్వయ విధుతిమహా
ధ్వాంతకృద్గృధ్రసంస
చ్చంచూపుట్యగ్రకృత్తశ్లథ పిశితలవా
స్వాదసంవృద్ధగర్ధా
పంచాస్యోద్వాంతశావప్రతతి పతనని
ర్వాణశబ్దాయమానా
చంచత్ప్రేతానలాసృఙ్ముఖరజమువోలయు
న్వాసరుద్గంధమిందున్.

శంఖ.—ఎట్లు చూడ కుందును ?

తే. అహరహంబు నహిచ్ఛటాహారమునను
జేయుచు మహాముదంబు వినాయకునకుఁ,
జంద్రధవళకపాలాస్థి సాంద్ర మయ్యు,
శర్వదేహంబువలె, నీశ్మశానమమరు. ౬౨

కావున త్వరగా పో; ఏల బెదరు పెట్టెదవు? గరుడుఁడు వచ్చువేళ ఆసన్న మయినది సుమా. (తల్లియెదుట మోఁకాళ్ల మీఁద నిలిచి) అమ్మా నీవుకూడ ఇఁకను మరలిపో.

క. ఓయమ్మా యింకను నే
నేయేగతియందు జన్మ మెత్తంగలనో
యాయాగతిఁ బ్రియసుత నీ
వే యమ్మవు గమ్మ యీశ్వరేచ్ఛను నాకున్. ౬౩

[పాదములయందు పడును.

వృద్ధ.—(బాష్పములతో) నాయనా, ఇదే చివరపలుకా? నిన్నువదలి అవతలికి అడుగుపెట్టను నాకు కాళ్లాడవురా; ఇక్కడనే నీతోకూడానే ఉంటాను.

శంఖ.—(లేచి) పరుగునఁ బోయి నేనును ఈచెంగటి దక్షిణగోకర్ణేశ్వరుని ప్రదక్షిణముచేసి వచ్చి రాజాజ్ఞను నెఱవేర్చెదను.

[ఇద్దరును నిష్క్రమింతురు.

నాయ.—(చూచి హర్షముతో) బళి, సిద్ధించినది నా కోరిక, తలఁపని తలంపుగా వచ్చిన యీరక్తవస్త్రయుగ్మము చేత.

కంచుకి.—(ప్రవేశించి) ఈ వస్త్రయుగ్మమును మిత్రావసువుతల్లి దేవిగారు కుమారునికి పంపినారు. దీనిని కుమారుఁడు ధరించును గాక.

నాయ.—(ఆదరముతో) ఇమ్ము. [కంచుకి ఇచ్చును.

నాయ.—(పుచ్చుకొని, ఆత్మగతము) మలయవతివివాహము నాకు సఫలమైనది. (ప్రకాశముగా) కంచుకీ, పో, దేవికి నా నమస్కారమును మనవిచేయుము.

కంచుకి.—కుమారునియాజ్ఞ. [నిష్క్రమించును.

నాయ.—

తే. రక్తవస్త్రద్వయం బిదే రమణ మీఱు
సమయమున కిటు లేతెంచి యమితముదము
నొసఁగుచున్నది మిగులఁ బరోపకృతికి
దేహమును వే సమర్పింపఁ దివురునాకు. ౭౮

(దిక్కులుచూచి) మలయపర్వతంపు గుండ్లను దొరలించుచు ఈప్రచండవాయువు రేఁగుటచూడగాఁ పక్షిరాజు దగ్గఱకువచ్చినాఁ డని తోఁచుచున్నది. సరియేగదా.

మ. స్ర. ప్రళయాభ్రాభంబులై యభ్రముఁ బొదివె నవే
పక్షతిప్రాంతపంక్తుల్,
జలరాశ్యంభంబులై రంహఃశ్వసనమునకు భూ
తూళనం బాచరించెన్,
గలగుండై కల్పభీ దిక్కరులు వణఁకుచు
న్గన్గొన ద్ధ్వాదశాద్రి

త్యాలసత్పత్రద్యుతి న్నిగ్గళక మెఱఁగె సం
ధ్యాపయోదాళియోనాఁ. ౬౫

కనుక ఈ శంఖచూడుఁడు రాకముందే అతిత్వరగా ఈ వధ్యశిలను ఎక్కెదను. (అట్లు చేసి కూర్చుండి స్పర్శసుఖమును నటించుచు) ఆహా! ఏమి దీనిస్పర్శ!

తే. మలయచందనచర్చార్ద్రి మలయవతియు
నిష్టఫలసిద్ధికొఱకు నాశ్లిష్ట యగుచు
నీరుచిరవధ్యశిల యిచ్చునింపులో శ
తాంశమేనియు నాకు నీదయ్యె నహహ! ౬౬

మలయవతిమాట కేమి?

ఆ. జనని యూరువునను శైశవమున హాయి
గాఁ బరున్ననాఁడుఁ గలుగ దయ్యె
వాసి కెక్కునిపుడువధ్యశిలోత్సంగ
మునఁ బరున్ననాకు మొనయు సుఖము. ౬౭

ఓహో! వీఁడుగో గరుత్మంతుఁడు రానే వచ్చినాఁడు ఒడలెల్ల కప్పుకొనియెద. [అట్లు చేయును.

[అంతట గరుడుఁడు ప్రవేశించును.]

గరుడుఁడు.—

స్రగ్ధ. తారాప్రాణేశమూర్తి న్దరిసి తలఁచి మ
త్రస్తుఁ జక్రస్థు శేషుఁ,
దేరి న్భీ ద్రొబ్బ వాజు ల్దినమణి యులుక
న్ధలప్తి న న్న న్న సూదుఁ,

దూరాభ్రంబు ల్గరుత్పంక్తులకుఁ దగిలి త
ద్భూరిదైర్ఘ్యశ్రీంబు వెంపఁగ,
బౌరంజఁగ జందనాద్రిఁగ బడసితి ఫణాభృ
ద్భతక్షణేచ్ఛఁగ క్షణానఁగ.

నాయ.—(పరితోషముతో)

క. ఏపుణ్యము నార్జించితి
నో పాముసు గావ దేహ మొసఁగి యిపుడు నే
నా పుణ్యమునఁ బ్రతిజనిం
బ్రాపించుత దేహ మిటు పరార్థమె నాకుఁగ. ౧౯

గరుడుఁడు.—(నాయకుని చూచి)

శా. ఈవధ్యాశ్మముపై స్వరక్షణపరా
హీంద్రాజ్ఞచేఁ బాతితుఁగ
నావజ్రోపమచంచులఁగ డొలిచి హృ
న్మాంసాస్రముల్ మెక్కనుఁగ
ద్రావఁగ వీని హరింతు వే యరుణవ
స్త్రప్రావృతుఁగ నుద్భయ
ప్రావిర్భావవిదీర్యమాణహృదయా
స్రవ్యాప్తకల్పున్ ఫణిన్. ౨౦

[దభాలున పైఁబడి నాయకుని పట్టుకొనును, తెరలో నుండి పువ్వులు రాలును, దుందుభులు మ్రోఁగును.

గరుడుఁడు.—(ఆశ్చర్యముతో) ఏమి ఇది!

స్రగ్ధ. ఆమోదాకృష్టభృంగంబయి కురిసెడు నే
లా యిదే పుష్పవర్షం ?
క్షేమా దిక్చక్రవాళం బిడియ దివి ధ్వమా
యించు భేరీరవంబుల్ ?

(నవ్వి) ఆ! తెలిసినది! తెలిసినది!

ఆమందారంబును స్నాహాళహాళిఁ బవన
వ్యాప్తి కూటాడిపోయెఁ;
భూమ న్సంవర్తకాభ్రంబులు నుఱిమెడు ను
ద్భూత సంహారశంకన్. ౭౧

నాయ.—(ఆత్మగతము) బళీ కృతార్థుఁడనైతిని!

గరుడుఁడు.—(నాయకుని చూచుచు,)

ఆ. నాగరక్షకుండు నావ్రాల నీరీతిఁ
వఱలుచుంట నధికవశ్యవృత్తి,
సందియంబు లేదు చయ్యన నీవేళ
సర్వభోజనేచ్ఛ సమయు నాకు. ౭౨

వీనిని కొనిపోయి మలయపర్వతశిఖరముమీఁద యథేష్టముగా ఆహారించెదను.

[అందఱును నిష్క్రమింతురు.

పంచమాంకము

[అంతట ప్రతీహారుఁడు ప్రవేశించును.]

ప్రతీ.—

తే. తనగృహారామమున లెస్స తనరుచున్న
ననుఁగు కానిఁకొలఁకుఁ జెల్మి నడలు వొడము;
దారుణాపాయఘోరకాంతారనాభి
నుండెనేఁ దల్లడిల్లక యున్నె మనము ? 23

అట్లే జీమూతవాహనుఁడు సముద్రపుఁబోటును చూడఁ గుతూహలముగలవాఁడై పోయి ఇంక రాలేదని మహారాజ విశ్వావసువు దిగులుపడుచున్నాఁడు. న న్నిట్లాజ్ఞాపించినాఁడు:— ఏమనఁగా:—“సునందా, గరుడుఁడు వచ్చునట్టి యా భయంకరస్థానమునకు అల్లుఁడు జీమూతవాహనుఁడు పోయియున్నాఁడఁట, అందువలన దిగులుగానున్నది. కనుక త్వరితముగా తెలిసికొనిరా అతఁడు వచ్చినాఁడో రాలేదో.” అని అక్కడికే పోయెదను. (పరిక్రమించుచు ఎదుట చూచి) వీఁడుగో జీమూతవాహునితండ్రి రాజర్షి జీమూతకేతువు పర్ణశాలముంగిట ధర్మపత్ని చేతను రాజపుత్త్రిచేతను శుశ్రూషవొందుచు కూర్చున్నాఁడు. అట్లే,

ఉ. ఫేననిభంబు భంగితము
వీచిచలం బగుక్షౌమయుగ్మముఁ

బూని యితండు వార్ధియొఱ
పుం బురణించు, సుతోయమైన గం
గానది వోలెఁ బుణ్యవతి
గాదిలిదేవియు వెంటఁ గొల్వ, వే
లానిభ యైా కులంగటను
లాలిత కోడలు నుల్లసిల్లఁగాన్. ౭౪

దగ్గఱకు పోయెదను.

[అంతట భార్యతోను కోడలితోను జీమూతకేతువు ప్రవేశించును]

జీమూ.—

ఉ. భుక్తము లయ్యె యావనపు
భోగము, లేలితిఁ గీర్తి యొప్పఁగా
దిక్తతి, నేకవృత్తిఁ గడ
తేఱెఁ దపంబు, సుతుండు శ్లాఘ్యుఁడున్
దవ్యక్తరజస్తముండు, సదృ
శాన్వయసంభవ కోడ లీమెయున్,
వ్యక్తముగాఁగ నే నిఁకఁ గృ
తార్థత మృత్యువుఁ గోరఁగాఁ దగున్. ౭౫

సునం.—(తటాలున దగ్గఱకువచ్చి) జీమూతవాహనుని యొక్క.

జీమూ.—(చెవులుమూసికొని) శాంతము పాపము.

వృద్ధ.—ప్రతిహత మీయమంగళం.

మలయ:—అదురుతూఉన్నది నాహృదయం ఈ దుశ్శకునంచేత.

జీమూ.—(ఎడమకన్నదరుటను సూచించి) భద్రా, ఏమి జీమూతవాహానుని యొక్క ?

సునం.—జీమూతవాహానుని యొక్క వార్తను తెలిసికొని రమ్మని మహారాజ విశ్వావసువు నన్ను మీయొద్దకు పంపించినారు.

జీమూ.—ఏమీ ? మాఅబ్బాయి అక్కడ లేఁడా ?

వృద్ధ.—(విషాదముతో) మహారాజా, అక్కడ లేక పోతే నాకొమారుడు మరెక్కడికి వెళ్లి ఉంటాడు ?

జీమూ.—నిశ్చయముగా మనప్రాణయాత్రకై దవ్వు పోయియుండును.

మలయ.—(విషాదముతో, ఆత్మగతము,) నాకు మఱి ఆర్యపుత్రుణ్ణి గురించి ఏమేమో తోస్తూ ఉన్నది.

సునం.—ఆజ్ఞాపింపుఁడు, స్వామికి నేను ఏమి మనవి చేయుదును?

జీమూ.—(ఎడమకన్నదరుటను సూచించి) జీమూతవాహానుఁడు ఆలస్యము చేయుచున్నాఁడని నాహృదయములో మిక్కిలి దిగులుగానున్నది.

క. మితిలే కదరెద వేలా
వెతఁ దెలుపు చదక్షిణాక్షి విసుభక నాకుఁ ?

హతనేత్రము, నీత్రుళ్లను
హతమార్చును వీఁడుగో నహస్కరుఁడిపుడే. ౭౬

(ఊర్ధ్వము చూచి) మూఁడులోకములకు ఏకనేత్రమయిన యీ వేయి కిరణముల భగవంతుఁడు స్పష్టముగా జీమూతవాహనునికి క్షేమము కలుగఁజేయును. (చూచి ఆశ్చర్యముతో)

శా. ఏమో! హా! యిది మింటఁ బాసి దిగుచుఞ్
హింసించు నాకన్నులఞ్,
స్తోమంబౌతనవెల్గులో యనఁగ నె
త్రుల్ ధారగాఁ గారఁగాఁ
నామ్రోలం బడెడిఞ్ దహించుచు వెసఞ్
నాడెంద మాత్మాప్తితో
ద్దామాడంబర వాత ధూత నిపత
త్తా రాకృతిం బేర్చుచుఞ్. ౭౭

ఏమి! నాపాదములలోనే పడినది! [అందఱు చూతురు.

జీమూ.—ఏమి ఇది! తడిమాంసముతోడిచూడామణి. ఇది ఎవరిదై యుండును?

వృద్ధ.—(విషాదముతో) మహారాజ. మనపిల్లవానిదానిలాగే ఉన్నది ఈ చూడారత్నం.

మలయ.—అత్తా, అలాగు అనకండి.

సునం.—మహారాజ, కారణ మెఱుఁగక ఇట్లు అధైర్యపడ నేల? ఇక్కడ నాగాధిపతులను భక్షించుచు గరుడి పెఱికి వేయు శిరోమణులు ఇట్లు పడుచుండును.

జీమూ.—దేవి! యుక్తియుక్తముగా చెప్పినాఁడు. ఒక వేళ ఇదియును అట్టిదే కావచ్చును.

వృద్ధ.—సునందా, ఈవేళకు మా అబ్బాయి మామ గారియింటికే వచ్చియుంటాఁడు. త్వరగా వెళ్లి తెలుసుకొనిరా.

సునం.—దేవియాజ్ఞ. [నిష్క్రమించును.

జీమూ.—దేవి, ఇది నాగచూడమణియే అగునా?

[అంతట రక్తవస్త్రములు ధరించి శంఖచూడుఁడు ప్రవేశించును.]

శంఖ.—(కన్నీళ్లతో)

తే. అర్ణవతటంబునందు గోకర్ణు మ్రొక్కి
పరుగునైపోఁ జేరితి భుజంగ వధ్యభూమి;
నింతలోనయ్యయో! చంచుహింసితోరు
నహిభుజుండుహరించె విద్యాధరేంద్రు. ౭౮

(ఏడ్చుచు) హా! మహాసత్త్వ హా! పరమకారుణిక! హా! నిష్కారణైకబాంధవ! హా! పరదుఃఖదుఃఖిత! ఎక్కడికి పోయితివి? నామాటకు బదులు చెప్పవు! హా! శంఖచూడ హతక! ఎంతపని చేసితివిరా!

తే. అహిభరణకీర్తి యొకపూట యైన లేదు
శ్లాఘ్యముగ జేసియానతిసలుపనైతి
నేల నాబ్రదుకోరుఁడు నాకిచ్చెఁబ్రాణ
మయ్యయో! ఛీ! చెడితిని! నేనయ్యొ! చెడితి! ౭౯

కనుక నేను ఇట్టిబ్రదుకు క్షణమైనను బ్రతికి పరిహాసాస్పదము కాను. ఇతనితో కూడ పోవుటకు యత్నించెదను. (పరిక్రమించి నేలను చూపు నిలిపి)

మ.స్ర. సురుచిస్మ న్మ్యాఖరిపాత, న్నవిరళపతిత
స్థూలగోళ న్నిభుుందం,
బెరరేపారాల శీర్ణామితతనుకణికల్,
మెట్టెలల్ గిటకీర్ణల్,
దరలక్ష్య ధ్ధాతుల, న్సాంద్రతరుశిఖల సం
స్త్యానసీలస్వరూపల్,
గరుడుం గానంగ నీరక్తసరణి నెఱుక
ల్గాంక్షతో వెంబడింతుల్. శాం

వృద్ధ.—(భయముతో) మహారాజ, వీడెవడో శోకాక్రాంతునిలాగు ఎట్టిని మొగంతో ఇక్కడికే త్వరత్వరగా వస్తున్నాడు: వీణ్ణి చూడఁగా నాహృదయము ఏమో దిగులుమంటూ ఉన్నది. వీడెవరో తెలుసుకోండి.

జీమూ.—దేవి చెప్పినట్లు. (ఆలకించి, హర్షముతో, నవ్వి.) దేవీ, శోకము మానుము. నిజముగా ఇతనిది ఈచూడామణి మాంసలోభముచేత ఏదో పక్షి పెకలించుకొని పోవుచుండఁగా ఇక్కడ పడినది.

వృద్ధ.—(పరితోషముతో మలయవతిని కౌఁగిలించుకొని,) అవిధవా, అధైర్యపడకు. ఈలాగంటియాకారము వైధవ్యదుఃఖానికి పాత్రము కాదు.

మలయ.—అత్తా, మీ ఆశీర్వాదముల ప్రభావంచేత,
[పాదముల వ్రాలును.

జీమూ.—వత్సా! ఏమీ?

శంఖ.—దుఃఖభారముచేత కన్నీళ్లచే కంఠము ఉపరుద్ధమై చెప్పఁజాలకున్నాఁడు.

జీమూ.—

తే. చెప్పవయ్యా కుమార యీచింత మాని;
నామనంబున దుస్సహమై మదీయ
పుత్రశోకంపుదావ ముద్భూత మయ్యె;
దాన నీఁక సహ్యా మానెద్దియేనివత్స. ౮౧

శంఖ.—విందురుగాక.— నే నొకనాగుఁడను, నాపేరు శంఖచూడుఁడు, వాసుకి నన్ను వైనతేయునికి ఆహారముగా పంపినాఁడు. విస్తరమేల? ఒకవేళ ఈనెత్తురుజాడ గాలికి రేఁగు నిసుకచే మాసి అగపడక పోయినను పోవును. కనుక సంగ్రహముగా చెప్పెదను.

క. కరుణాసంపూర్ణాంతః
కరణుండై నాదుప్రాణకంబుల విద్యా
ధరుఁడొకఁడు గాచె గరుడుని
కరుదుగఁ దనదేహ మిచ్చియాహారముగాఁ. ౮౨

జీమూ.—మఱి యెవరు ఇట్టిపరహితపరాయణుఁడు? స్పష్టముగానే చెప్పవోయి, జీమూతవాహనుఁ డని, హా! మునిఁగిపోయితిని మందభాగ్యుఁడను.

వృద్ధ.—హా! పుత్రకా! ఏమి చేసివేసినావు!

మలయ.—అయ్యో! దుశ్శకునం సత్యమే ఆయెనుగదా!

[అందఱును మూర్ఛపోవుదురు.

శంఖ.—(బాష్పముతో) నిశ్చయముగా వీరు ఆమహా సత్త్వుని తల్లిదండ్రులు. అయ్యో! అప్రియము చెప్పి వీరిని ముంచి వేసితిని! కాక, విషధరునినోటినుండి విషము తప్ప మఱేమి వచ్చును? ఆహా! ప్రాణదాతయైన జీమూతవాహనునికి తగినట్లు ప్రత్యుపకారము చేసినాఁడు శంఖచూడుఁడు! ఇంకను ఇప్పుడే ఆత్మహత్య చేసికొందునా! వలదు. వీరిని ఓదార్చెదనుగాక, బాబూ, సమాశ్వసిల్లుము. అమ్మా, సమాశ్వసిల్లుము.

[ఇద్దఱును సమాశ్వసిల్లుదురు.

వృద్ధ.—వత్సా, లేవే, ఏడవకే, మనము జీమూత వాహనుణ్ణి వదిలి బ్రతుకుతామా ఏమి? కనక నిబ్బరపడు.

మలయ.—(సమాశ్వసిల్లి) ఆర్యపుత్రా, నిన్ను నేను ఇక ఎక్కడ చూడవలిసింది?

జీమూ.—హా! వత్సా, గురుచరణశుశ్రూషావిధిజ్ఞ!

క. నాచరణంబులలోనే
యీచూడామణిని వైచి యీ వసయము నీ
యాచారమయినవినయముఁ
బ్రోచితి లోకాంతరంబు పోయియుఁబుత్రా. 3

(చూడామణిని చేత దీసికొని) హా! వత్స, ఏమి ఇంత మాత్రమే అగపడువాఁడవైతివి? (హృదయములో నుంచుకొని) అహాహా!

ఉ. చాలఁగ నమ్రమౌళి వయి
సారె మదంఘ్రుల కీవు భక్తిమై
వ్రాలఁగ నీశిరోమణియ
వంధ్యతఁజేరియు నోహో సంగదే!
బాలకయిప్డు చెంగటను
బట్టినమాత్రన నాదుడెందముస్
జీలుచుఁ గాల్చు నేలొకొ వ
చింపుము హా! పితృమాతృవత్సలా! ౧ర

వృద్ధ.—హా! పుత్ర, జీమూతవాహన! ఏనీకు గురుశుశ్రూష తప్ప వేఱేసుఖం రుచించదో అటువంటి నీవు ఇప్పుడు మీ నాయనను వదిలి స్వర్గసుఖం అనుభవించడానికి ఏలాగు వెళ్లి పోయినావు?

జీమూ.—(కన్నీళ్లతో) దేవి, ఏల ఇట్లు ప్రలపించెదవు? మన మేమి జీమూతవాహనుఁడు లేక జీవించెదమా?

మలయ.—(పాదములయందు పడి చేతులు మొగుడ్చుకొని) అటయితే ఆర్యపుత్రుని చిహ్నమైన యీచూడామణిని నాకు దయచేయండి. దాన్ని హృదయాన ఉంచుకొని అగ్ని ప్రవేశంచేసి హృదయంయొక్క సంతాపాన్ని పోగొట్టుకొంటాను.

జీమూ.—ఓపతివ్రత, ఏల యిట్లు వ్యాకులపడియెదవు, మనకందఱికిని అదేగతి.

వృద్ధ.—మహారాజ, మఱియేల మనం ఆలస్యం చేయడం ?

జీమూ.—ఎందునకును లేదు దేవీ ; అయినను ఆహితాగ్నికి ఇతరాగ్నిచేత సంస్కారము విధింపఁబడలేదు. కనుక అగ్నిహోత్రగృహమునుండి అగ్ని తెచ్చి మనలను దహించుకొందము.

శంఖ.—(ఆత్మగతము) కటకటా ! నాయొక్కనికొఱకు ఈవిద్యాధరకులము సర్వము ఉత్సన్నము కానున్నది ! ఇట్లు చెప్పెదను గాక. (ప్రకాశముగా) బాబూ, వాస్తవమును నిశ్చయింపకయే ఇట్లు సాహసించుట యుక్తము గాదు ; దైవవిలసితములు విచారసహితములు. ఒకవేళ, ఇతఁడు నాగుఁడు గాఁడని తెలిసికొని, నాగశత్రువు విడిచిపెట్టినను విడిచిపెట్టును. కనుక ఈదిక్కుననే గరుత్మంతుని వెదకుదము.

వృద్ధ.—అన్నివిధాల దేవతలప్రసాదంచేత సుజీవుఁడైన పుత్రునిముఖాన్ని చూతము గాక.

మలయ.—(ఆత్మగతము) దుర్లభం సుమా యిది నాకు మంద భాగ్యురాలికి.

జీమూ.—వత్సా, నీవాక్కు సత్యమే యగునుగాక. అయినను అగ్నినికూడ తీసుకొనియే మేము రాఁదగును. నీవు ముందు వెదకుము. మేమును అగ్నిగృహమునుండి అగ్నిని తెచ్చుకొని త్వరగానే నిన్ను కలసికొనెదము.

[భార్యతోను కోడలితోను నిష్క్రమించును.

శంఖ.—.ఇంక గరుడుని వెంబడించెదను. (ఎదుట చూచి)

శా. పాటీరాచలకూటకోటి నదె గ
 న్పట్టున్ ఖగేంద్రుం డసృ
గ్ఘాటాక్తంబగుత్రోటి దీటి దొనలం
 గల్పించుచున్ గ్రొత్తగాఁ
గాటిన్ బూడిగ నేర్వఁగాఁ దనకను
 ల్కాలాగ్నిఁ బోల్చూపులన్
గాటం బై దిగ వజ్రఘోరనఖరా
 గ్రంబుల్ ధరామండలిన్. ౮౫

[అంతట ఆసనస్థుఁడై గరుడుఁడును, అతనిముందఱ
వెదకి లంబడి నాయకుఁడును, ప్రవేశింతురు.]

గరుడుఁడు—(ఆత్మగతము) నాజన్మము మొదలు నేను నానాభుజంగపతులను భుజించుచుంటిని గాని ఇట్టియద్భుతము నెన్నఁడును చూచియెఱుఁగను. ఏమనఁగా, ఈమహాత్ముఁడు బాధపడమి మాత్రమే గాక ఏమో ఆనందముగ్నుఁడుగా అగపడు చున్నాఁడు. అట్లే:

శా. క్రాలున్ దుష్టియ యెంత త్రాగినను ర
 క్తం బంత, నానామిషా
భీలోత్కర్తనతీవ్రవేదనలకున్
 బ్రీతిప్రసన్నంబు మో,
మాలోకింపని యంగ మేదో యది రో
 మాంచాంకితం బౌను, జూ

పాలోకించు మహోపకారి బలెన
త్యంతాపకారిఁ ననున్. ౨౬

కనుక ఈయనయొక్క యీధైర్యవృత్తిచేత నాకు కుతూహలమే కలుగుచున్నది. కానీ ఇతనిని భక్షింపను అడిగి చూచెదను, ఇతఁ డెవఁడో.

నాయ.—

ఆ. నాడులందు నింక నల్ల లొల్కెడుఁ జూడు
మేన నింక నెఱచి మెసవఁ గలదు
కానరావు తృప్తియైన యట్లు మహాత్మ
బోన మేల గరుడి మానితయ్య. ౨౭

గరుడుడు.—(స్వగతము) ఆశ్చర్య మాశ్చర్యము! ఏమి! ఇట్టి యవస్థలోఁ గూడ ఇట్లు ఊర్జితముగా పలుకుచున్నాఁడు! (ప్రకాశము)

క. నీహృద్రక్తముఁ ద్రోటిఁ
నే హరియించితిని, దాన నే మగు; నీ వీ
నాహృద్రక్తము నీధృతి
చే హరియించినవిధంబు చెలఁగె మహాత్మా. ౨౮

కనుక నీ వెవఁడవో వినఁగోరెదను.

నాయ.—ఇట్లు ఆఁకలిచే బాధపడుచున్న నీవు వినిపింపదగినస్థితిలో లేవు. నారక్తమాంసములచేత తృప్తిచేసికొమ్ము.

శంఖ.—(తొటూలున వచ్చి) తార్క్ష్యా, వదలు వదలు, సాహసము చేయకు. ఇతఁడు నాగుఁడు కాఁడు. ఇతనిని వదలుము.

నన్ను భక్షింపుము. నేను నీకు ఆహారార్థము వాసుకి పంపిన వాఁడను. [బొమ్మను ఇచ్చును.

నాయ.—(శంఖచూడుని చూచి) అయ్యో! నాకోరిక విఫలమాయెను, శంఖచూడుని రాకచేత!

గరుడుఁడు.—(ఇద్దఱిని చూచి) వీరికిద్దఱకును వధ్య చిహ్నముకలదు. ఎవఁడు నాగుఁడో తెలిసికొనఁజాలకున్నాను.

శంఖ.—యుక్తమే యీభ్రాంతి. అయినను,

శా. ఉండుంగాకెద స్వస్తికంబు కుబుసం
బొప్పారదే మేన? రెం
డ్రెండౌ నాల్కల నెన్నవె ల్గెదురనే
నేఁబల్కఁగాఁ? జూడ వె
ట్లుండక్ దీవ్రవిషాగ్ని ధూమపటల
వ్యాజిహ్మరత్నార్చి ను
ద్దండాత్యుత్కటశోకసీత్కృతమరు
ద్వ్యాధక్ ఫణామండలిక్. ౮౫

గరుడుఁడు.—(ఇద్దఱిని చూచి శంఖచూడుని పడగలను చూచి) అట్లయిన నేను భక్షించిన యితఁ డెవరు?

శంఖ.— విద్యాధరవంశతిలకమయిన జీమూతవాహనుఁడు. ఎట్లు అకారుణికుఁడవై యిట్టి యకృత్యము చేసితివి?

గరుడుఁడు.—హా! ఏమిచేసితిని! ఇతఁడు విద్యాధర కుమారుఁడు జీమూతవాహనుఁడా? అతఁడా యితఁడు?

ఉ. మేరువుపై, మహేంద్రతట
మేదిని, మందరకందరాళి, నీ
హారగిరిఁ హరాద్రి, మల
యాద్రిని, దిక్కులవిందు నెల్లెడన్,
వారక యేమహామహుని
వంద్యయశంబును, జక్రవాళసం
చారపరాయణప్రగుణ
చారణమండలి పాడుచుండఁగాన్. ౯౦

సర్వథా మహత్తరమైన పాపపంకమందు మునిఁగిపోయి తిని!

నాయ.—ఓఫణిపతీ, ఏల యిట్లు ఉద్విగ్నుఁడ వయ్యెద ?
శంఖ.—ఏమి? ఇది ఉద్వేగమునకు కారణము గాదా?

క. ఈలీలన్ నీదేహము
వ్యాళారికిఁ బెట్టి నేను బ్రదుకుదు నేనిన్
బోలున్ ద్రోయంగాఁ బా
తాళతలంబునకుఁ గ్రింది తలమునకు నన్. ౯౧

గరుడుఁడు.—ఓహో కరుణార్ద్రచిత్తుఁడై యీమహాను భావుఁడు నాకు భోజనముగా ఏర్పడిన పాముయొక్క ప్రాణములను కాపాడుటకు తనదేహమును ఇచ్చినాఁడు. వేయేల? బోధిసత్త్వనే యితనిని చంపివేసితిని. ఈమహాపాపమునకు అగ్నిప్రవేశము కంటె వేఱేప్రాయశ్చిత్తము అగపడదు! ఇప్పుడు నాకు అగ్ని ఎక్కడ దొరకును? (దిక్కులఁ జూచి) భళీ, వీ రెవరో నిప్పు

తెచ్చుచు ఇటే వచ్చుచున్నారు. సరి, వీరు వచ్చువఱకు ఎదురు చూచెదను.

శంఖ.—కుమార, నీతల్లిదండ్రులు వచ్చినారు.

నాయ —(సంభ్రమముతో) శంఖచూడ, చక్కఁగా కూర్చుండి నాశరీరమును ఉత్తరీయముతో కప్పి నన్ను లేవనెత్తి పట్టుకొమ్మా. అట్లు చేయనియెడల ఈ స్థితిలోనున్న నన్ను తటాలున చూచి అమ్మ ప్రాణము విడిచినను విడుచును.

[శంఖచూడుఁడు ప్రక్కను పడియున్న యుత్తరీయము నెత్తి అట్లే చేయును.]

[అంతట భార్యావధూ సమేతుఁడై జీమూతకేతువు ప్రవేశించును.]

జీమూ.—(కన్నీళ్లతో) హా! పుత్త్ర! జీమూతవాహన!

మ. తనవాఁ డన్యుఁ డటంచు భేదము కృప
న్దథ్యంబుగా లేద; యొ
క్కనినో పెక్కురనో తగు న్మనుప నా
ఘూర్ణింపవే యాత్మలో!
తనివిం బ్రాణము దార్క్ష్యనుండి మనుప
న్దత్తాత్మదేహుండ వై
నినుఁ దల్లి న్సతి భార్యఁ జంపి కులము
న్నిశ్శేషము న్జేసితే. ౯౨

వృద్ధ.—(మలయవతి నుద్దేశించి) వత్సా, రవంతసేపు ఊరుకోవే. ఎడతెంపు లేక పడుతున్న బాష్పధారలచేత అగ్ని ఆరిపోతుంది, [అందఱు పరిక్రమింతురు.

జీమూ.—హా పుత్త్ర, జీమూతవాహన!

గరుడుఁడు.—(విని) 'హా! పుత్త్ర! జీమూతవాహన!' అనుచున్నాఁడు. నిశ్చయము ఇతఁడే ఇతనితండ్రి. ఇతనియగ్నితో నన్ను నేను ఎట్లు దహించుకొందును? పుత్త్రఘాతలజ్జచేత ఇతనికి ముఖము చూపనైనను శక్తుఁడను కాను. కానీ అగ్నికోసము ఇంత విచార మేల? గట్టుననే కదా ఉన్నాను సముద్రమునకు. కనుక ఇప్పుడు:

స్రగ్ధ. కాలాంతాక్రాంతవిశ్వగ్రసనరసలస
త్కాలజిహ్వాకరాళ
జ్వాలావాచాల సప్తాశ్వకబళనవిధా
వర్ధమాన ప్రసర్పత్
వ్యాలోలోత్పాతవాత ప్రసరపటిమము
త్పతత్సంధుక్షితార్చి
ర్జాలంగాఁ బోయెద న్గల్పదహానభయద
న్బాడబాభోగనాభిన్. —3

[అని లేవఁగోరును;

నాయ.—ఓపక్షిరాజా, ఈ ప్రయత్నము చాలింపుము. ఈపాపమునకు ఇదిగాదు ప్రతీకారము.

గరుడుఁడు.—(మోఁకాళ్లమీఁద నిలిచి అంజలి చేర్చి) ఓమహాత్మా, మఱి యేదో చెప్పుము.

నాయ.—ఒకక్షణము ఓపికచేయుము. నా తలిదండ్రులు వచ్చియున్నారు. వీరిని నమస్కరించెదను.

గరుడుండు.—అట్లే చేయుము.

జీమూ.—(చూచి, హర్షముతో,) దేవి, నీపుణ్యము బాగుగానున్నది. వీఁడుగో నాయన జీమూతవాహనుఁడు, కేవలము బ్రదికియుండుటయే కాక, కృతాంజలియైన గరుడునిచే ఉపాసింపఁబడుచున్నాఁడు.

వృద్ధ.—మహారాజ ధన్యురాలినైతిని. అక్షతశరీరుఁడైన కుమారునిముఖము చూతునుగాక.

మలయ.—నేను ఆర్యపుత్రుణ్ణి చూస్తూనే అతిప్రియము గనక నమ్మలేకుండా ఉన్నాను.

జీమూ.—(దగ్గఱకు వచ్చి) వత్సా, రా, రా, నన్ను కౌఁగిలించుకో.

[నాయకుఁడు లేవఁగోరుచు ఉత్తరీయము జాఱి పడి పోయి మూర్ఛిల్లును.

శంఖ.—కుమార, సమాశ్వసిల్లుము, సమాశ్వసిల్లుము.

జీమూ.—హా వత్స! ఏల నన్నుచూచి మూర్ఛపోయితివి?

వృద్ధ.—హా నాయనా, మాటమాత్రాననైనా నన్ను ఆదరించవేమి?

మలయ.—హా ఆర్యపుత్ర! గురుజనులనుకూడా నీవు చూడఁగూడదా ఏమి? [అందరును మూర్ఛిల్లుదురు.

శంఖ.—హా శంఖచూడహతక! నీవు ఏలరా కడుపులోనే చావవైతివి? అట్లయిన క్షణక్షణమును ఇట్టి మరణాధిక దుఃఖమును అనుభవింపవుగదరా!

గరుడుఁడు.—ఇది అంతయు ఘాతకుఁడనైన నా యవిమృశ్యకారితయొక్క విజృంభితము. ఇట్లు చేసెదను. (రెక్కలతో విసరుచు) ఓమహాత్మా, సమాశ్వసిల్లుము, సమాశ్వసిల్లుము.

నాయ.—(సమాశ్వసిల్లి) శంఖచూడ, గురువులను సమాశ్వాసింపుము.

శంఖ.—బాబూ, సమాశ్వసిల్లుము సమాశ్వసిల్లుము. అమ్మా సమాశ్వసిల్లుము సమాశ్వసిల్లుము.

[ఇద్దఱును సమాశ్వసిల్లుదురు.

వృద్ధ.—ఏమి నాయనా, మేము చూస్తుండగానేనా నిన్ను యమధర్మరాజ హాతకుడు అపహరిస్తున్నాడు!

జీమూ.—దేవి, ఇట్లు అమంగళవచనములు పలుకకు. చిరంజీవి బ్రదికియే యున్నాఁడు. కోడలిని ఓదార్పుము.

వృద్ధ.—(ముఖమునకు వస్త్రము కప్పుకొని ఏడ్చి) ప్రతిహాతం అమంగళం. ఏడవను. మలయవతీ, సమాశ్వసించు; వత్సా, లేవే. ఈసమయంలో భర్తముఖం చూడు.

మలయ.—(సమాశ్వసించి) హా ఆర్యపుత్ర!

వృద్ధ.—(మలయవతిని నోరుమూసి) వత్సా! ఈలాగు చేయకే, ప్రతిహాతం ఇడ.

జీమూ.—(కన్నీళ్లతో ఆత్మగతము)

ఆ. గాత్రశేష మెల్ల గళిత మాటను గంత
సీమ నిల్పు లేమిఁ జెల్లు ననఁగఁ

బ్రాణ ముత్క్రమించుపట్టిని గాంచియు
బ్రయ్య నేమి వేయివగల వగల! ౯౮

మలయ.—హా ఆర్యపుత్ర! అతి దుష్కరకారిణిని సుమా నేను. ఇట్లున్న యార్యపుత్త్రుని చూచుచునే ఇప్పటికిని ప్రాణములు వదలకున్నాను!

వృద్ధ.—(నాయకుని యవయవములను తడవుచు గరుడుని ఉద్దేశించి) ఓయి నిశ్శంకుడా ఇప్పుడిప్పుడే యౌవనశోభ యెక్కుతున్న నాపుత్త్రకుని యీశరీరాన్ని ఈయవస్థకు తేవడానికి నీకు వేలాగు మనసొప్పింది?

నాయ.—అమ్మా, అట్లు గాదు. ఇతఁ డేమి చేసినాఁడు? ఇంతకుముందు కూడ ఇది పరమార్థముచేత ఇట్టిదే గదా? చూడు.

తే. తోలు మూసిన యస్థి మేదోరసాంత్ర
రక్తసంఘాత మీశరీరంబు; దీన
శోభయు నొకండు గలుగునే చూడఁగా స
దావిభావితబీభత్స దర్శనమున? ౯౯

గరుడుఁడు.—ఓమహాత్మా; నరకాగ్నిజ్వాలావలీఢునిగా నన్ను తలఁచుకొనుచు కష్టముతోనున్నాను. కనుక ఈ పాపము నన్ను ఎట్లు విడుచునో ఉపదేశింపుము.

నాయ.—నాయనా, నాకు ఆజ్ఞయిమ్ము. ఇతనికి పాపమునకు ప్రాయశ్చిత్తము చెప్పెదను.

జీమూ.—వత్సా, మంచిది; అట్లు చేయుము.

నాయ.—వైనతేయుఁడా, వినవోయి.

గరుడుఁడు.—(అంజలి చేసి) ఆజ్ఞాపింపుము.

నాయ.—

ఉ. చేయకు హింస, కుందు మును
జేసినదానికి, నెల్లప్రాణులం
బాయక ప్రోచి పుణ్యపుఁబ్ర
వాహ ముపార్జన సేయు, మందులో
నే యడఁగారి ప్రాక్కృతవ
ఘౌఘము భర్జిత బీజకల్ప మై
యాయతి నాత్మ కార్యకర
ణాక్షమ మౌ నది నుప్పుటావలెన్. ౯౬

గరుడుఁడు.—నీయాజ్ఞ.

క. పాడివినయజ్ఞానం బను
నిదురన్ సంసృతికలన్ మునిఁగి నీకృపకుం
బదమై మేల్కాని లేచితి
వదలితి వదలితిని బ్రాణివధము మహాత్మా. ౯౭

ఇది మొదలుగా,

ఉ. ఒక్కెడ సైకతాయతఫ
ణోచ్ఛ్రితి దీవివలె న్దలిర్పఁగా,
నొక్కెడ భోగచక్రము మ
హోగ్ర జలభ్రమవిభ్రమం బిడన్,

ఒక్కెడ నొడ్డునుండి పెర
యొడ్డున కేఁగుచు సేతురూపమై,
యక్కజఁ గేరుఁగా కపీస
మాజము పేరెలమి న్మహాంబుధిన్. ౯౮

మఱియు,

మ.స్ర. తలకట్టు ల్వీడి యాపాదము పొదువ
ఘనధ్వాంతము న్బోలె, గండ
స్థలము ల్బాలాతపారక్తత వెలుఁగఁగ
నైంద్రంపు లేఁబూఁతఁబోలెన్,
అలసాంగు ల్ద్రోసి సేద న్హారువున మలయ
ప్రాంతపాటీరవాటిన్
బలురక్తి న్నిదుకీర్తి న్ఫణధరయువతు
ల్పాడెడు న్నాతఁ బ్రీతిన్. ౯౯

నాయ.— మేలు మహాసత్త్వుఁడా, మేలు. సంతోషించితిని. అన్నివిధముల దృఢసమాధానుఁడవు గమ్ము. (శంఖచూడుని నిర్దేశించి) శంఖచూడ, నీవు ఇంటికి త్వరగా పొమ్ము.

[శంఖచూడుఁడు నిశ్వసించి అధోముఖుఁడై నిలిచియుండును.

నాయ.—(నిశ్వసించి తల్లిని చూచుచు)

ఆ. నిన్ను గరుడి డొలుచుచున్నరూపము మదిఁ
దలఁచి తలఁచి యమ్మ తాపభరము

సైఁపలేక జోలి చచ్చిన ట్లయియుండు;
నామె దేర్పఁ బోవె యతిరయమున ? ౧౦౦

వృద్ధ.—(కన్నీళ్లతో) ధన్యురాలు సుమా ఆతల్లి, ఎవతె గరుత్మంతుడిముఖంలో పడినవాడైనా అక్షతశరీరుడైన పుత్రుడి ముఖం చూస్తుందో.

శంఖ.—అమ్మా, వాస్తవమే: కుమారుఁడు స్వస్థుఁడగునేని.

నాయ.—(వేదనను నటించుచు) హాహా, పరార్థసంపాదన రస పారవశ్యముచేత ఇంతసేపు నాకు తెలియక పోయినది. ఇప్పుడు మర్మచ్ఛేదకములై వేదనలు నన్ను బాధించుచున్నవి.

[మరణావస్థను నటించును.

జీమూ.—(సంభ్రమముతో) హా వత్సా, ఏమి ఇట్లు చేయుచున్నావు ?

వృద్ధ.—హా ఏమి ఈలాగు అంటున్నాడు. (రొమ్ము బాదుకొనుచు) కాపరయ్యా కావరయ్యా ఇదుగో నాకొమారుడు జీవం విడుస్తున్నాడు.

మలయ.—హా ఆర్యపుత్ర ! వదలిపోయేవానిలాగ ఉన్నావు.

నాయ.—(అంజలి చేర్పఁగోరుచు) శంఖచూడ, నా చేతులను కలియఁబట్టుము.

శంఖ.—(అట్లు చేయుచు) కట్టా, లోకము చీఁకటిదైపోయినది.

నాయ.—(సగము కన్నుదెఱచి తండ్రిని తల్లిని చూచుచు) నాయనా, అమ్మా ఇదే నా యంత్యనమస్కారము.

వసం. ఇయ్యంగముల్ సరి! వహింపవు చేతనఁ హా!
అయ్యోఁ గటా శ్రుతు లనక్షరధారకంబుల్!
అయ్యయ్యొ యుద్ధవిడి నక్షులు మూఁత లాయెఁ!
అయ్యా, వసంబెడలెఁ బ్రాణము లేచె నేఁగఁ. ౧౦౧
పోనీ, 'ఏపుణ్యము నార్జించితినో'

[ఇత్యాది చదివి పడిపోవును.

వృద్ధ.—హా పుత్ర! హావత్స! హా గురుజనవత్సల! ఎక్కడున్నావు? నాకు ఉత్తరం చెప్పు.

జీమూ.—హా వత్స! జీమూతవాహన! హా ప్రణయిజనవల్లభ! హా సర్వగుణనిధీ! ఎక్కడ నున్నావు? నాకు ఉత్తర మిమ్ము. (చేయెత్తి) అయ్యో కటకటా!

శిఖ. నిరాధారం బయ్యె న్వినయ, మిఁ కెట స్థిరత చనుఁ?
విరామం బొందె న్దానము, క్షమ యిఁ కేవెంట నొదుగుఁ?
బరాస్తం బయ్యె న్సత్యము, కృప యెట న్బ్రాకు? జగముఁ
హరా! శూన్యం బీ వో తనయ, గన లోకాంతరరతిఁ?

మలయ.—హా ఆర్యపుత్ర, ఏలాగు వదిలిపోయినావు? అతిక్రూరురాలా మలయవతీ, నీ వింకా ఏమి చూడవలిసిఉన్నది. ఇంతకాలం బ్రతికినావుగదా!

శంఖ.—హా కుమార, ప్రాణములకంటెను ప్రియమయిన యీజనుని వదలి ఎట్లు పోవుచున్నావు ? కనుక అవశ్యముగా నిన్ను శంఖచూడుఁడు వెంబడింపక మానఁడు.

గరుడుఁడు.—కటకటా ! ఈమహాత్ముఁడు మృతింపనే మృతించినాఁడు. ఇఁకను ఏమి చేయుదును ?

వృద్ధ.—(కన్నీళ్లతో ఊర్ధ్వము చూచి) ఓ వేల్పులార, లోకపాలకులార, ఏలాగైనా అమృతమైనా పైన చిలికి నా పుత్రుణ్ణి బ్రతికించరయ్యా.

గరుడుఁడు.—అమృతకీర్తనచే సమయమునకు చక్కఁగా జ్ఞాపకమయినది. అపకీర్తి పోయినది, పోయి దేవేంద్రుని ప్రార్థించి అతఁడుకురియించు నమృతవర్షముచేత జీమూతవాహనుని మాత్రమే గాక పూర్వభక్షితనులై అస్థిశేషములై పడియున్న నాగపతులను కూడ బ్రదికించెదను. అతఁడు గనుక ఇయ్యకొపోయెనా :

ఉ. రెక్కలధాటి వారినిధి రిక్తముఁ జేసి జవాశుగేరణన్
దృక్కుల నక్కలందఱను దీలుగ నేర్చి, కృశానునార్పి, యీ
ముక్కున నింద్రువజ్రమును ముగ్గుగఁ గొట్టి, సురాళిఁగిట్టినేఁ
గ్రక్కునఁ గ్రుమ్మరించెద నఖండసుధారసకుంభవర్షమున్.

కనుక నేను ఇదిగో పోయినాఁడను.

[అని ఆటోపముతో పరిక్రమించి నిష్క్రమించును.

జీమూ.—వత్స శంఖచూడ, ఇఁక నేల ఆలస్యము ? కట్టెలను తెచ్చి నా కుమారునికి చిత పేర్పుము. అందులో పడి మేమును వానితో కూడనే పోయెదము.

వృద్ధ.—పుత్ర శంఖచూడా, శీఘ్రంగా పేర్చు. నీయన్న మేము లేక దుఃఖపడుతూ ఉంటాడు.

శంఖ.—(కన్నీళ్లతో) గురువులయాజ్ఞ. నేను మీకు ముందే సుమా. (లేచి చితను పేర్చి) బాబూ, అమ్మా, చిత సిద్ధముగా నున్నది.

జీమూ.—దేవి. ఇఁక నేల యేడ్పు? లే ఇఁక చిత యెక్కుదము. [అందఱును లేతురు.

మలయ.—(అంజలి చేర్చి ఊర్ధ్వము చూచుచు) భగవతీ గౌరీ, విద్యాధర చక్రవర్తి నీకు భర్త అగునని వరమిచ్చినావు. అయినా నాదౌర్భాగ్యంవల్ల నీమాటకూడా మాయ అయిపోయింది గదా.

[అంతట సంభ్రమమున గౌరి ప్రవేశించును.]

గౌరి.—మహారాజ, జీమూతకేతూ, వలదు, వలదు, సాహసము వలదు.

జీమూ.—ఆహా! ఏమి! అమోఘదర్శన గౌరి!

గౌరి.—(మలయవతిని ఉద్దేశించి) వత్సా, నామాట మాయ యెట్లౌ అగును? (నాయకుని దరిసి కమండలుజలమును అతని మీఁద చిలుకరించి)

ఆ. ఆత్మజీవితంబు నర్పించి యేనియుఁ
జగములకు హితంబు సలుపునిన్ను
శిశువ మెచ్చుకొంటి జీమూతవాహన
బ్రదుకవయ్య లేచి భద్రముగను. ౧౦౪

[నాయకుఁడు లేచును.

జీమూ.—(హర్షముతో) దేవీ, భళీ నీపుణ్యము పండి నదిలే, మననాయన బ్రదికినాఁడు.

వృద్ధ.—భగవతియొక్క ప్రసాదముచేత.

నాయ.—(గౌరిని చూచి అంజలి చేర్చి) ఓహో ఏమి! అమోఘదర్శన భగవతి!

క. వరియించువరము లెల్లను
గరుణించెడుతల్లి, ప్రణతగణములబాముల్
హరియించుగౌరి, విద్యా
ధరవందిత దేవి! నీపదముల కెఱఁగెదన్. ౧౦౫

[అని గౌరి పాదములలో పడును. అందఱు ఊర్ధ్వము చూతురు.

జీమూ.—ఏమి! ఇది ఎట్లు గలిగినది? మబ్బులేనివాన! భగవతీ, ఇదేమి?

గౌరి.—రాజా! జీమూతకేతూ, జీమూతవాహనుని బ్రదికించుటకును, అస్థిశేషులైన యీనాగపతులను బ్రదికించుటకును, పశ్చాత్తప్తుఁడైన పక్షిరాజు దేవలోకమునుండి ఈ యమృతమవర్షమును కురియించినాఁడు, (వ్రేలితో నిర్దేశించి) ఏమి నీవు చూడలేదా?

ఉ. కవ్వుచు శంఖచూడు, బిగి
కౌఁగిటఁగ్రుచ్చుచు, ముద్దుఁగొంచుఁ, బె
న్దవ్వు శిరోమణుల్ వెలుఁగ,
ధాత్రి సుధారసలిప్సనాకుచున్,

రివ్వునఁ జందనాచలస
రిత్తతియో యన వక్రగాములై,
యివ్వే కుమారు మ్రొక్కుచు, ఫ
ణీంద్రము లంబుధిలోనఁ జొచ్చెడున్. ౧౦౬

(నాయకు నుద్దేశించి) వత్స, జీమూతవాహన. నీవు ప్రాణదానమునకు మాత్రమా పాత్రమవు? ఇదిగో నీకు ఇంకొక ప్రసాదము.

శా. శ్రీవెల్గన్ సృజియించి రత్నఘటులన్ గ్రీడన్మరాళీచల
త్సౌవర్ణాంబుజరేణుపంకిలమహా స్సంభావితాంభంబులన్
వావృత్తాభిషవంబు సర్వజగతీ వంద్యంబుగాఁ జేసి నే
నే విద్యాధరచక్రవర్తిగ నినున్నేమించితిన్ బ్రీతితోన్.

మఱియు,

శా. నీమ్రోలన్ జన నాత్మదీధితిసదానీరాజితాత్మస్థిత
శ్రీమాన్యంబగుమండలాగ్రమును నీ శ్వేతంపు జౌదంతియున్
శ్యామంబౌహారిరాజము న్మలయయన్వ్యాః శ్రేయసంబైనయీ
నామాణిక్యచతుష్టయంబుఁ గొనరా నాచక్రవర్తీశ్వరా. ౧౦౭

మఱియు, చూడు వీరుగో శరత్కాలచంద్రునివలె నిర్మలమైన వీచోపులుచేత ధరించి, ఆభరణమణికిరణములచేత ఇంద్రచాపరచనలను చేయుచు, భక్తిచే పూర్వకాయములను వంచి వంగివంగి నీకు నమస్కరించుచున్నారు మతంగహాతకాదివిద్యాధరపతులు. నీకు ఇంకను ఏమి ప్రియము చేయవలయునో చెప్పుము.

నాయ.—ఇంతకన్నను ప్రియముండునా !

ప్రగ్ధ. రక్షా ప్తి న్నంఖచూడో రగుఁ డలఁరె బత
ద్రాజు సన్మార్గుఁ డయ్యెన్,
భక్షింపంబడ్డయాసర్పపతులు మరలం
బ్రాణముం బొంది, రే ని
ట్లక్షీణాసుండఁగా నవ్యసులు గురువులై,
రైతి నేఁ జక్రవ ర్తిన్,
సాక్షాత్తా దేవిఁగంటి; న్నకలము ప్రియ మా
శాస్యమింకున్నె యెందున్ ! ౧౦౯

అయినను ఇది యగునుగాక భరతవాక్యము.

శా. వృష్టి న్హాలుష్టశిఖండితాండవముగా వేళ న్ఘను ల్సేయుచున్
స్పష్టశ్రీ నొనరింత్రుగాపుత హారిత్సస్యోత్తరీయన్ క్షితిన్,
బుష్టోదారత సంగ్రహించి సుకృతంబు న్సేయ మొప్పన్జను
ల్దుష్టిం గేరెడుఁగాత బాంధవసుహృద్గోష్ఠీవినోదంబులన్.

[అందఱు నిష్క్రమింతురు.

నాగానందనాటకము

సమాప్తము.

6.—ఓలు తెగగొంచు=వింటిని ఆకర్షించుచు, ఢక్కక్=మృదంగమును, తత్=మారునియొక్క, జంకెనలు=బెదరింపులు, లేనగవు=లేఁతనవ్వు, తెలచుచున్=నమస్కరించుచు; ధ్యాయిన్=ధ్యానము చేయువానిని-సమాధినిష్ఠుని, యమిని=యమములుగల వానిని - యతిని. 10. జనకుని.—ధృతి=ఆనందము, రాజకము = రాజసమూహము, తత్ ఈప్సిత భుక్తి అవశిష్టభుక్తికిన్ = తండ్రికి కావలసినది ఆయన యనుభవించినపిమ్మట మిగిలినదాని ననుభవించుటకు, వనటయ=దుఃఖమే, ఆత్మ పితృ వర్జికి=తన తల్లి దండ్రులను వదలువానికి, 11. నాయ.—నా సరి=నాకు సమానులను, పాదపరాజము=వృక్షశ్రేష్ఠము. 13. ఘనము.—గండమున్=చెక్కిలిని, అబ్ధి వీచి కర తాడనచేన్=సముద్రముయొక్క యలలనుహస్తములయొక్క దెబ్బలచేత, అనయము=అత్యంతము, కందు=ఎఱ్ఱబాఱుచున్న, ఆత్మకున్=మనస్సునకు; ఈపద్యమందు నోటరు లెవరేని చెక్కిలి గీటగా కన్నీళ్లు కార్చుచు, మఱి యెవ్వరయిన ముద్దునకు చేతితో చిన్నదెబ్బ కొట్టఁగా నోరు తెఱచి ఏడ్చుచు, ఒకశిశువు తనచెంతనున్న తనయక్క తల్లి మొదలయినవారి కాళ్లదగ్గఱకు ప్రాఁకఁగా వారియుత్సాహమందు వారు తన్ను చూడక సంచరించుటవలన వారికాలిపారాణి తగులుటచేత నెఱ్ఱనైన తనలావణ్యమయాంగములతో ఎట్లుండునో అట్లు మలయపర్వత మున్నదని తా. 14. తరు.— జీర్ణ కరకా అంశ వ్రాతములు=పగిలిన కమండలువులయొక్క ముక్కల సమూహములు, వటువుల్=బ్రహ్మచారులు, ముంజ ఆవళి మేఖలల్=ముంజి

గడ్డి యొక్క సమూహము యొక్క మొలత్రాళ్ళు, అమృత వాణిఁ = అమృతమధురమైన వాక్కుచేత, అళుల.—తొలి మూడుపాదములలో చెట్లు కర్త; 15. అళుల=తుమ్మెదలయొక్క, గీతిఁ=గానముచేత స్వాగతంబుఁ = కుశలప్రశ్నను, ఫలభరనత మౌళిఁ=పండ్ల బరువుచే వంగినయగ్రములచేత, జోహారు=నమస్కారము, చెలి = ఓమిత్రమా, సపర్యఁ = పూజను ; స్థాన.— సమతా తార మంద్ర వ్యవస్థల్=సమస్వరము ఉచ్చైస్స్వరము అధఃస్వము—వీనియొక్క భేదములు, స్ఫుటంబై=స్పష్టముగా, స్వాన శ్రీమత్ విపంచీ స్వరమునఁ=నాద గుంభన కలదైన వీణ యొక్క ధ్వనియందు, ఆళినీ ఝంకృతింబోలెఁ=తుమ్మెదల ఝంకారమునందుబలె, చేరఁ=(వక్ష్యమాణమయినగానము) కలసి పోఁగా, కానఁ=అడవిలో, మేఁ=దేహము, మాయఁ=నిలిచి పోఁగా, మృగంబుల్=లేళ్లు, విశద పదమధు స్ఫీతిఁ గీతిఁ ఆలించున్=స్పష్టమయిన తేనెవంటి పదముల యొక్క వ్యాప్తికలదైన (విశద అనునది స్ఫీతికి విశేషణము) సంగీతమును వినుచున్నవి, కాకలి యనఁగా మధురమైన సూక్ష్మనాదము; 16. కోరరానిది = నాయోగ్యతకుమీఱినది, కేరఁగాఁ=ఉత్సహింపఁగా. దరి = గట్టు, నీరజ ఉదర భూరజంబునఁ = కమలముయొక్క కడుపున పుట్టిన పుప్పొడియందు, సొరు = అందము, చెన్నారు మేగలగౌరి = ఎవరిదేహమునకు ఒప్పుచున్నదో ఆగౌరి, రతిఁ=భక్తిని—పూజను. 17. ప్రాపై.—ప్రాపు ఐ=పోషకములై— రసమును పోషించునవి అయి, వ్యంజనధాతువుల్ = గానము

నకు స్పష్టతను కలుగఁజేయు ప్రకారములు, వ్యక్తి=స్పష్టతను. లయ = కాలక్రియాసామ్యము, యతులు=నిలువుదలలు, తత్త్వము = విలంబితమను వాద్య ప్రకారవిశేషము. 18. దేవ,— వేగన్నులు=వేయి కన్నులును, గ్లావర్జంబు = చంద్రహీనము, బలిలోకంబు=పాతాళము, 19. స్వస్తి=క్షేమము, వరదానము= వరునియొక్క దానము – వరముయొక్క దానము అని శ్లేష. ఆప వారించి=కప్పుకొని పెట్టి. 20. బిస—బిసరుహ ఆయత వీక్షణ = కమలములవలె విశాలమైన నేత్రములు గలదానా, విసివెను= బడలెను, శ్వసిత కంపిత సాంద్రఘనస్తనీ = నిట్టూర్పులచేత వణఁకుచున్న క్రిక్కిఱిసియున్న దిట్టమైన స్తనములుగలదానా, వేఁచెదు = వేఁచెదవు – ఆయాసపెట్టెదవు. 21. కులపతులు —పదివేలమంది మునులకు అన్నవస్త్రము లిచ్చి అధ్యాపన చేయు బ్రహ్మర్షికి కులపతి యని పేరు.—బహువచనము పూజార్థకము, సవనము=పూజ,(స్నానము). 22. శ్రీవీవక్.—వీవక్=వ్యాపించు నట్లుగా, ఉష్ణీషంబు = కిరీటము (పాగయు), ఊర్ణా ఆవర్త అంకము = ఊర్ణ యను (కనుబొమ్మలనడిమి సుడికి ఊర్ణయని పేరు) నలంకారముకలది, హర్యక్షము=సింహము, విభ్రాజి=ప్రకాశించునది. 23. జఘన ఆభోగ=నితంబవైశాల్యముయొక్క. 24. గాసిన్:—గాసిక్=తాపకృతమయినయాయాసమును, సైఁపక= సహింపక, ఘృష్ట చందన రస ఓఘ శ్వేత గండ అద్రి=ఒరయఁ బడిన చందనపుఁ జాలయొక్క ధారచేత తెల్లనైన కొండల వంటి కపోలములు గలది, ఆసక్త శ్రుతి తాళవృంత పవమాన

ఆవీజ్యమాన ఆస్యము = చేరినచెవులనెడు విసనకఱ్ఱలయొక్క వాయువుచేత అంతటను వీవఁబడుచున్న మొగముగలది, నాసా ప్రోక్షిత శీకరంపు జడి వానఁ = తుండముచేత విడువఁబడిన తుంపురుల దట్టపు వర్షమును, వాసింబాసిన=పసి చెడిన, వాడు= వాడి పోవుచున్న, సల్లకము = అందుగుచెట్టు. 25. భర్తృ దారిక.—భర్తృ=ప్రభువుయొక్క దారిక = కొమారిత, అట్లే భర్తృదారకుఁడు = ప్రభు పుత్త్రుఁడు. 30, సలుపనె.—చంద్రికా ధవళ శర్వరులన్=వెన్నెలచేత తెల్లని (వైన) రాత్రులను, తొగ తావిఁ = కలువయొక్కపరిమళమును. నిశా ఆస్య సమీరణంబు లోన్ = రాత్రి తొలిజాముయొక్క వాయువునందు. 34. సీమోము.—తామరస అరాతి మణి వితర్ది = కమల శత్రు మణి (చంద్రకాంతమణి) యరఁగు, కొమరు=సౌందర్యము; 35. పరి పూర్ణ.—పరి...రముఁ-పరిపూర్ణ = నిండిన, బింబ=మండలము యొక్క-శోభా=కాంతిని, ధరముఁ=ధరించినదియు (చంద్రరేఖా పరమయిన యర్థము); పరిపూర్ణ=నిండిన, బింబశోభ = దొండ పండుయొక్క శోభగలదైన, అధరముఁ=అధరోష్ఠముగలదియు (ముఖపరమయిన యర్థము), దయిత మొగముదివి=ప్రియురాలి ముఖమునకు చెందినది ఐ, పరగు=ఒప్పునట్టి (రేఖకు విశేషణము) నెల=చంద్రుఁడు. 36. ఆవిద్యా.—వంశమణి-వంశ=వంశమనువెదురు యొక్క—మణి - ముత్యమయినవాఁడు, ధీ విక్రాంతి వినీతి రూప ఘనుఁడుఁ = బుద్ధిపరాక్రమ వినయ సౌందర్యములచేత గొప్ప వాఁడును, దీప్త ఆదృతిఁ = ప్రకాసించుచున్న ఆసక్తితో,

అ మ్మేటికిన్=అట్టి మహానుభావుఁడైన (జీమూత వాహనునికి).
43. బుక్కా.—బుక్కావానన్ = బుక్కావర్షముచేత - విస్తారము ఎల్లయెడల బుక్కాచల్లుటచేత, సురాద్రి స్ఫురణము= మేరుపర్వతముయొక్క కాంతిని - మేరువు = బంగారుకొండ - బుక్కాచేత మలయపర్వతము అంతయు బంగారమువలె ఆయెనని తాత్పర్యము. సంవాది అరుణ మణి రణత్ హంసక స్వానస క్తిన్ ఆ కాంతా ఉద్గీతిన్=లయసరిపడుచున్న ఎఱ్ఱని మణులు గల ఘుణిల్లని శబ్దించుచున్న పాదకటకములయొక్క ధ్వనితో కూడినదైన యా స్త్రీలయొక్క ఉచ్చైర్గానముచేత; ఎఱ్ఱని మణులు ధరించుట ఉత్సవానుగుణము; 'సంవాది' స్వానవిశేషణము; 'ఆ' ఉద్గీతికి విశేషణము; స్నపనకము=స్నానసమయము.
47. పితామహుఁడు=బ్రహ్మదేవుఁడు. 51. ఏను.—వామతనె = కుటిలతచేతనే, నవ ఊఢ = పెండ్లికూఁతురు, నవ (క్రొత్త) ఊఢ (వివాహముచేయఁబడిన స్త్రీ). 52. మానన్.—భాను ఊష్మ అతిగ చంద్రికా అభిధమహత్ పంచ అగ్ని తప్తుండను = సూర్యునియొక్క వేఁడిమిని అతిక్రమించెడు వెన్నెలయను పేరుగల గొప్ప అయిదు అగ్నులచేత కాల్పఁబడిన వాఁడను.
53. గాసిన్.—ఉరోజ=కుచములయొక్క, నితంబము=పిఱుఁదు, ఊరువులన్=తొడలను, కాంచి=మొలత్రాడు, ఒండు = ఒకటి, సైరింపద = సహింపనే సహింపదు, కైసేతల్...నంగములె = నీయంగకములే అలంకారములు. 58. క్షీర.—శ్రీ = శోభాయుక్తములైన, క్షీర స్రుత్ చందన ఆలీ శిశిరిత తలముల్ = పాలను స్రవించునట్టి గంధపుఁజెట్ల సమూహముచేత చలువ

చేయఁబడిన అధఃప్రదేశములు కలవి, తారధ్వనికిన్=ఉచ్చైశ్శబ్ద మునకు, తాండవంబు=ఉద్ధత నాట్యము, వారిప్రవాహంబు=నీటి ప్రవాహము, పతత్ పౌష్ప ధూళీ వృతంబు=పడుచున్న పుష్ప సంబంధమైన పరాగముచే కప్పఁబడినది, భూరుహ ఆవాల పంక్తికిన్=చెట్లపాదుల వరుసను, క్షుద్ర కుల్యల్ = చిన్న కాలు వలు, పూరించున్ = నిండించును; రెండవపాదమందు ధారాజల యంత్రగృహధ్వని మేఘగర్జితమనిభ్రమించి నెమలి ఆడసాగెను. అని యభిప్రాయము. 54. కల.—కల=మధురమైన, తీవమాడు పులు=తీఁగ మేడలు, పుష్పధూళులన్=పుప్పొడులచేతను, పిష్టాత కవిభ్రమంబు=బుక్కాయొక్క విలాసము, గండు=మగడి, ఏవలనం జూచినన్=ఎల్లయెడలను, పర్యాప్తిమైన్ = తృప్తితో-తృప్తిగా; ఆపానమహంబు = కలసిత్రాగుటయొక్క. యుత్సవమును. కల యన్.—కల్పస్రక్ ఆకల్పముల్=కల్పవృక్షముయొక్క పూదండ లనెడి యాభరణములను, వెలి ఫుట్టంబులు = తెల్లవస్త్రములు, భూషణ అబ్జమణి రుక్ విచ్ఛిత్తిన్ = ఆభరణములయొక్క పద్మ రాగమణులయొక్క కాంతియొక్క సొంపుచేతను, కలపువి=గుమి గూడి, గండూష=పుక్కిలింతయొక్క, పేరుఎలమిన్=గొప్పసంతో షముతో, కంటె=కంటివె. 55. మానుగ=చక్కఁగా, సుభ్రూల తము = మంచిబొమలనెడు తీఁగలుగలది. భానవత్ అరుణ అధర ఓష్ఠ పల్లవము=ప్రకాశముగల ఎఱ్ఱని క్రింది పెదవియను చిగురు గలది, నందనము = సంతోషపెట్టునది-నందనవనమును, లాఁతి = నందనమని ప్రసిద్ధికెక్కిన యింద్రోద్యానము, కేవలారణ్యము= నందనమునుగాదు ఉద్యానమును గాదు, వర్ణించుట=పొగడుట

= రంగు వేయుట. 57 మగువ —స్మితపుష్పఉద్గమము=నవ్వనెడు పువ్వుయొక్క ఉత్పత్తి, అధర పల్లవ పుటముపై = అధరోష్ఠ మనెడు చిగురుయొక్క దొప్పపై, ఫలము = ప్రయోజనము అను పండు, పజ్జ = పార్శ్వమందు, నీస్మితమును చూచుటచేత నా కన్నుదోయి కృతార్థమాయెనని తాత్పర్యము. సూర్య.— జ్యోత్స్నిల్లి-కంది=ఎట్టఁబాఱి, రదనకిరణ కేసరములు=దంత కిరణము లనెడు కింజల్కములు, తామరసమయేని = కమలమే అయిన యెడల-అనఁగా తామరసమే కాఁబట్టి, మధుపము = తుమ్మెద. 59.రుద్ధ...రంబు-రుద్ధ బ్రధ్న ఉస్రతా=అడ్డగింపఁబడిన సూర్యుని యొక్క కిరణములుగలిగియుండుట, వర్షుక దిన మతి కృత్ = వర్షించుచున్న దినముయొక్క (దినమనెడు) బుద్ధిని (భ్రమను) చేయుచున్న, రోదసీ శ్యామతా = భూమ్యాకాశములయొక్క నల్లఁదనము, సంబద్ధ=వానితోఁకట్టఁబడిన-అనఁగా అవి కలదైన, ద్యోయాన ఘట్టా మహిమకృత హరిత్ మధ్య మాన అంబరము ఐ=ఆకాశయానములయొక్క గుంపుయొక్క దైర్ఘ్యముచేత చేయఁబడిన దిక్కుల నడిమికొలతగలదైన యాకాశము కలది ఐ; సిద్ధానీకంబు=సిద్ధులదండు, భవత్ శిష్టి=నీయొక్క శాసనము చేత, యుద్ధ ఆదృత ఇష్టి = యుద్ధముకొఱకు గ్రహింపఁబడిన కోరికతో, (ఇదిగో), సంప్రస్థితము=చక్కఁగా బయలువెడలినది (నిశ్చయార్థమందు భూతార్థక ప్రయోగము), ఇద్ధ అరి నాశ ఆచిర దర కరద స్ఫీత రాజ్యంబు = ప్రకాశించుచున్న శత్రువు యొక్క సంహారముచేత స్వల్పకాలము భయముకలిగిన కప్ప మిచ్చువారు గలదైన ప్రవృద్ధమైన రాజ్యము, సిద్ధంబు = నిశ్చ

యముగా మరల లభించును; మా సైన్యములైన సిద్ధులు సూర్యరశ్మి అగపడక ముసురుదినమో యనుభ్రమ కలుగునట్లు ఆకాశమెల్ల ఆక్రమించుచున్న విమానములతో యుద్ధార్థమై యుత్సాహముతో బయలువెడలుదురు, వారిని నడపుటకు నీ యాజ్ఞను మాత్రమే ఎదురుచూచుచున్నాను, మేముదండెత్తి పోయి యుద్ధముచేసిన వెంటనే నీశత్రువు నశించుట నిశ్చయము, అంతట స్వల్పకాలము భయపడియున్న నీ సామంతరాజులు మరల నిన్నేకొలుతురు, నీ గొప్పరాజ్యమంతయు మరల నీకు స్వాధీనమగును.—అని తాత్పర్యము. ఏకాకిని = అసహాయుఁడను, కోశ ఆకృష్టఖడ్గ ఘృణిసంహతి కేసర ఆప్తి = ఒరనుండి దూయఁబడిన కత్తియొక్క జూలువంటి కిరణ సమూహము కలుగుటచేత, ఆఁకొన్న = ఆఁకలిగొన్న, హాళాహళిన్ = వేగముతో, ధాకన్ = శౌర్యవిజృంభణతో, మతంగహతకున్ = హతకుఁడైన (వ్యు. చంపఁబడిన, చచ్చిన, ఇదియొకతిట్టు) మతంగుఁడను గంధర్వుని, కూల్చినాఁడన్ = నిశ్చయముగా కూల్చెదను. 61. ప్రకట–ప్రకట ఆర్తి స్వాప ముద్రా వ్యపకలిత మహాపద్మకోశుండు = ప్రసిద్ధమగు పీడగలదైన (పీడను గలిగించునదైన) ముకుళనమను ముద్రించుటనుండి విడిపింపఁబడిన గొప్పతామరమొగ్గలు గలవాఁడు (అనఁగా తామరలను వికసిల్లజేసి సంతోషపెట్టినవాఁడు), సంస్థా వికల ఆశా పూరణ ఏకప్రియనిజకర సంప్రీణిత అశేష విశ్వుండు = నియమముచేత హీనమైన (అనఁగా ఇంతింత వఱకు అని యగపడని) దిక్కులను నిండించుటయే ముఖ్యమయిన ప్రియముగాఁగల తన కిరణములచేత మిక్కిలి సంతోషపెట్టఁబడిన సకల

లోకముగలవాఁడు, అకలంక ఆనంద సిద్ధ ఆళి అభినుతి పదము వి= నిర్దోషమైన సంతోషముగల సిద్ధుల సమూహముయొక్క (ఆళి యని పదవిభాగమగు నెడల ఆనందసిద్ధములు అనఁగా సిద్ధానందములైన మకరందాది లాభము చేత ప్రాప్తించిన సంతోషముగలవైన తుమ్మెదలయొక్క అని యర్థము) స్తుతికి విషయమై, అస్తమున్= అస్తపర్వతమును, పొందుచున్నాఁడు; మఱియొక యర్థము.— మహాపద్మకోశుండు = ...మహాపద్మమను నిధిగలవాఁడు (ఆనిధిని తెఱచి లోకులకు ఇచ్చినవాఁడు), ఆశా = కోరికలను, కర = చేతులచేత, సిద్ధ = సిద్ధకాములయొక్క—కోరికలు తీఱిన వారియొక్క, అస్తమున్ = అంతమును—మరణమును (అనఁగా మరణసమయ మందుఁగూడ మహోపకారములు చేయుచు ఆ కీర్తినిపొందుచునేపోవువాఁడు), మిత్రుఁడు = స్నిగ్ధుఁడు—లోకుల కందఱికి స్నేహితుఁడు. ఇందువలన "నీవు ప్రాణివధకై యత్నించుచున్నావు, ప్రాణ్యుపకారము చేసినం గీర్తికలదుగాని వధచేత కీర్తిలేదు, ఆయత్నము మాని ఉపకారప్రయత్నము చేయఁ దగును," అని మిత్రావసువునకు నాయకుఁడు అన్యాపదేశముగా ఉపదేశించుచున్నాఁడు. 62. భవ్య.—అంతఃపురవ్యవస్థన్ = రాజభార్యలయొక్క యేర్పాటును (పట్టణములలోపల కట్టుదిట్టములను అనియు అర్థము), భవ్యతన్ = చక్కఁగా; ప్రతిపదమునను = అడుగడుగునను, అనఁగా కాలెత్తి అడుగు పెట్టినప్పుడెల్ల (ఉద్యోగస్థులయొక్క అన్ని యధికారములయందును), సంస్ఖలితములను = కాలుజాఱుటలను (లంచములు పుచ్చుకొనుట రాజద్రవ్యమపహరించుట మొదలయినదోషములను),

దండనీతిః=చేతికఱ్ఱయొక్క నడపుటను అనఁగా చేతికఱ్ఱయొక్క తోడ్పాటును — (నేరముచేసినవారిని దండించునట్టిచట్టమును), ముదిమిః=ముసలితనమందు, నృపవృత్తము=రాజచర్య, మొనసెః=ప్రాప్తించెను. 64. పానుపు—పానుపు=పడక, శాద్వలంబు=పచ్చికబీడు, కలుబల్లలు=రాతిబల్లలు, నిర్ఝరోదకము=సెలయేళ్ల నీళ్లు, భక్తము = అన్నము, కందములు = దుంపలు, ఏణముల్=లేళ్లు, అయత్న సుఖమండితము = ప్రయత్నములేకయే కలుగునట్టి సౌఖ్యముచేత అలంకరింపఁబడినది, పర అర్థ విరహ ఆర్తి కదర్థితము = ఇతరుల ప్రయోజనము యొక్క అభావమువలని దుఃఖముచేత పీడింపఁబడినది, కటా = అయ్యో. జల.— జలకరులు = నీటియేనుఁగులు, ఊర్మి = అల, చయ్యనన్ = వెంటనే, కందర ఆస్య ఘటిత ప్రతిఘోషలు = గుహా ముఖములందు వ్యాపించు ప్రతిధ్వనులు, లలత్ అతిసంఖ్య శంఖ ధవళంబు=చలించుచున్న లెక్కలేని శంఖములచేత తెల్లనైన, 65. కవళించి.—కరిమకరులు=ఏనుఁగులును మొసళ్లును, చిక్కన్ వలుచు-చిక్కఁగా పరిమళించుచున్న, రత్నచ్ఛవితోన్ = పగడముల యొక్క కాంతితో. 67. ఆపన్నిధానము = విపత్తులకునిధి, అశుచిప్రాపకము = అశుచిని కలుగఁజేయునది, హేయము = త్యజింపఁదగినది. 72. మహా.—మహాత్ అహీంద్ర మస్తిష్క మాథ ఉల్బణ అసృక్ బృహత్ త్రోటి తీక్ష్ణుండు = గొప్పపాపరాజుల మెదడును చిందఱవందఱచేయుటచే స్పష్టమైన నెత్తుటిచేత పెద్దదయిన ముక్కుచే భయంకరమైనవాఁడు, అహిద్వేషుండు = పాముల శత్రువు - గరుత్మంతుఁడు, మల్లాడు =

పెనఁగొను, సహంబు = తేజస్సు, శుద్ధసత్త్వాత్ముఁడు = కేవలసత్త్వగుణముగలవాఁడు. 75. ప్రాంచత్ .—ఇందుః=ఈశ్మశానమందు, ప్రాంచత్ ... ఝుర జము—ప్రాంచత్ = వ్యాపించుచున్న - వ్యాబద్ధ = చాపఁబడిన - పక్ష ద్వయ = ఱెక్క జోడుయొక్క విధుతి = కదపుటగలవియు - మహత్ ధ్వాంత కృత్ = గొప్ప చీఁకటిని చేయునవియు నైన - గృధ్రసంసద్ = గద్దలయొక్క సభ (సమూహము) యొక్క - చంచూపుటీ = దొన్నెవంటి ముక్కుయొక్క - అగ్ర = కొనచేత - కృత్త చ్యుత = ఖండితములై జాఱిపడిన - పిశిత లవ = మాంసలేశములయొక్క - ఆస్వాద సంవృద్ధ గర్ధా పంచ ఆస్య = రుచి చూచుటయందు అతిశయించిన కోరికగల తెఱచిన నోళ్ల చేత - ఉద్వాంతశావ ప్రతతి పతన = క్రక్కఁబడిన (సర్ప) శవసమూహములయొక్క మొత్తములయొక్క రాలుటచేత - నిర్వాణ శబ్దాయమాన = ఆఱిపోయినవియు శబ్దించునవియునైన - అచంచత్ ప్రేతానల అసృక్ ఝుర జము - ప్రకాశింపని సొననిప్పులనుండియు రక్త ప్రవాహములనుండియు పుట్టిన, శ్వాసరుధ్ గంధము = ఊపిరిని ఆఁపునట్టి కంపు, పొలయుః = వీచుచున్నది; గద్దలు పాము లను కఱచుకొనిపోయి ఆకాశమునుండి పాపదేహమును కొంచెము కొఱికి ఆకొలుకుటచేత క్రిందరాలుచున్న లేశ మునుకఱచుకొనుటకై నోరు తెఱవగా నోటనున్న పాములు క్రింది చితాగ్నులలోను రక్తప్రవాహములలోను పడఁగా అగ్నులుఆఱిపోయెననియు రక్తప్రవాహములు శబ్దించెననియు ఆయుభయమునుండి బయలువెడలిన కమరుఁగంపు ఊపిరి

పలుపనీయకపోయె ననియు అర్థము; బహుజుగుప్సితస్థాన మిది యని భావము. 76. అహరహంబు=ప్రతిదినము, అహిచ్ఛటా ఆహారమునను=పాముల సమూహమే అను మేఁతచేత. (శివపర ముగా - సర్ప సమూహమను హారముచేత), వినాయకునకుఁ= పక్షులయొక్క రాజయిన గరుత్మంతునికి (శివపరముగా-వినాయ కున కనఁగా విఘ్నేశ్వరునికి), చంద్ర ధవళ కపాల అస్థిసాంద్ర ము=చంద్రునివలె తెల్లని పునుకలచేతను ఎముకలచేతను దట్టమైనది (శివపరముగా - శిరస్సునందలి చంద్రుఁడును తెల్లనివైన పునుకలు ఎముకలు వీనిచేత నిండినది, శర్వదేహంబు = శివుని యొక్క శరీరము, శ్మశానము=వల్లకాడు, 77. ప్రళయ.— ప్రళయ అభ్ర ఆభంబులై=ప్రళయకాలపు మేఘములయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలవై, అదే పక్షతి ప్రాంత పంక్తుల్=అవిగో టెక్కలయొక్క అంచుల యొక్కవరుసలు, అభ్రము పొదివెఁ= ఆకాశమును ఆవరించెను. జలరాశిగాలిచేత, అంభంబు= సముద్రముయొక్క జలము, రంహః శ్వసనమునకుఁ=వేగముయొక్క భూక్షాళనంబు = భూమిని కడుగుటను, కల్ప భీఁ = ప్రళయ మేమో అను భయముచేత, సంధ్యాపయోద ఆళి=సంధ్యాకాలపు మేఘసమూహము. 78. తారా.—తారా ప్రాణ ఈశు మూర్తిఁ=నక్షత్రముల ప్రాణనాథునియొక్క అనఁగా చంద్రుని యొక్క బింబమును, దరిసి=సమీపించి, మత్ త్రస్తుఁ చక్రస్థుఁ శేషుఁ తలఁచి=నావలన భయపడినవానిని చుట్టగా నున్నవానిని (నాకు భయపడి చుట్టచుట్టుకొనియున్న) శేషుని జ్ఞప్తికి తెచ్చుకొని - నాకు భయపడి చుట్టచుట్టుకొనియున్న శేషుఁడు నేను

చంద్రుని చూడఁగానే తత్సాదృశ్యము చేత నాకు జ్ఞాపకము వచ్చె నని తాత్పర్యము, భీర్=భయము చేత; ద్రాఘ్యన్=ఈడ్వఁగా, దినమణి =సూర్యుఁడు, అనూ=అనూరుఁడు, సూర్యునిసారథి, బొరంజన్— బొరు=గొప్ప - అంజన్ = దాఁటుచేత, ప్రతిజనిన్=ప్రతిజన్మమం దును, ప్రాపించుతన్=సంభవించును గాక. 79. ఈవథ్యా.— అశ్మము=రాయి, పాతితున్=పడవేయఁబడినవానిని, అస్రము= రక్తము, అరుణ=ఎఱ్ఱని, మద్ భయ ప్రావిర్భావ విదీర్యమాణ హృదయ అస్ర వ్యాప్త కల్పున్=నావలని భయముయొక్క సంభ వము చేత పగులుచున్న గుండెయొక్క రక్తము చేత ఆవరింపఁబడిన వానితో సమానుఁడైన; నేను వచ్చి మీఁదఁబడుదు నను భయము చేత గుండె పగిలి ఆరక్తము దేహమంతటను క్రమ్ముకొనెనాఏమి అనునట్లున్న పామును అని తా. 80. ఆమో.—ఆమోద=పరిమళ ము చేత, చక్రవాళంబు=మండలంబు, ఘమాయించున్=మ్రోఁగు చున్నవి, ఊఁటాడి=కదలి, భూమన్=విస్తారముగా, సంవర్తక=ప్రళయ కాలముయొక్క. 81. ఫేననిభఁబు=నురుగువంటిది, భంగితము =సంజాత భంగము-ముడతలుకలది, క్షౌమ=దుకూల, ఓజప్పున్= సౌందర్యమును, పురణించున్=పోలును, గాదిలి=ప్రియురాలైన వేలానిభ=చెలియలికట్టవంటిది, లాలిత = లాలింపఁబడినది. 84. స్తోమంబు=మొత్తము; ఔత్పా...కృతిన్=ఉత్పాతసంబంధమైన మిక్కుటమైన విజృంభణగలిగిన గాలిచేత కదల్పఁబడి పడిన నక్షత్రముయొక్క యాకారమును. 86. సురుచిన్.—ముఁన్= మొదట, భూరిపాతన్ = విస్తారమయిన పడుటకలదానిని, సురు చిన్=మంచికాంతిగలదానిని (విస్తారముగా పడుటచేత మంచి

కాంతిగా అగపడుచున్నదానిని), పిఱుందన్=పిమ్మట. సు విరళ
పతిత స్థూలగోళన్=మిక్కిలి ఎడమెడముగా పడిన పెద్దబిందు
వులుఁగలదానిని, పెరరేపు ఔరాలన్=ఏరాలయందు చెదరునో
ఆరాలయందు, శీర్ణ అమిత తనుకణికన్=సడలిన అనేక సూక్ష్మ
లేశములుకలదానిని, ధాతులన్=గైరికాది ధాతువులందు, దర
లక్ష్యన్=కొంచెము కనఁబడుదానిని, సాంద్ర తరుశిఖలన్ = దట్ట
మయిన చెట్లయొక్క శిఖరములయందు, సంస్త్యాన నీలస్వరూ
పన్=చిక్కని నల్లనిరూపముగలదానిని, రక్తసరణిన్ = నెత్తురు
జాడను, ఎఱుకన్=తెలివితో. 89. సమ్రవాళివి = జొట్టును (శిర
మును) వంచినవాఁడవు-మదంఘ్రులకున్=నాపాదములకు. 91.
పాటీర అచలకూట కోటిన్=చందనపర్వతశిఖర అగ్రమందు,
ఖగ=పక్షి; అసృక్ ఝాటా అక్తంబు=రక్తముయొక్క సమూహ
ముచేత తడుపఁబడినది, త్రోటిన్=ముక్కును, దోనలన్=లోయలను,
బూది=బూడిద, పర్వాఁగాన్=కాల్పఁగా, ఉత్కర్తనము=పీఁకుట,
రోమాంచ = గగుర్పాటుచేత. 93. కుబుసంబు=పాముపొర, అం
డన్ = సమీపమందు, వ్యాజిహ్మ రత్న అర్చిన్ = మలినమయిన
శిరోరత్నముల కాంతిగలదైన. 96.—కాల అంత ఆక్రాంత
విశ్వగ్రసన రస లసత్ కాలజిహ్వా కరాళ జ్వాలా వాచాలన్ =
కాలముయొక్క ముగింపుచేత ఆక్రమింపబడిన ప్రపంచము
యొక్క (ప్రపంచమును) భక్షించుటయందైన ఆసక్తిచేత
చలించుచున్న రుద్రునినాలుకలవలె భయంకరమైన మంటలచేత
శబ్దించుచున్నదియు, సప్త అశ్వ కబళన విధా వర్ధమాన ప్రస
ర్పన్ = సప్తయను గుఱ్ఱముగల వానియొక్క (సూర్యునిని)

మ్రింగుటయొక్క ప్రకారమందు హెచ్చుచున్న వ్యాప్తిగలదియు, వ్యాలోల ఉత్పాత వాత ప్రసర పటిమ మత్ పక్ష సంధుక్షిత అర్చిః=మిక్కిలి చలించుచున్న అనిష్టసూచకమయిన వాయువుయొక్క వ్యాపించుటయొక్క పటుత్వమునంటి పటుత్వముగలదైన నాటెక్కలచేత వీవఁబడిన జ్వాలలుగలదియు, కల్ప దహన భయదః=ప్రళయకాలపు అగ్నివలె భయమును ఇచ్చునదియు (నైన), బాడబ ఆభోగనాభిః=బడబానలము యొక్క వైశాల్యముయొక్క మధ్యలో. 100. చేయకు.—ప్రాక్ కృతవధ అఘము=పూర్వము చేయఁబడిన హింసయొక్క పాపము, భర్జిత బీజకల్పము=కాల్పఁబడిన గింజ వంటిది, ఆయతిః=భవిష్యత్తునందు. సంసృతి కలః=సంసారము (జననమరణప్రవాహము) అనుస్వప్నమందు, సైకత ఆయతఫణా ఉచ్ఛ్రితి = ఇసుకతిన్నెలవలె విశాలమైన పడగలయొక్క ఔన్నత్యము, భోగచక్రము = సర్పదేహముయొక్క చుట్ట, భ్రమ = సుడియనెడు, సమాజము=సమూహము, ఆపాదము=పాదముల పర్యంతము, ఘనధ్వాంతముః=దట్టమయినచీఁకటిని, బాల ఆతప ఆంత్రైః=లేఁత యెండచేత అంతట ఎఱ్ఱగానుండుటచేత, చెంద్రంబు=సిందూరము, సేదః=ఆయాసమును, హారువునః=రమ్యతతో. 104. రెక్కల.—జవ ఆశుగ ఈరణః = వేగముగల గాలియొక్క ప్రేరణచేత. ఏర్చి=కాల్చి, బాముల్=దుఃఖములు, 106. దవ్వు=దూరము, లిప్సః=పొంద గోరికచేత, సరిత్=నదులయొక్క. 107 పంకిల=పంకముగల, మహస్=కాంతిచేత, వాసృత్త అభిషవంబు=కోరఁబడిన అభిషేకమును, నేమించితిః=నియమించితిని;

నీమ్రోలక్.—ఎదుట, ఆత్మదీధితి సదా నీరాజిత ఆత్తసిత శ్రీ మాన్యంబు=తనయొక్క కాంతిచేత ఎల్లప్పుడు నివాళింపఁబడినతన యందు ఉన్నలక్ష్మిచేత పూజ్యము, మండలాగ్రము కత్తియు, చౌదంతి=చతుర్దంతి,నాలుగు దంతములయేనుఁగు, హరిరాజము=శ్రేష్ఠమయినగుఱ్ఱము, మలయ=మలయవతి, శ్వః శ్రేయసంబు=మంళము, మాణిక్యచతుష్టయంబు = రత్నములయొక్క నాలుగింటి మొత్తము-అనఁగా నాలుగు మాణిక్యములను-అనఁగా నాలుగు ఉత్కృష్టపదార్థములను, 108. ఉరగము=పాము, తత్=పక్షుల యొక్క,అక్షీణ అసుండన్=క్షయింపని ప్రాణములు కలవాఁడను, అవ్యసులు—అ+వి+అసులు—వ్యసులు (పోయిన ప్రాణముగల వారు, ప్రాణముపోయినవారు) కానివారు అనఁగా బ్రదికియే యున్నవారు,గురువులు=తల్లిదండ్రులు, ఆశ్వాసము=కోరఁదగినది, ఘనుల్=మేఘులు, హృష్ట శిఖండి తాండవము కాన్ = సంతోషించిన నెమళ్లనృత్యము అగునట్లు, వేళన్ = కాలములో, వృష్టిన్ చేసి=వర్షమును కురియించి, క్షితిన్ = భూమిని, హరిత్ సస్య ఉత్తరీయరీన్=పచ్చనిపైరనెడు ఉత్తరీయముకలదానినిగాను సంస్పష్టశ్రీన్=స్పష్టమయిన భోగముగలదానినిగాను, ఒనరింత్రు గావుతన్=చేయుదురుగాక, పుష్ట ఉదారతక్ = పోషింపఁబడిన (పూర్ణమయిన) గొప్పతనముచేత, సుకృతంబుక్=పుణ్యమును.

నాటక లక్షణము

మనము మామూలుగా నాటకములని రంగస్థలమందు ఆడునట్టివన్నియు 'నాటకము'లు గావు. వీనికి మనపూర్వులు వేలువేలుపేర్లుపెట్టి వాసివాని భేదములను జాగ్రత్తగా తెలుపుచుండిరి. ఎట్లనఁగా—రసవంతమైన వాక్యము కావ్యము. అట్టి వాక్యములచేత నొకకావ్యము రచియింపఁబడును. అది వచనమైనను పద్యమయమైనను కావ్యమే. ఈకావ్యములు గద్యపద్యములు కలసినవైనచో చంపువు లందురు. ఇవన్నియు చదివి విని ఆనందింపఁదగియుండుటచేత శ్రవ్యకావ్యములని చెప్పిరి. అట్లు కాక చూడఁదగినకావ్యము లున్నవి. అవే మనము నాటకములనునవి. నాటకములను చదువుటయు వినుటయు మాత్రమేగాక రంగమందు ఆడి చూచి సంతోషించుటవలన వీనిని దృశ్యములనిరి. ఇంకను స్పష్టముగా కొందఱు దృశ్యశ్రవ్యకావ్యమని చెప్పిరి.

దృశ్యకావ్యము అభినయింప బడును. రేడియోనాటికలు మనకావ్యములవలె కేవలశ్రవ్యములు. తోలుబొమ్మలాటలు మొదలైనవి వట్టి దృశ్యములు. 'టాకీ'వచ్చుటకు పూర్వముండిన చిత్రములు (Silent Pictures) కూడ దృశ్యమాత్రములే. నేటిచిత్రములును నాటకములునుదృశ్యశ్రవ్యములు.నాటకములనన్నిటిని మన పెద్దలు నాటకము లనలేదు; రూపకములు అనిరి. అనఁగా నటులు రామాదుల రూపములు (వేషములు) ధరించి అభినయించుటచేత రూపకములు. రూపకములు పదివిధములు. 1. నాటకము, 2 ప్రకరణము, 3 భాణము, 4 ప్రహసనము, 5 డిమము, 6 వ్యాయోగము 7 సమవకారము, 8 వీథి, 9 అంకము 10 ఈహామృగము. ఈరూపకములలో ప్రధానలక్షణములో నుండు భేదముతప్ప సామాన్యముగా రచనయంతయు నాటకము

వలెనే ఉండుటచేత మనవారు రూపకములన్నిటిని నాటకము లనియే చెప్పుచున్నారు. నాటకమునే అన్ని లక్షణములతోను కూడియుండి పదియంకములు గలదైనచో పండితులు మహానాటక మనిరి.

ఇవిగాక 'చిన్ననాటకములు' ఉపరూపకములు పదునెని మిది విధములు. ఇవి నాలుగంకములవి మొదలు ఏకాంకికలవఱకు గలవు. అవి—నాటికి, త్రోటకము, గోష్ఠి, సట్టకము, నాట్యరాస కము, ప్రస్థానకము, ఉల్లాప్యము, కావ్యము, ప్రేంఖణము, రాసకము, సంలాపకము, శ్రీగదితము, శిల్పకము, విలాసిక, దుర్మ ల్లిక, ప్రకరణిక, హల్లీసకము, భాణిక అని. రూపకములకును ఉపరూపకములకును వానివానికి చెప్పఁబడునట్టి విశేషము తప్ప మిగిలిన లక్షణమంతయు నాటకమునకు వలెనే.

అంకము—నాటకమున అంకములు అయిదు మొదలు పదివఱకు నుండును. నాటికలో అంకములు నాలుగు. అంక మనఁగా నాటక విభాగము; అంకములో నాయకుని చరిత్రము ప్రత్యక్షముగా చూపఁబడును. అది అనేకదినములు పట్టునదిగా నుండఁగూడదు. అంకముచివర పాత్రములన్నియు నిష్క్రమింప వలయును. అంకములో ఈ క్రిందిపనులు చేయఁగూడదు. "దూరమునుండి పిలుచుట, చంపుట, యుద్ధము, రాజ్యము దేశములోనగువానికి ఉపద్రవము, పెండ్లి, భోజనము, శాపము, ఉత్సర్జనము, మరణము, రతము, దంతక్షతము నఖక్షతము, ఇట్లు లజ్జాకరములగు నితరదృశ్యములు, శయనించుట, మోవి యానుట, (Kissing etc.,) నగరాదులను ముట్టడించుట, స్నాన మాడుట, మైపూఁత పూసికొనుట మొదలైనవి. అంకము మిక్కిలి దీర్ఘముగా నుండఁగూడదు.

నాటిక—ప్రియదర్శిక ఉపరూపకములలో మొదటిదైన నాటికలో చేరును. నాటికయందు కథ కల్పితము; స్త్రీపాత్రములు బహుళము; నాలుగంకములు. ప్రసిద్ధుఁడు ధీరలలితుఁడు, రాజు నాయకుఁడు. నాయిక అంతఃపుర సంబంధురాలు, సంగీత వ్యాపారమున నుండునది యొండె, నూతనానురాగ కన్య, మహీనాయక పుత్త్రి. ఈమెను గూడుటకు నాయకుఁడు పట్టపు దేవికి వెఱచియు జతనములు సేయును. దేవి జ్యేష్ఠురాలు, ప్రౌఢ, నరపతిపుత్త్రి, మాటిమాటికి మానము వహించునది. నాయికానాయకుల సంగమము దేవివశములో నుండును. ఇందు కైశికీవృత్తి విమర్శేతర సంధులుండును.

నాంది—నాటకమందు ముందుగా పూర్వరంగము, అటు పిమ్మట సభాపూజ, తర్వాత కవిని పేర్కొనుట, నాటకమును కూడ పేర్కొనుట, తర్వాత ప్రస్తావన. అందు నాట్యవస్తువు కంటె ముందుగా రఘ్నవిఘ్నోపశాంత్యర్థము నటులు కావించునట్టిది (పూజ) పూర్వరంగమనఁబడును, దీనియంగములలో ముఖ్యమైనది నాంది. ఈనాందియనునది నాటకాదుల యారంభమందు దేవబ్రాహ్మణ రాజప్రభృతులకు స్తుతిగా సామాజికాదులకు ఆశీర్వాచన రూపముగా 8, 12, 18, 22 పదములు గలదిగా రచింపఁబడును. ఇందు బిల్వ శంఖ చంద్ర కమల చక్రవాక కుముదాది శుభవస్తువాచకములును కావ్యార్థసూచనయు నుండవలయును. కొందఱ మతంబున పద నియమ కథాంశసూచనలు పాక్షికములు.

ప్రస్తావన – నటియేని విదూషకుఁడేని పారిపార్శ్వకుఁడేనియు సూత్రధారునితో స్వకార్యములంగూర్చి చిత్రవాక్యము

లతో బారంభించి నాట్యవస్తువును ప్రశంసించునట్టి సంభాషణ ఆముఖమనియు ప్రస్తావనయనియు పేర్కొనఁబడును.

వసన్తోత్సవము—నాటకమందు వివాహకథయైనచో వసంతమునేని గ్రీష్మము నేని ప్రస్తావించుట సంప్రదాయము.

నేపథ్యము–అనఁగా తెఱమఱుఁగున నటీనటులు వేషము దాల్చు చోటు.

విష్కంభము—అయినవియు కాఁబోవునవియునగు కథాంశములను సంగ్రహముగా తెలుపునది విష్కంభము, అంకమునకు పూర్వము నిబంధింపఁబడును. మధ్యపాత్రము చేతగాని, మధ్యపాత్రములచేతగాని ప్రయోగింపఁబడునది శుద్ధవిష్కంభము; నీచమధ్యపాత్రములచేత ప్రయోగింపఁబడునది మిశ్ర విష్కంభము.

విదూషకుఁడు నాయకునికి శృంగారసహాయుఁడు, బ్రాహ్మణుఁడు, కుసుమవసంతాది నామధేయుఁడు, క్రియా శరీర వేష భాషాదులచేత హాస్యముఁబుట్టించువాఁడు, జగడగొండి, తన పనిలో నేర్పరి.

కంచుకి—అంతఃపురమందుండు నధికారి, బ్రాహ్మణుఁడు, గుణవంతుఁడు,సర్వకార్యార్థకుశలుఁడు.

ప్రవేశకము–నీచపాత్రములచే నీచవాక్యములచే చేయఁబడును. రెండంకముల నడుమ వచ్చును. మిగిలిన విషయములలో విష్కంభమువలె.

భరతవాక్యము—భరతుఁడు, అనఁగా నటుఁడు చెప్పునట్టి వాక్యము మంగళము.

చంద్రికా ప్రెస్సు, మదరాసు.—23-8-1954.